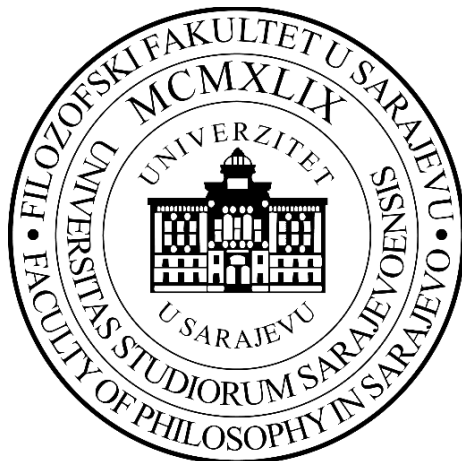

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Frekventnost i uloga orijentalizama u alhamijado književnosti

Završni magistarski rad

Studentica:

Alma Hadžović

Mentor:

prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, 2019.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Alma Hadžović

redovna studentica; 2761/2017

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnosti naroda BiH, dvopredmetni studij

Frekventnost i uloga orijentalizama u alhamijado književnosti

Završni magistarski rad

Oblast: Historija književnoga jezika

Mentor: prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, 2019.

Sadržaj

Uvod.....	1
Orijentalizmu bosanskom jeziku.....	3
Interferencija između turskog i bosanskog jezika.....	4
Orijentalizmi u usmenom stvaralaštvu.....	5
O alhamijado književnosti	7
Katalog upotrijebljenih orijentalizama.....	10
XVI stoljeće	10
XVII stoljeće	10
XVIII stoljeće	12
XIX stoljeće	16
XX stoljeće	23
Tabela zabilježenih orijentalizama.....	23
Razmatranja	51
Frekventnost i uloga orijentalizama unutar tematsko-sadržajnih okvira alhamijado pjesama.....	52
Fonetsko-fonološki nivo	58
Tvorbena-morfološki nivo	63
Zaključak	66
Literatura.....	69

Uvod

Tema završnog diplomskog rada „Frekventnost i uloga orijentalizama u alhamijado književnosti“ usmjerena je na pjesništvo koje je nastajalo na tlu Bosne i Hercegovine u razdoblju od četiri stoljeća. U centru pažnje ovoga rada je leksika koja je u bosanski jezik prisvojena iz orijentalnih jezika u vrijeme susreta sa osmanskom civilizacijom. Jedan od glavnih zadataka rada je određivanje frekventnosti orijentalizama i njihove uloge kako bi se o ovom fenomenu odredila opće zakonitnosti – u smislu upotrebe orijentalizama u različitim stoljećima trajanja alhamijado pismenosti; utvrditi da li se ova vrsta leksike mijenja i zapostavlja ili se njen ukupni fond još više usložnjava; zatim ukazati na specifikum pojavljivanja određenog orijentalizma utvrđujući njihovu ulogu unutar određenog konteksta odnosno tematsko-sadržajnog okvira.

Izvori u mome proučavanju građe su zbirke alhamijado književnosti *Zbornik alhamijado književnosti* Muhameda Hukovića te *Hrestomatija alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka.

Rad ću započeti uvodeći i osvjetljavajući pojam orijentalizama, te put njihovog dolaska na tlo Bosne i Hercegovine. *Orijentalizmi* u naš jezik dospijevaju kroz direktni kontakt sa turskim jezikom i kulturom u periodu vladavine Osmanskog carstva našim prostorima. Oni se u bosanskom jeziku izdvajaju kao posebna vrsta stranih jezičkih utjecaja na domaći jezik, dokaz tome najprije bi trebao biti njihov impozantan broj unutar bosanskog jezika – ima ih oko desetak hiljada: u Vukovim rječnicima zabilježeno ih je oko 2.500 (rječnik iz 1817), odnosno 3.500 (rječnik iz 1852), dok je u Škaljićevom Rječniku turcizama (prema autorovim podacima) obrađeno 8.742 riječi ili izraza (Škaljić 1966: 23). Nadalje će biti govora i o orijentalizmima unutar usmenog stvaralaštva, te o ulozi epske formule u prenošenju orijentalizama iz “generacije u generaciju” kao sredstva za očuvanje takvih leksičkih izraza unutar bosanskoga jezika. *Epska formula* (Lord 1974: 74) – kao instrument kojim se uči i sastavlja ali i prenosi tradicionalna usmena građa, tako da se prenose i jezička sredstva koja čine epske formule – ujedno je instrument kojim se prenose odnosno čuvaju orijentalizmi, kao tipična crta bosanskoga jezika (Ćušić 2015: 9). Ovaj aspekt upotrebe orijentalizama istražuje se zbog teze da bosanski alhamijado pjesnici stvarajući na domaćem jeziku nisu imali drugih uzora osim usmenog stvaralaštva.

U drugom dijelu bit će riječi o alhamijado književnosti kao specifičnom fenomenu, koji pak predstavlja poseban vid sažimanja narodnog jezika i arapskog pisma. Alhamijado književnost javlja se kao posljedica kulturno-historijskih prilika u Bosni i Hercegovini, u vremenskom rasponu od četiri stoljeća (16–20. stoljeća). Njena specifičnost ogledala se u korištenju arapskog, odnosno arapsko-turskog pisma.¹

---

¹Arebica koja je korištena na našim prostorima često je nazivana arapsko-turskim pismom jer je ovaj grafijski sistem na naše tlo prispio posredstvom Turaka, pa je u pravopisnim rješenjima bilo dosta elemenata ovog pisma prilagođenog potrebama osmanskog jezika (Vajzović, *Hrestomatija II*, str. 91).

Centralni dio rada predstavljat će hronološki prikaz prikupljene i obrađene građe, od 16. stoljeća prema 20. stoljeću, s ciljem utvrđivanja frekventnosti kao i mjesta orijentalizama unutar konteksta alhamijado pjesama.

Dio rada, također, bit će usmjeren i na fonetsko-fonološke i tvorbene-morfološke adaptacije koje su nastale kao posljedica procesa primanja riječi orijentalnog porijekla, posredstvom turskog, u naš jezik.

Dakle, analizirajući poeziju koja je nastajala u 16, 17, 18, 19. i 20. stoljeću, pratit ću pojave koje su se dešavale vezane za leksiku orijentalnog porijekla, te nastojati uočiti promjene do kojih je dolazilo – da li se ova leksika zapostavljala ili pak usložnjavala, ali i na koji način su se te promjene izvršavale.

Orijentalizmi u bosanskom jeziku

Osvajanjem Bosne i Hercegovine Turci su u naše krajeve prenijeli civilizacijske tekovine karakteristične za muslimansku kulturu. Od XV stoljeća oni su podsticali gradnje ustanova vjerskog karaktera (džamije, mektebe, medrese i dr.). Miješanje kultura i tradicija koje su se našle na istom tlu rezultiralo je stanjem, koje je kod bosanskih muslimana trajalo sve do XX stoljeća, koje se u književnohistorijskoj literaturi predstavlja kao određeni procijep koji se ticao književnojezičkog izraza smještenog na raskrižju između orijentalnih formi i izraza i maternjega jezika.² Upravo zbog toga, bosanski jezik u sastavu svog jezičkog bogatstva sadrži veliki broj riječi prisvojenih iz drugih jezika. Među njima značajno mjesto pripada *orijentalizmima*.³ Orijentalizmi u naš jezik dospijevaju kroz direktni kontakt sa turskim jezikom i kulturom u periodu vladavine Osmanskog carstva našim prostorima. Za vrijeme direktnih kontakata između jezika davaoca i primaoca (turski-bosanski) zvanični jezik u Turaka bio je osmanski turski koji je bio karakterističan po posjedovanju velikog broja arabizama i persizama, koji su, prirodno, uz ostalu posuđivanu leksiku unošeni i u naš jezik.

Iako se njihovo posuđivanje odvijalo u vrijeme direktnog kontakta, veliki broj takvih riječi sačuvan je do danas i čini dio bogate leksičke građe bosanskoga jezika. Iz međusobnog križanja koje se dešavalo između bosanskoga i turskoga jezika, turski je, bez obzira na dublju etimologiju pojedinih leksema, smatran jezikom davaocem, te je upravo iz ove činjenice proizašao naziv *turcizmi*, jer je i u slučaju turskog posredovanja riječ koja je preuzeta iz arapskog, perzijskog ili nekog drugog jezika bila prihvaćena i oblikovana spram turskih jezičkih pravila” (Vajzović 1999: 11-12).

Jahić (1991: 86) pri analizi Škaljićevog *Rječnika* zaključuje kako se najveći broj orijentalizama u našem jeziku odnosi na vjerske običaje bosanskih muslimana, nakon čega po obimnosti slijede riječi koje se odnose na pravne poslove i administraciju. Nešto manji broj je riječi koje su vezane za vojsku, oružje i vojnu opremu, te riječi vezane za zanate, zanatski alat i sprave. Riječi iz različitih oblasti materijalne i duhovne kulture dolaze odmah poslije navedenih kategorija. Iz rečenog, možemo zaključiti kako orijentalni leksički sloj u našem jeziku pokriva široke semantičke krugove.

Vajzović (1999: 13) napominje i to da “Škaljićev rječnik ne obuhvata sve orijentalizme koji se javljaju u našem jeziku (to se pogotovo odnosi na domaće derivate i hibride), pa zaključuje kako je broj riječi orijentalnog porijekla u bosanskom jeziku znatno veći.”

---

²Književnost na orijentalnim jezicima imala je prestižnu ulogu, pa alhamijado književnojezički izraz nalazio "u procijepu između orijentalnih formi izraza i maternjeg jezika" – čini se bremenit nefunkcionalnim tuđim jezičkim naslagama, ali je po svojim ustaljenim stilskojezičkim zahvatima donekle podređen jezičkom izrazu narodne poezije (Okuka 1987: 11).

³ Termin “turcizmi” bit će zamjenjen terminom “orijentalizmi” koji se koristi u literaturi novijeg datuma, te je prihvaćen od strane velikog broja autora kao što su Peco, Jahić i drugi.

Brojni orijentalizmi ušli su u naš jezik zahvaljujući plodnom stvaralaštvu naših ljudi na orijentalnim jezicima, još više zahvaljujući alhamijado literaturi kao specifičnom vidu pisane riječi.

Proces prihvatanja orijentalizama u naš jezik primarno se odvijao preko osmanskog turskog kao jezika posrednika, te je upravo iz tog razloga njihov najrasprostranjeniji i općeprihvaćeni naziv zapravo *turcizmi*. Međutim, budući da sve te riječi ne pripadaju samo turskom leksičkom fondu, nego je među njima i veliki broj riječi iz arapskog i perzijskog jezika, termin *turcizmi* često je u literaturi novijeg datuma zamijenjen terminom *orijentalizmi*. Definiciju *orijentalizama* bismo trebali još proširiti i napomenuti da ovoj kategoriji riječi pripadaju i one riječi koje su u naš jezik preuzete posredstvom nekog od navedenih jezika, naročito turskog, a porijeklom su hebrejske, grčke, latinske i slično (Vajzović 1999: 11). Osim toga, H. Vajzović je izdvojila još jednu grupu orijentalizama u bosanskom jeziku u koju se ubrajaju riječi koje imaju barem jedan element (makar jedan morfem) orijentalnog porijekla iako za takve oblike replike ne nalazimo odgovarajući model u jeziku davaoca.

Usmenim putem orijentalizmi su posuđivani posredovanjem domaćih ljudi koji su imali dodira sa turskom državom ili pak bili dio njenog vojnog aparata, putem obrazovanja u kojem je veliku ulogu imalo vjersko obrazovanje – mektebi, te na mnoge druge načine.

Interferencija između turskog i bosanskog jezika

Veza između turskog jezika, kao jezika dominantnije nacije u ovoj poziciji, i bosanskog jezika tipičan je primjer *nestalnog kontaktnog tipa* međujezičkih dodira, koji se realizira“ u slučajevima kada nosioci jednog jezika zaposjednu područje drugog jezika, ali ne u tolikom brojnom odnosu da bi novopridošlice bile jače od starosjedjelaca” (Peco 1987: 60). Dakle, dominantnija nacija nametala je svoje kulturne i civilizacijske karakteristike pa su tim putem i određena jezička obilježja uvedena u jezik autohtonog stanovništva. Međutim, ono što je primjetno u ovom slučaju jeste to da su preuzete riječi, bez obzira na to da li su porijeklom iz turskog jezika ili nekog drugog orijentalnog jezika, uklapane u gramatički sistem bosanskog jezika. Dakle, bosanski jezik je primao riječi adaptirajući ih. Posuđena riječ od momenta preuzimanja iz jednog jezika u drugi, podliježe različitim jezičkim procesima i prolazi kroz faze u adaptaciji na putu do potpune integracije. Te faze najprije se tiču fonemskih supstitucija koje su nužne kako bi se određena riječ uopće smatrala preuzetom i započela upotrebljavati u jeziku primaocu. Sve ostale adaptacije tiču se prvenstveno jezičkih potreba, prvenstveno na morfološkom nivou, a nakon čega je važan i jezički i izvanjezički utjecaj koji određuje stepen adaptacije, ali i njegovu prihvaćenost od strane govornika jezika primaoca (Vajzović 1999: 31–32).

Osim toga, bosanski i turski jezik iz različitih su porodica jezika – turski iz uraolo-altajske, a bosanski iz indoevropske porodice, te pripadaju različitim jezičkim tipovima, aglutativnom i

flektivnom (Haverić, Šehović 2017: 26). Prema tome jasno je da se bilingvizam kao šira društvena pojava teže mogao realizirati, odnosno rijetka je bila naporedna upotreba dvaju jezika kod istih govornika. Kada je dvojezičnost i postojala, ona je bila individualna. Upravo zbog toga izbjegao se znatniji utjecaj turskog jezika na gramatičku strukturu našeg jezika i obrnuto.⁴

Sve posuđene riječi prošle su sistem adaptacije kako bi osigurale svoje mjesto unutar jezika primaoca. Njihova adaptacija ticala se i strukture riječi, ali potencijalno i njihovog “izvornog značenja”. Naime, “značenje posuđene riječi može se mijenjati u jeziku primaocu, kao i u jeziku davaocu. Vrlo je vjerovatno da će riječ modificirati svoje značenje ako je od jezika modela do jezika replike prošla kroz jezik posrednik ili kroz više njih” (Filipović 1986: 154). Autorice Đ. Haverić i A. Šehović pri analizi semantičke adaptacije orijentalizama u našem jeziku razlikuju primarnu od sekundarne semantičke adaptacije (Haverić, Šehović 2017: 11). Primarna semantička adaptacija, prema riječima autorica, obuhvata *nultu semantičku ekstenziju*, prema kojoj nema razlike u značenju između modela i replike (Haverić, Šehović, 2017: 12). Zaključuje se da je najveći broj ovih riječi doživio nultu semantičku ekstenziju, “što znači da ne postoji nikakvo semantičko pomjeranje u smislu promjene značenja, model = replika, pri čemu značenje modela može u replici biti, eventualno, samo suženo ili specijalizovano, a ne i prošireno ili promijenjeno” (Vajzović 1999: 167). Međutim, proces semantičke adaptacije bio je mnogo složeniji. U primarnoj adaptaciji najčešće dolazi do *semantičke restrikcije* koja se ogleda u suženju semantičkog polja ili smanjenju broja značenja u odnosu na jezik davalac – arapski, perzijski ili turski (Haverić, Šehović 2017: 19). Fenomen semantičke restrikcije opća je pojava kod posuđivanja riječi, naime, kada u jeziku primaocu postoji potreba imenovanja preuzetog predmeta ili pojma iz kulture i civilizacije jezika davaoca, tada se „posuđenice obično preuzimaju u specifičnim kontekstima pa prirodno tendiraju da prenesu u novi jezik samo dio svoga starog značenja” (Filipović 1986: 164). Autorice Haverić i Šehović utvrđuju kakou tom slučaju dolazi do prenošenja uglavnom jednog značenja, zbog toga „što su u našem jeziku postojale riječi za ostala značenja, tako da je preuzeto samo usko, specijalizirano značenje“ (Haverić, Šehović 2017: 19).

Orijentalizmi u usmenom stvaralaštvu

Neosporno je da svaki svjetski jezik ima, pored domaćih, strane riječi koje je primio u sistem svoje strukture na leksičkom nivou; u pitanju su posuđenice, kao jedan od oblika miješanja jezika. Lingvističko posuđivanje “moralo se javljati tijekom povijesti jer su jezici dolazili u kontakt i počeli utjecati jedni na druge u raznim oblicima i raznim okolnostima” (Filipović 1971: 91).

---

⁴U literaturi se naglašava da su ovi „jezici čuvali svoje unutarnje strukture i nije došlo do njihovih narušavanja kao posljedice međujezičkih kontakata” (Jahić 1999: 28).

U pogledu bosanskoga jezika drži se da su najčešće posuđivane leksičke jedinice orijentalizmi (Vajzović 1999: 11), te se uz dosljednost u izgovoru velara h, rasprostranjenost orijentalizama tretira najmarkantnijom⁵, tipičnom jezičkom crtom govora Bošnjaka (Jahić 1991: 15), stoga se ističe kako u bosanskom jeziku na leksičkom nivou postoji simbioza slavenskih riječi, kao temeljnog (naslijeđenog) leksičkog fonda, i orijentalizama kao nadogradnje toga temelja (Ćušić 2015: 14).

Posebnost bošnjačke usmene tradicije na leksičkom planu ogleda se u prisustvu velikog broja orijentalizama vezanih za bošnjačku kulturu tog vremena. Najfrekventnija leksika orijentalnog porijekla tiče se orijentalne arhitekture (kula, čardak, ćošak, kapija, basamaci, avlija, minderluk, pendžer, džam, šikli odaja), religije (sabah, akšam, jacija, hurije, džamija), feudalnih društvenih uloga (sultan, vezir, beglerbeg, paša, beg, aga, dizdar). Lista orijentalizama sa značenjem titula veoma je duga, te stoga i posebno značajna. Feudalne uloge daju motiva razradi dramske radnje jer postoje strukturalni odnosi među njima i sistem društvenih pravila koja ih pokreću i podržavaju (Nakaš 2005: 107-130). Orientalizme pjevači ugrađuju u epske formule koje su uvijek tako prilagođene da izražavaju kulturnu, društvenu, vjersku stvarnost svog vremena (Lord 1974: 73). Formule građene pomoću turcizma i glagola učiniti vrlo su korisne jer omogućuju šestosložne obrasce za drugi polustih – dovu, rezil, surgun, juriš + učinio (Lord 1974: 73).

Za samo čuvanje orijentalizama kao sastavnog dijela posuđene leksike bosanskoga jezika vrlo važnu ulogu imale su – pored pojedinaca koji su po povratku iz Istanbula širili orijentalizme na ovim prostorima – (narodne) epske pjesme Bošnjaka, “koje su, uslijed prilika u kojima su nastajale, protkane mnoštvom riječi istočnjačkog porijekla, a zabilježene su i sačuvane kao omiljena usmena tradicija” (Škaljić 1985: 12). Jedino je sistem stvoren u okvirima kolektivnog stvaralaštva mogao biti čvrstim temeljem za očuvanje orijentalnih riječi do danas. Taj sistem za bosanski jezik predstavljaju isključivo bošnjačke epske pjesme, dakle, ne i individualni stvaraoci (Ćušić 2015: 15). Samo stvaranje usmene epske pjesme, nastale iz duha kolektiva, zasnovano je na načinu kojim nastaju stihovi – načinu učenja, sastavljanja i prenošenja stihova s generacije na generaciju, a “on se sastoji u građenju metričkih stihova i polustihova posredstvom formula i formulnih izraza i građenju pesama korištenjem tema” (Lord 1990: 21). Uzroke i mehanizme čuvanja orijentalizama u bosanskome jeziku, u šestostoljetnom procesu koji započinje osmanskim osvajanjem, moguće je pronaći i tumačiti u okviru proučavanja epske formule kao instrumenta konstruiranja i prenošenja epskih pjesmama. Pojam epske formule definirao je M. Parry odredivši je kao *skupinu riječi koja se skoro pa uvijek upotrebljava pod identičnim metričkim obrascima*. Epske formule su “tako prilagođene (adaptirane) da odražavaju kulturnu, društvenu, vjersku i političku stvarnost svoga vremena” (Lord 1974: 74). Kako su orijentalizmi rado prihvaćeni kod onog dijela stanovništva Bosne i Sandžaka koje je primilo islam, zbog naglašavanja vlastitog duhovnog identiteta, tako su specifičan repertoar epskih formula bošnjačkih pjevača činile one formule u čijem su sastavu orijentalizmi bili inkorporirani. Ćušić smatra da su ponavljanjem epskih formula pod istim metričkim uvjetima sačuvani orijentalizmi

---

⁵*Markantno* u ovom slučaju znači – svojstvo po kojem se razlikuju od govora Srba i Hrvata.

koji su se na taj način prenosili iz jedne u drugu generaciju,⁶ te da se na taj način „ostvario kontinuitet u korištenju ovog leksičkog sloja od 15. stoljeća“ (Ćušić 2015: 16). Potvrdu za svoj stav on nalazi u činjenici da se “sredstva poetskog prikazivanja mogu ponavljati, na isti način kombinovati i obnavljati u različitim epohama” (Vinogradov 1971: 201).

O alhamijado književnosti

Bosanska alhamijado književnost predstavlja izuzetno važan i opsežan izvor za proučavanje ne samo historijskog razvoja bosanskoga jezika, već i za izučavanje “književnojezičkog diskursa ove pismenosti koja se uklapa u predstandardne idiome” (Kalajdžija 2013: 277). Raznovrsnost književnojezičkog stvaralaštva na arebičkom pismu ukazuje na izuzetnu raširenost ove pismenosti među Bošnjacima i njezin zavidan kulturni nivo, koji simbolično odgovara orijentalnom kulturnom kodu, na jednoj strani, i domaćem, slavensko-evropskom identitetu, na drugoj strani.

Pod pojmom *alhamijado književnosti* podrazumijeva se književnost na narodnom jeziku pisana *arebicom*. Naziv *alhamijado* starijeg je datuma, a izvorno potječe od riječi “al-adžemijje” što znači “strani, tuđinski, nearapski”, ili “al-adžamiādo” prema tursko-arapskoj riječi *adžem* – stranac. Naziv je španjolskog porijekla (j=h) sa arapskim članom “al”, i naziv *alhamijado* danas je općenito prihvaćen” (Nametak 1981: 7). Pojam *alhamijado* odnosi se na sve ono što, iz arapske perspektive, ne pripada njihovoj civilizaciji, tradiciji, kulturi. Prema ovom objašnjenju pojam alhamijado obuhvata svu pisanu tradiciju, pa i upotrebu npr. perzijskog jezika u arebičkom stvaralaštvu, što predstavlja određeni nedostatak ovakve vrste terminološke odrednice ove književnosti. Taj nedostatak odnosi se zapravo na problem nepotpunog određenja termina.

Pored nevedenog, pojam alhamijada problematizira i njegovu značenjesku određenosti kao nešto što je *tuđinsko ili strano*. Time se projicira svojevrsna negativna konotacija, koja je bezrazložna upravo zbog toga što alhamijado pjesništvo predstavlja „organsku jezičku tvorevinu autohtonog narodnog porijekla, a pismo je samo njegova sekundarna pojava, jer je jezik po svojoj suštini primarno govorna, a potom sekundarna pisana realizacija, koja je, zapravo, sistem grafijskog bilježenja datog jezičkog koda“ (Kalajdžija 2013: 9). Jasno je, dakle, da je pojam alhamijado književnosti terminološki bio sasvim dobro prihvaćen u ukvirima bošnjačkog kulturnog naslijeđa unutar kojih je predstavljan kao jedan od primjera koji svjedoči raznovrsnosti bosanske kulturnohistorijske tradicije. Iako sasvim dobro prihvaćen termin, pojam alhamijado književnosti nije izbjegao određena nastojanja da se ova književnost još jasnije odredi (bez postojanja ikakve namjere da se izmijeni već definirano književnojezičko područje), te se tako pojavljuju sintagme kao što su *bosanska arebička književnost* ili *bosansko-arebička pisana tradicija* i sl. (Kalajdžija 2013: 10).

---

⁶Autor ipak naglašava da je „epska formula jedan od instrumenata, a ne jedini, čuvanja orijentalizama u bosanskoj jeziku“ (Ćušić 2015: 16).

Bogatstvo primjera ovakve književnosti pruža nam književnost Bosne i Hercegovine osmanskoturskog, ali i perioda koji je uslijedio neposredno nakon toga, koja se najčešće određuje kao *bosanska alhamijado književnost*.

Ovaj oblik književnosti razvijao se i u drugim državama. Kod naroda kod kojih je vladavina Arapa i Osmanlija trajala duže vremena i gdje je književnost na orijentalnim jezicima dosegla do svoga maksimuma, književnost na narodnom jeziku egzistirala je u njenim sjenkama, ali njeno postojanje i značaj nikako ne možemo zanemariti. U Španiji, naprimjer, u kojoj je kontakt domaćeg stanovništva sa Arapima trajao najduže, skoro osam vijekova, utjecaj arapske civilizacije bio je tako jak da se pored književnosti na španjolskom ili latinskom jeziku, razvila i književnost na narodnom jeziku, pisana arebicom. Mozarapi tj. ljudi koji prihvataju arapski jezik i običaje, “služili su se arapskim slovima čak i kad su pisali latinski” (Hiti 1967: 492). I u drugim krajevima Evrope koji su potpali pod vlast Osmanskog carstva, kao u Grčkoj, Albaniji, Poljskoj, Bjelorusiji itd. postoji slična književna pojava.

Alhamijado pismenost “pod kojom se podrazumijeva upotreba integralnog teksta na bosanskom jeziku” (Kalajdžija 2019: 33) započinje od XVI stoljeća, iako je bilo zapisa bosanskih riječi u osmanskim tekstovima i ranije, i traje sve do sredine XX stoljeća, a njena cjelokupnost sagledava se najviše do XIX stoljeća. Alhamijado literarna tradicija se može podijeliti i prema jezičkom, sociolingvističkom kriteriju, na *predstandardnu i standardnu* (Kalajdžija 2019: 33). Predstandardna obuhvata kompletno stvaralaštvo do kraja XIX stoljeća, to jeste do perioda kada Džemaludin Čaušević⁷ standardizira grafijski sistem, određujući za svaki fonem jedan grafem, po uzoru na ćirilicu i latinicu, što se poklapa i s procesima ukupne jezičke stabilizacije i normiranja na širem srednjojužnoslavenskom terenu, otkada se računa standardizacijska epoha alhamijado književnosti. Kalajdžija zaključuje kako je sa stanovišta dijahronijskih istraživanja, predstandardna, rukopisna alhamijado književnost značajnija od alhamijado pismenosti iz epohe standardnog jezika, „jer je po relativnim kriterijima bila sadržajnija i književno bogatija, mada se masovnija upotreba tekstova može bolje pratiti u standardnom periodu, i to iz drugog razloga – razvoja štamparske tehnologije, u kojem se, kako je poznato, dobija prvi štampani tekst ilmihala⁸ pred sami kraj osmanske vladavine (Kalajdžija 2019: 34).

U periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini arebička pismenost postaje sastavni dio trijalnog grafijskog sistema, uz ćirilicu i latinicu, a pred sam kraj vladavine ovo pismo prestaje biti službeno bosansko pismo, uz jedan neuspjeli, ali ipak ozbiljan pokušaj da se upravo pred kraj austrougarskog perioda uvede kao treće službeno pismo.⁹

---

⁷U nauci rad Džemaludina Čauševića predstavljen je kao pionirski i prvorazredan s obzirom na činjenicu da je bio prvi reformator koji je u cjelosti normirao arebicu po uzoru na ostala pisma.

⁸ Kalajdžija ističe da istraživači nisu složni u vezi s određenjem koji je to ilmihal, tj. „da li je po srijedi ilmihal Mustafe Rakima, štampan 1868. u Istanbulu po naslovu *Ovo je virovanja na bosanski jezik kitab*, ili je zapravo Humin *Ilmihal*, također štampan u Istanbulu.

⁹U vrijeme izbijanja saborske krize oko natpisa na putevima, na Bosanskom saboru postavljan je zahtjev u vezi s priznavanjem upotrebe arapskog kao zvaničnog pisma. To je izazvalo rasprave i određenu političku krizu. Dervišbeg Miralem objašnjavao je baronu Benku zašto će muslimani u Saboru tražiti uvođenje arapskog kao trećeg zvaničnog

Poetske tekstove alhamijado književnosti prema temarsko-sadržajnom kriteriju moguće je podijeliti na – ljubavne, pobožne, refleksivne, historijske, buntovne pjesme, arzuhali i mahzarri, moralističke, didaktičko-prosvjetiteljske i preporodno-nacionalne, uspavanke, lascivne, satirične, crkvene i „leksikografske“ pjesme (Kalajdžija 2019: 36).

---

pisma u Bosni i Hercegovini uvjeravajući ga da taj zahtjev nije izraz neke tendencije koja bi bila uperena protiv aneksije ili vlade, već ideja će se bosanski muslimani „moći održati između Srba i Hrvata samo ako, kao i oni, budu imali svoje vlastito pismo.“ (Juzbašić 1999: 104).

Uvid u dosadašnja istraživanja usmjerio je cilj ovog rada ka osvjetljavanju orijentalizama kao zasebnog sloja leksike bosanskog jezika u okviru korpusa bosanskog alhamijado pjesništva, u vremenskom periodu od četiri stoljeća. Na ovako formiranom korpusu pokušat će se sagledati mjesto orijentalizama unutar građe, njihova frekvencijska zastupljenost kroz četiri stoljeća, kao i njihova uloga i učestalost u zasebnim tematsko-sadržajnim krugovima ovog pjesništva, pa će na semantičkoj razini orijentalizmi biti posmatrani na osnovu kontekstualnog značenja.

Na fonetsko-fonološkom planu bit će riječi o transfonemizaciji kao neizbježnoj i popratnoj pojavi interferencije – zasebno za vokale, zasebno za konsonante.

Na tvorbeno-morfološkom nivou sagledat će se proces adaptacije orijentalizama, odnosno njihovog uklapanja u okvir gramatičkih kategorija bosanskog jezika.

Katalog upotrijebljenih orijentalizama

XVI stoljeće

I) Mehmed Erdeljac - *Hirvati türkisi* (1588/89) – skrećenica (ME)

Kao što je poznato, iz XVI stoljeća sačuvana je samo jedna pjesma –*Hirvati türkisi*. Pjesma predstavlja najstariji tekst alhamijado poezije (1588/89) koji je prvi objavio Friedrich von Kraelitz 1911. godine u časopisu *Archiv für slavische Philologie*, str. 613-615. U vezi sa pripadnošću ove pjesme korpusu alhamijado književnosti vodile su se brojne rasprave. Ako se za uvrštavanje te pjesme može uzeti “kriterij medija” kojim je ona ostvarena, a to je alhamijado medij u našem jeziku, čiji je centar razvijanja bio upravo u Bosni i Hercegovini, onda “gravitacionom polju tog medija ni pjesma Mehmeda Erdeljca ne može izbjeći”(Rizvić 1989/1990: 140). Ovako određena pripadnost te pjesme alhamijado korpusu dovodi do toga da upravo ona postaje polazište analize u ovome radu. Riječi *türkisi* koja se pojavljuje u naslovu obično se dodjeljuje ekvivalent *turčija*, i to je jedini orijentalizam koji se pojavljuje u njoj.

(1 orijentalizam, arapskog porijekla)

XVII stoljeće

II) Hadži Jusuf Livnjak – *Arzuhal protiv Spore* (1618) – skrećenica (HJL)

Hadži Jusuf jedan je od prvih predstavnika alhamijado književnosti. Rodom je iz Livna, a poslije se nastanio u Duvnu. Ostavio je medžmuu (bilježnicu) koja sadrži njegov putopis u Meku na turskom jeziku. Spjevao je tri pjesme na bosanskom jeziku, dosta nečitljive i sa mnogo turskih riječi. U obje zbirke zabilježeno je prvih pet strofa spjeva koji je naslovljen: “Ovo je arzuhal koga sam poslao kadiji i rekao o naibu Spori Ibrahim-dedetetu iz Brešnića u duvanjskoj nahiji”. Medžmua se nalazila u posjedu Aleksandra Poljanića iz Sarajeva (Huković 1997: 183).

(S) *Pomagaj, imočki kadija; na tom sporu bi kadija; zulum iti naib sófija; doisto je muráija ; ne daj po nahiji hodit;meded senden, efendija* (Huković 1997: 183).

(8 orijentalizama, 7 ar., 1. grč. porijekla)

III) Muhamed Hevái Uskufi (1601/1602–1650/1651) – skraćena MHU

Muhamed Hevái Uskúfi (Dobrinja kod Tuzle, 1601/1602 – 1650/1651, kada je još uvijek stvarao, a poslije toga mu se gubi svaki trag) bez sumnje je alhamijado pjesnik sa najjačim pjesničkim izrazom. Kao predmet istraživanja ovog rada našle su se njegove dvije pjesme – *Višnjem Bogu sve koji sazda* i *Poziv na vjeru*.

a) *Višnjem Bogu sve koji sazda*

(S) *da se ne nađeš sa zlom u kâru; dosta, ne bi l` mu od Tebe zaći; zavitnom raju, huriji naći ?* (Huković 1997: 61/62).

(3 orijentalizma ar. 1 perz. porijekla)

b) *Poziv na vjeru*

(S) *Ne dajte se hâlî lučit; Ter nevirom digne èrvâh; Pamet kupi ne čini kâr; Jer je pamet vazda ùhâr* (Nametak 1981: 123/124).

(3 orijentalizma, 2 arapskog porijekla, 1 ar.-perz., ar.-tur.)

IV) Ahmedaga Aršinović-Zirāi – *A ja pođoh i povedoh konja na vodu* (1651?) - skraćena AAZ

Autorom pjesme *A ja pođoh i povedoh konja na vodu* smatra se Ahmed-aga Aršinović Ziraija, i to na temelju pretpostavke koju je dao Mehmed Hadžijahić (1974: 233-234), pozvavši se na Bašagićev spomen imena ovoga dosada jedinog poznatog mostarskog pjesnika koji je pisao na bosanskom jeziku (Kalajdžija 2013: 67). Pjesma se nalazi u jednoj međžmúi (svaštari) u *Arhivu Hercegovine* u Mostaru. Prvi put ju je objavio Hivzija Hasandedić 1970. godine, s napomenom da on ne zna ko je njen autor ni kada je napisana. Teza o autorstvu ove pjesme nije u potpunosti prihvaćena, ali je Ahmed-aga Aršinović naveden kao njen autor u *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka, te je kao takva navedena u radu.

(S) *Ja potrgah šeftelije kano jabuke; “Bogme ću te sad bāšlijom, pri sebi ruke; Ah divojko, lipotice, lipa ti si bōja; Ako mene vidi bēli otac, ubit će mene* (Nametak 1981: 56).

(4 orijentalizma, 2 tur., 1 perz. i 1 ar. porijekla)

V) Hasan Kàimija (1652–1691) – skraćena HK

Hasan Kaimija (Sarajevo, prva polovina XVII vijeka – Zvornik 1960/61) značajniji je u turskoj divanskoj književnosti, a od njegovoga ukupnog pjesničkog fonda na bosanskom jeziku sačuvane su dvije pjesme – *O osvojenju Kandije* i *O zabrani pijenja duhana*.

a) *O osvojenju Kandije*

(S) *Te u pako pazáriti; Kam džinzàli Todor?; Sve jàliju oko (O)miša; Primišu vam jàliju; Ne držite ćofesa; Otvori se irèza; Po spahiluku šetat; Prijaše sve kàdove; Svud po hãzne hodismo; Ovo je sada alámet; Nek je Turkom selámet* (Nametak 1981: 203-208).

(9 orijentalizama, 4 ar. porijekla, 2 grčkog, 1 perz., 1 ar.-tur., 1. perz.-tur.)

b) *O zabrani pijenja duhana*

(S) *Bujumišdur, gospodar; „Ostante se tûtuna“; Lulum kàmiš kopati; Smrdi kako hála; Zàrâr lipa mála; Sàrâf mu je ružan; Tutùndžija svaki blijed; Ne budite mulázim* (Nametak 1981: 209-212).

(8 orijentalizama; 4 arapskog, 4 turskog porijekla)

Iako se direktno ne smatra orijentalizmom, sintagma „pijenja duhana“ dio je jezičke ostavštine turskog jezika Kajimijinog vremena pa se kao takva i upotrebljava u pjesmi (Kalajdžija 2013: 68). Ona čini još jedan od mnogobrojnih dokaza o utjecaju turskog osmanskog jezika na jezičku strukturu i jezički izražaj autora koji su stvarali na bosanskom jeziku.

VI) *Ajvaz-dedo – Ajvaz-dedina kasida* – skraćena AD kraj 17/ početak 18. st.

U historiografiji je podijeljeno mišljenje o tome ko je autor *Ajvaz-dedine kaside* i kada je ta pjesma nastala. Na jednoj strani istraživači na čelu sa Kemurom (1912), a potom i Ćorovićem (1927) smatraju da je ovo jedna od najstarijih alhamijado pjesmama koje se odnose na upad kralja Matije Korvina u Bosnu 1480. godine, a na drugoj strani Abdurahman Nametak (1981: 201) smatra da je pjesma nastala povodom upada Eugena Savojskog u Bosnu 1697. godine. Vladimir Ćorović (1927) ovo ime dovodi u vezu sa poznatim Ajvaz-dedom iz Prusca po kome je ime dobila Ajvatovica. U ovom radu kao godina nastanka pjesme uzeta je 1697, jer je prema svim iznesenim argumentima vezanim za ovo pitanje ona bliža stvarnom datiranju pjesme, što se može zaključiti i iz toga da karakter pjesme ni po čemu ne odgovara jezičkoj slici XV stoljeća.

(S) *Saraj oca gâvga bi; mart je váda, Júrjev gâvga; „Bu kasidu ko pogleda; Neka meni rãhmet preda; Nije hilãf taj govor* (Nametak 1981: 200-201)

(5 orijentalizama; 3 ar. porijekla, 1. ar. ili pers., 1. ar. pers. tur. porijekla)

XVIII stoljeće

VII) *Salih Kalajdžić–Garibić (1727/1728)* – skraćena SK

Autorstvo ove pjesme pripisivano je pjesniku *Grbiću* o kome ne postoje nikakvi podaci, kao što i ne postoji niti jedan njegov drugi alhamijado tekst. Nametak (1981) smatra da autor takvog imena nije ni postojao, te da je zabuna o autorstvu nastala iz samog natpisa pjesme koji je smatran imenom autora i pogrešno čitan kao *Grbić* umjesto *garibić* (deminutiv od *gàrib* – nevoljnik, siromašak). Sam natpis, a i sadržaj pjesme, ukazuje da se ne radi o autoru *Grbiću*, nego o nekom nevoljniku *garibu*. Pretpostavlja se da je autor ove pjesme *Salih ibni Ahmed, el Hãfizul-mùkim bi medenijjeti Sarajli Bosnevi*, čiji se puni potpis nalazi ispod pjesme, a rukopis je identičan rukopisu pjesme. Na kraju knjižice u kojoj se nalazi ova pjesma dodato je još *Kalãdži*

zade, što znači Kalajdžić (Nametak 1981: 218). Rukopis se nalazi u *Orijentalnom institutu* u Sarajevu.

(S) Na *taríhu* bin juz *krk*; Ožego se o *sàdžāk*; Da *ahjána* osmoče; Tuđe *bùle* iskupiti; To je kod nje sve *hìlāf*; Dok li mačak u *dòlāf*; Vas je *sàndžak* zlo volje; S *ugùrsuza*, gospodo!; Al nam čini lijep *nām*; Ovo nam je novi *nām*; A *kìdisān* vas; Naš je *árluk* odkad smo; *Zináluk*, gospodo (Nametak 1981: 215-217).

(11 orijentalizama; 5 tur., 3 perz., 1 ar., 1 ar.-tur., 1 ar.-perz.-tur.)

VIII) Mehmed-aga Pruščanin – *Duvànjski arzuhal* (1782) – skraćena MP

Poznato je da je Mehmed-aga Pruščanin autor jedne duže alhamijado pjesme. Derviš Korkut historiografski je ustanovio dataciju rukopisa *Duvanjskog arzuhala* za koji se pretpostavlja da je nastao nešto iza 1728. godine. Korkut je utvrdio da je autor pjesme nesumnjivo Mehmed-aga Pruščanin koji je radi očuvanja granice upućen kao aga šezdesetorice vojnika nešto prije 1728. godine, a *Arzuhal* je mogao nastati ubrzo poslije tog događaja. *Duvanjski arzuhal* jedna je od „najpoznatijih i najpopularnijih pjesama bosanske alhamijado poezije“ (Nametak: 1981: 183). Ona prema tematsko-sadržajnom kriteriju pripada kategoriji buntovnih pjesama. *Arzuhal*, kao svojevrsna prikrivena molba, bio je savršena forma preko koje je Mehmed-aga nastojao iznijeti svoje misli, opisati svoje stanje, te privući pažnju vlasti svoje stanje i sudbinu vojnika koji su se nalazili sa njim. „Pjesma je svakako neuobičajeni i nesvakidašnji prasak čovjeka, koji su izazvale njegove nevolje i zato odiše apsolutnom iskrenošću, njena vrijednost je neporeciva“ (Nametak 1981: 13-14).

(S) Evo pišem *arzuhal*; Da vam kažem svoj *hāl*; Ni *čaršije* ni, *hána*;; I *sabika defterdār*; *Jasam* njegov *hizmecār*; I *timarski defterdar*; *Njemu selām* sad *hezār*; *Svaki dan džafáde*; A *dumanski ajáni*; *Kanda hørjani*; *Gule po jabàni*; A *ocu mu rāhmet*; *Dobro čini gājret*; *Svi u Bosni neferi*; *Isječe se džigèrum*; *Ako zovnu na mèjdan*; *Hārūn bismo*, gospodo; *Svijem ne velim, hāšā*; *Jer imam kārdaša*; *Svim neferim oturak*; A *nama je lâ jatak*; *Mi smo đene* vaši; *Svi neferi* naši; *Meni vele neferi*; *Jer smo jedan zügürt*; *Iščući šićára*; *Činimo zarára*; *Jer pristelu*¹⁰ *kārār*; *Izprazni se hārār*; *Koja fājda*, gospodo; *Da otimamo – zòrba*; *Đāh* se pokaramo; *Velim vama: àmān*; *Nije l`veće zèmān*; *Da budemo revān*; *Da znadem kabáhat*; *Da jedemo zijáfet* (Nametak 1981: 172-182)

(35 orijentalizama; 17 ar., 7 tur., 8 perz., 1 ngrč., 1 ar.-perz., 1 grč.-perz.)

IX) Razi Velihodžić (Velihodža zade) (1731–1786) – *Kasida*, skraćena RV

Pjesničko ime ovog autora je Rázi. Živio je u Sarajevu (oko 1731–1786), a umro je za vrijeme trećeg putovanja na hadž. Pisao je na turskom jeziku, pretpostavlja se da je on na naš jezik preveo popularno djelo *Šejtan-namu*, a od njegovih radova na narodnom jeziku sačuvala se samo

¹⁰ vjerovatno treba: *prijestolju*, jer se odnosi na *bjegunce koji su sramotna mjera za carstvo i njegov ugled*. (Nametak 1981: 180).

ova didaktička pjesma, „ispjevana u uvjerenju da se savjeti, kazani u stihu narodne pjesme, lakše pamte nego oni u prozi“ (Nametak 1981: 100). Pouka je bitno obilježje ukupnog korpusa alhamijado stvaralaštva. U nekim pjesmama ovaj motiv potisnut je u drugi plan, dok je u nekim pouka element koji preovladava. Takava pjesma je i *Kasida*. Iako je autor pjesmu imenovao kao *kasida* tj. pjesma kojom se neko pohvaljuje i veliča, ona se niti jednim svojim elementom ne može svrstati u kaside. Autor se blagim tonom obraća omladini, bez opširnih izlaganja, zastrašivanja i sa minimalnim brojem orijentalizama.

(S) *Ustajte na sabah; Dohòдите u džemāt; Dobro paz`te na zanat; Bog će dati berècāt; Zamesće se frtūna; Nemoj piti tūtuna; Ne slušajte jarána; Ne uzimajte jabánā; Zarára ne činite; Nemojte se tākati; Za imánim dohòdi; Nemojte kàrpuz rezati; Ne budite kàdije; Već budite gázije* (Nametak 1981: 97-100).

(14 orijentalizama; 9 ar., 3 perz., 1 tur., 1 tal.)

X) Bećir Visočak – *Sad se zazeleni gora* (1763/64), skraćena BV

Pjesma je zabilježena u knjižnici turskih tekstova u Zemaljskom muzeju u Sajarajevu. Pod pjesmom stoji zapisano: zabilježio Bećir ef. Visočak 1177. godine po Hidžri (1763/64). Kako nigdje nije pronađen nijedan prepis ili primjerak ove pjesme, može se pretpostaviti da je njen autor zaista Visočak.

(S) *Koja ti je dùšman mati* (Nametak 1981: 62).

(1 orijentalizam; perz. porijekla)

XI) Anonim – *Ilahija – Ovaj svit cvit* (1765/66), skraćena A1

Pravi autor pjesme je nepoznat. U djelu Omera Hume iz Mostara *Sehletul-vusul* ima jedna varijanta ove pjesme kojoj je Humo autor, ali samo utoliko što je on natpjevao ovaj tekst kao i tekstove anonimnih autora kojima je ova zabilježena pjesma poslužila kao motiv i kao tema koju su oni proširivali. Ova pjesma pripada vjerskom korpusu alhamijado pjesmama i kao takva ima izraženu notu didaktike.

(S) *Doće zèman umirit; U kàburu se zatvoriti; Nejma vrata ni pendžera; Od namázanûr mu biti; U džènetu àgač báhču; Druga voda gázi-voda; Treća voda mèkteb-voda; Tud nalaze sve šehídi; Tud nalaze sve gázije; Toče vodu mèkteb-vodu; U svakom po húrija; Uz Húriju po gilmána; Koi danas èzān; I dōvu uči i dōvu čini; U džènetu túbā drvo; Pod njim side tri tèrzije; Kod njih hode tri kurbána; Rozi su him od merdžána; Noge su him od jakúta; Telo(!) him je od mukāvve; S njega runa korùnluka* (Nametak 1981: 84-86).

(18 orijentalizama; 12 ar., 1 tur., 4 perz., 1 grč.)

XII) Hasan Kadija – *Pismo bratu u Kozarac* (1775/1776), skraćena KH

Pismo kadije Hasana bratu u Kozarac “jedina je prava epistola u bosanskoj alhamijado književnosti, a odražava karakteristične prilike u starijoj historiji Bosne” (Nametak 1981: 171). Ne pripada grupi *arzuhal* tj. peticija, pritužbi vlastima, nego je prijateljski savjet bratu i suzdržano slikanje nevolja samog autora. Pjesma je zabilježena 1189. godine po Hidžri (1775/1776). Ova pjesma pripada tematsko-sadržajnom krugu alhamijado tekstova koji po svojoj sadržini tematiziraju društveno-političke prilike Bosne osmanskog perioda.

(S) *Ovi sèrhat neće leći; Ne hrane te, jàzuk njima; Za njih se ja inādim; Misecovah ja zìjānim; Ovo sad ide rēdžeb; Bujrùldiju da uznadu; Kàdiju me ne znadoše; Jōldaši se dogodiše; Sèlām tebi učiniše* (Nametak 1981: 168-170).

(9 orijentalizama; 4 ar., 3 tur., 1 perz., 1 perz.-ar.)

XIII) Mula Mustafa Bašeskija Ševkija - *Nut pogledaj sada tko si* (1731–1804), skraćena MMB

Ševkija, pjesničko je ime sarajevskog hroničara Mula Mustafe Bašeskije. Bašeskija je napisao pjesmu *Nut pogledaj sada tko si!* s poukom da sve što čovjek radi, nosi sa sobom na drugi svijet, jer je i mali grijeh ipak grijeh. U šest strofa po četiri stiha i stihom osmercem, od kojih je samo prvi stih posljednje strofe sedmerac, Bašeskija, “koji je inače tvrdio da je bosanski jezik riječima bogatiji i od turskog i od arapskog” (Bašeskija 1968: 5–7 i 18–20) upotrebljava “nестandardne orijentalizme” (dakle, one koji nisu bili u često upotrebi u narodnom jeziku), pa su pojedini stihovi pjesme razumljivi onima koji poznaju turski jezik (*Be haj, Šefki, amel lazum*).

(S) *Fāni da si to čuo si; Kako kùdret kosac kosi; Mali grijeh, hēle, grijeh; Nemoj rijet mali sèvab; Po baklāvi šećer trusi; Nek je nūr- ala nūr; Bèlki kadgod šećer jō* (Nametak 1981: 139-140).

(7 orijentalizama; 5 ar., 1 tur., 1 ar.-perz.)

XIV) Anonim – *O hurmetima ramazana*, skraćena A2 (kraj XVIII stoljeća)

Pjesma *O hurmetima ramazana* (O poštovanju mjeseca ramazana, mjeseca posta) od nepoznatog autora jedan je od primjera alhamijado pjesništva u kojima svjedočimo prelazak iz kruga *ilahija* kao pobožnog pjesništva u neku vrstu moralno didaktičke propovjedi. Ispjevana je u 11 strofa od četiri stiha sedmerca. U njoj su veoma sažeto nabrojane vrline potrebne čovjeku i ukazivanje na poroke koji mogu dovesti u pitanje ispravnost vjerovanja. Rukopis se nalazi u *Orijentalnom institutu* u Sarajevu, te vjerovatno potječe s kraja XVIII stoljeća (Nametak 1981: 143).

(S) *Evo dođe ramāzān; Za hūrmeta ramāzan; U džènnetu dovijek; Uči “ vè lâ hävle”; U sehúru pojedj; Posti, klanjaj, Hādže; Uči Kūr-ān, bādže; Hālva s neba sađe; Nijaz je bî nūre* (Nametak 1981: 141-143).

(9 orijentalizama; 7 ar., 1 tur., 1 perz. porijekla)

XV) Ahmed Karahodža – *Bošnjakuša* (1740), skraćena AK

Ahmed-efendiju Karahodžu iz Žepča, Kemura i Ćorović su vremenski uvrstili među posljednje predokupacione predstavnike alhamijado književnosti. On je, međutim, savremenik pjesnika Ilhamije, također Žepčaka. Karahodža je pisac popularne *Bošnjakuše*, koju je još 1895. godine objavio Mehmed Hulusija Sejidović. Ova pjesma izlazi iz okvira pjesama koje su u narodu poznate kao *ilahije*, odnosno ne karakterizira je sufijsko poimanje svijeta, već ima odgojno-didaktički karakter i namjenu.

(S) *Počutite mumini; i vi dobri muslimi; ter hodite na namaz; Talibi bratjo; Čisto u Džennetu misto; I tko nejde u džamiju; već biži u avliju; Bazerđani dohode; Ter ne biži u čaršiju; Kovačkoga hala; Ne imadu bereketa; U kasabi seljani; Kad ezan zauči; murdar doma biži; Nemaju nura obrazu; kano da je u kafezu; kahvedžije, duhandžije; uz ramazan eglendžije; Bojmo se gazapa; Božjeg azaba; U sabah i akšam; kad se rahmet dijeli* (Huković 1997: 97-101).

(27 orijentalizama; 16 ar., 2 tur., 5 perz., 1 grč., 1 tur.-perz., 2 ar.-tur.)

XIX stoljeće

XVI) Abdulvehab Ilhamija (1773-1821), skraćena AI

Šejh Abdulvehab Ilhamija (Žepče oko 1773 – Travnik 1821) smatra se najplodnijim pjesnikom starije bosanske alhamijado književnosti. Iako sufija (mistik) sa najvećim brojem pobožnih pjesama, nije bio imun ni na životne događaje i situacije oko sebe pa je kao posljedica tog promatranja nastala njegova kritika “i vlasti i pseudoučenjaka (uleme) u njegovo vrijeme, što ga je odvelo u smrt. Zadržan je u Travniku 1821. godine” (Nametak 1981: 160). Sve analizirane pjesme, osim pjesme *Čudan zeman nastade*, koja pripada buntovničkom opusu alhamijado pjesama, pripadaju vjerskom krugu alhamijado tekstova.

a) *Hajat dok je, orakme der ti traži*

(S) *Hàjat dik je, oràkmeder ti traži; Ti od hodžā i od šejhā ne biži; Kad umreš, u kaburu ne traži; I Kur'ānu i ċitābu rečeno; Kad je tako, ja sam pišmān, ja Rabbi; Ti si mèvdžūd, više nejm, ja Allah; Ti si zāhir; Sve zācīre ukabūli, jā Rabbi; I ābide ti naputi, jā Rabbi; Gāfile nam ti probudi, ja Dèjjān; Muško, žensko ti naputi, ja Sūbhān; Lāzim ti si, više neću, ja dōstum; Rāhat, sàfa ti si meni džennetom; Šta će smetat muke, džéfa, ja Mábūd; Kad imamo takvog dōsta, ja Mábūd; Nejmam brige potlje danas, ja Rāhmān; Ovde kuga i nēfsovi i šejtan; Ilhamija svome dōstu moli se* (Nametak 1981: 144-145).

(16 orijentalizama; 12. ar., 1 tur., 2. perz., 1 jevr.)

b) *Bosnèvi ilàhi - Bogu fala, Koji čuje*

(S) Njemu **šučur** koji znade šta činim; *Od evláda, od žena ga najvolim; Majke nejmam, a pèdera ne pamtim; Što sam fàkīr i sirota ne velim; Jetímima on je reko “ Ja sam him; Milostivan i od svega dōst sam him; Múmin bismo, tálib bismo hodžima; Záćir bismo, àšīk bismo kodžima; Al dervīšluk i hazùrluk najvolim; ja boljeg sebi dūnjā ne tražim; Īlum imam, ja se drugom ne molim; On je záhir, on je bātin, ne bižim* (Nametak 1981: 152-153).

(13 rijentalizama; 10 ar., 1. per.-tur., 2. perz. porijekla)

c) *Potlje Boga ne miluj ...*

(S) Allah, Allah, **àškīle**, ja hū; *Đehèl ćūfuru to je brat; Uzmi od mene ti bèrāt; A dun`jáluk – neka ga; Uči, kārdaš radi Boga; Grih ti dūnāh ne bude; Evlijaskā mertèba; Golema je debdèba; Ilhámija murèkkeb; Neće íciu mèkteb* (Nametak 1981: 150-151).

(8 orijentalizama; 5 ar. , 1 tur., 1 perz., 1 ar.-tur. porijekla)

d) *Čudan zeman nastade*

(S) Čudan **zēmān** nastade; **Dīn-dušman** ustade; *Veće tākáta nastade; Ne gledaju u ćitāb; Ne uzimaju hīč džèvāb; A ne traže turski hèsāb; Po svom ćèjfu sve zida; Munáfikā stoji huka; A u čudu vas inasan; Mahnitiji je veg hājvan; I gāfletu nedozvan; Vūdžūd nas je prošo; U kabur je pošo; I ko ima lip nímet; Na nímetu ne zna kímet; Za nímet će biti hāsret; Pao insan vas u gāflet; Dòvu činim islam; Svako sebi nek da nízām; Pa će naći sebi sèvāb; Među turke zūlum dođe; Turčin nema àmela; Al mùrtati krivo sude; Paše čini adálet; Zem(l)ji grade selámet; a mùrtati sijáset; Čudna nastu ulèma; Džáhilima kazuju; Ulemskog hála; Do sad zeman bàška bijo; kad mu gledaš na kijáfet; Dao bi mu zijáfet; Nije kádar biti imām; Jòrdām čini ko šejh-islam; Mudèrrisi (l)jute; a kadije mahnite* (Nametak 1981: 156-159).

(35 orijentalizama; 32 ar. porijekla, 2 tur., 1 perz. porijekla)

XVII) Umihana Čuvidina (početak XIX stoljeća), skraćunica UČ

Umihana Čuvidina smatra se prvom muslimanskom pjesnikinjom ovog područja (Nametak 1981: 11). Iako se ciklus ljubavne alhamijado poezije završava, uglavnom krajem XVIII, njeni tragovi nastavljaju se i na početku XIX stoljeća u pjesmama Umihane Čuvidine. Njene pjesme su u svim elementima potpuno podređene narodni elementima “ili je ipak Umihana bila jedan od modela stavljanja narodne pjesme” (Nametak 1981: 12).

a) *Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije (1813)*

(S) *Kako cvili bosanska fukara; Niti ima paše ni vezira; On popisa svu bütum krajinu; Sarajlije, mlade jeničare; Zlatne póše razmotaše; Al-biniše poskidaše; Zàgarije obukoše; Kàjserije iskidaše; On nametnu tunhàzli ćupriju; Najnapreda Čamdži bajraktare; A za njime Pinjo bajraktare; A za njime Ahmet bajraktare; Knjigu pišu gázi Ali-paši; Pusti nam sve naše àšike; I uzmite turski abdest na se; Dòvu činite, od Boga išćite; Pustiću vam sve vaše àšike; I izišle na mürād, na dòvu; Bog je dòvu kàbūl učinio* (Nametak 1981: 73-75).

(15 orijentalizama; 5 ar., 3 tur., 4. perz., 1 perz.-tur., 1 slav., 1 lat.-ar.)

b) *Čamdži Mujo i lijepa Uma*

(S) *I na konju zelenu dolamu; Ako bude roda hòjratskoga; Kad su došli šehar Sajarajevu; Dadoše dilber Umihani; “Ova kosa u dèvletu rasla”* (Nametak 1981: 76-77).

(6 orijentalizama; 1 ar., 1 tur., 1 ngrč., 3 perz.)

XVIII) Mustafa Firakija – *Mahzar piše bosanska fukara* (1815), skraćena MF

Original pjesme nalazio se u privatnoj zbirci *Hadži Medhmeda Handžića* iz Sarajeva. Handžić navodi kao vjerovatnu godinu nastanka pjesme 1230. po Hidžri (1815), no nije znao ko je njen autor (Handžić 1934: 101). Pjesma pripada korpusu arzuhala, te se već u prvom stihu orijentalizmima otkriva karakter pjesme: *mahzar, fukara*. Pjesma pripada onom krugu pjesama kojima se opisuje društveno-politička situacija Bosne, te je upotreba orijentalizama u njoj podređena takvom građenju teksta.

(S) *Màhzar piše bosanska fukàra; Pišemo ti sitna arzuhála; Nu poslušaj našeg hála; Bosna ti je svom sèrhatu glava; Za šehítim, sunce ogrijano; Ranjenik ni hesába nejma* (Nametak 1981: 184-186).

(7 orijentalizama; 6 ar., 1 perz.-ar. porijekla)

XIX) Anonim – *Bosanska ilahija sačinita u Novom* (početak XIX stoljeća), skraćena A3

Autor ove pjesme je nepoznat. Ona, kao i nekoliko drugih pjesama uglavnom nepoznatih autora, svojim sadržajem svjedoči utjecaju Ilhamijine poezije, posebno njegove pjesme *Čudan zeman nastade*. Ona predstavlja kritičko sagledavanje društveno-političkih i socijalnih prilika u Bosni krajem XVIII i početkom XIX stoljeća, ali kao takva ona ne predstavlja buntovnu poeziju čija je svrha ustanak protiv nasilja i nepravde, već je više konstatacija sa oprezom i ublaženom kritikom.

(S) *Ti pogledaj našeg hála; Ti sačuvaj našeg mála; Nami došo jedan vakat; Da nam nema hàsne plakat; Već je došo jedan zèmnān; Ti pogledaj zli(h) mēmúra; Kánun name pokazuju; Da fukàru pogledaju; Ko je álim pa on znade; A svoj ùmmet sve žalio; Ah, zìnā će obladati; Neće nikakav hājir stati; Iz budžáka svi gledaju; Fitnèluka mlogo biti; Īlum će se pogaziti; A džāhiluk obladati; A zećáta ne davati* (Nametak 1981: 190-193).

(16 orijentalizama; 11 ar., 1 grč., 3. ar.-tur., 1 tur. porijekla)

XX) Šejh Abdurrahman Sirrija (1785–1847), skraćena ŠAS

Šejh Abdurrahman Sirrija, veoma obrazovan, sa odličnim poznavanjem turskog jezika, pisao je na turskom kao i na narodnom jeziku. Na narodnom jeziku, zabilježene su tri njegove pjesme poucnog moralno-religijskog karaktera (Nametak 1981: 134). Od njih je svakako *najzanimljivija* u formalnom pogledu, pjesma u kojoj autor ispred svakog stiha stavlja arapsko slovo kao početak jedne moralno poučne sentence.

a) *Ah dervišu, otvor oči*

(S) *Ah, dervišu, otvor oči; Tèvhîd srcem pravo uči; Sèvâb hoćeš, nèfsa muči; Džîfa nikom ne učini; Hâk na hâk ne čini; Hâjir što je, ono čini; Ziçir Boga puno čini; Rizâ njegov tâleb čini; Selâmet duši gledaj; Šûćur čini kad je kôlaj; Sâbur čini kad ke bêlaj; Zâlimnefsu dîzgin ne daj; Âmel čini, sûnnet gledaj; Gâflet digni, ter progledaj; Fârz što god je ne ostavljaj; Lipe hûje sve ti primaj; Mûrdarhuje ne uzimaj; Lâf ne čini i ne laži; U èlifu sirre traži* (Nametak 1981: 132-134).

(22 orijentalizama; 17 ar., 4 perz., 1 jevr.)

b) *U pamet se ti obuj*

(S) *U pamet se ti obuj, dôst džânum; Tère učini âlçak hûj dôst džânum, ja hû; Svog nèfsa poturçi, ja hû; Srcem tèvhîd sve uči, dôst džânum; Sve nek ti je âškullâh, dost; a u srcu fikrullâh, ja hû; Na jeziku ziçrullâh, dost; U gâfletu ne budi, dost džânum; Vaktom hajde na nâmâz, ja hu. Bogu čini sve nijâz, dost; Već nauči ilmihâl, dost; Šeriâtom sve gledaj, ja hu; Od insanabiži u kraj; Šûćur čini dâimâ; Srcem ziçra očuti* (Nametak 1981: 135-136).

(14 orijentalizama; 9 ar., 3 pers., 1 tur., 1 perz.-tur.)

c) *Ako hoćeš derviš biti*

(S) *Ako hoćer dèrvîš biti; Bogu šiçra ne činit; Nijjet što je sve Bog zna; Tâleb čini sve rizâ; Çitâb ovo govori; Od hajvána je gori; Ko god âškom ne gori; Po dušu će meleć doći* (Nametak 1981: 137-138).

(9 orijentalizama; 7 ar., 2 perz. porijekla)

XXI) Anonim – *Drugi stihovi na bosanskom jeziku* (prva polovina XIX stoljeća), skraćena A4

Autor pjesme je nepoznat, a njena struktura podjeljena je u dva dijela. U pjesmi je zablježen utjecaj Ilhamijine pjesme *Çudan zeman nastade* (5. strofa), što svjedoči da je ova tradicija imala svoju usmenu predaju, jer teško je zamisliti da su se medžmue širile u većem broju prijepisa i da

je nadahnuće proisteklo izravnim prijepisom iz Ilhamijine bilježnice. Rukopis najvjerojatnije potječe iz prve polovine XIX stoljeća.

a) *Ja sam jadan kriv*

(S) *Mučan zèman, te sam kriv; Nemam šūćur, habáhat; Doći ćemo na hèsāb; Ko ne sluša u ċitāb; Punuće u àzāb; Davaćemo Bogu džèvab; I sahìbiji àmel doć; Ovo ćudan ìnsān; Mahnitiji je no hàjvān; Mućan velik vas zèmān; Ko god ima jedan nímet; Pa nímetu ne zna kímet; Pao insan u gàlet; Svatko sebi pazi nìzām* (Nametak 1981: 161-162).

(14 orijentalizama; svi primjeri su ar. porijekla)

b) *Od želje ću umrijeti.*

(S) *Sādikáne žalosnik; Hālk će zboriti od sebe; Bila àrdija i kànbera; Dade njima Bog múrād; Našao je sad zāvāl; Našao je kēmāl; Našao je mućan hāl* (Nametak 1981: 163-164).

(7 orijentalizama; svi primjeri su ar. porijekla)

XXII) Murad-beg Čengić – *Abdija* (1870), skraćena MČ

Ova pjesma poznata je pod nazivom *Abdija* (u narodu Avdija) i prvi put je objavljena 1887. godine u *Narodnom blagu* Mehmed-bega Kapetanovića-Ljubušaka. Tom prilikom on je kao autora označio Jusuf-bega Čengića iz Foče. Međutim, autorstvo nije utvrđeno, dok je u rukopisu koji je transliteriran u *Hrestomatiji* naziv pjesme glasi (u prijevodu): *Prijateljski savjet Muradbega, Bog mu se smilovao!* (Nametak 1981: 96), iz čega proizilazi da je autor pjesme Murad-beg Čengić. Pjesma je napisana 1227. godine po Hidžri, tj. 1870. godine. Posljednje tri stofe teksta koji je objavljen u *Hrestomatiji* (Nametak 1981: 88-96) predstavljaju slobodnu preradu u stilu *Abdije*, Ilhamijinih stihova i njegove pjesme *Ćudan zeman nastade*, a koji se odnose na neukost i oholost uleme tj. učenih ljudi. Pjesma ima metričke odlike ilahija, iako prema tematsko-sadržajnom kriteriju ne pripada takvom krugu pjesama. Ona ima više karakter moralno-poučne pjesme koja kroz vjerske norme ljude opominje na to šta je dobro raditi, a šta ne. Pjesma je ispjevana u sedmercu. Obiluje orijentalizmima, u većini slučajeva vjerskog semantičkog kruga.

(S) *Hajde, Abdija, ti na vâz; Klanjaj pet vakatnamaz; Tèrc ne ċini, božji fūrz; Aškom srce napuni; Nemoj ðùn`jā milovat; Gáfil spavat i šedit; Jàzuk ti je Abdija; Asi nēfsa sve mući; Hārāmlòkum ne jedi; Hājir što je bešjedi; Dōsta traži, Abdija; Kàzā vakte naklanjaj; U mēzār se zavirit; A obuzme vatra nâr; Džehènnemska, Abdija; I àmela, svojega; Hèsāb davit za sèvāb; I za ðùnāh u àzāb; Ko što kaže i ċitāb; Dobro ċuvaj svoga džána; I svog, brate, imàna; Od današnjeg zemána; Allah jedan, Rèsul hāk; Al' je insane mućan hālk; Dinu nejma ràgbeta; Turskoj viri hürmeta; Radi, Abdija, ti hàjrat; Ćini dragi, hasènat; Muhammedu salāvāt; Išći od Boga ràhmeta; Tèrc ne ċini sùnnetu; U musáfu àmmeta; Sābur lipa rabota; Rđav sòhbet zbori;*

Gíbet nikog ne čini; A Bog dragi kadija; Bogu dragom džèvab dat; Selámet, Abdija; Sírāt tanka ćuprija; Kijámet se primako; Osvojile gurème (Nametak 1981: 88-96).

(45 orijentalizma; 38 ar., 1 ar.-tur., 5 perz., 1 jevr.)

XXIII) Edhem Jaliman (imam iz Zenice), *Nasihāt nisai* (1872), skraćena EJ

Pjesma *Savjet ženama* prvi put je objavljena 1908. godine, a kao njen autor označen je neki „ćatib Edhem jal’l imam“ iz Zenice. Međutim, u kasnijim objavljivanjima potpuno je „neosnovano označen Muhamed Hevai Uskufi kao njen autor“ (Nametak 1981: 120). *Savjet ženama* je jedna od malobrojnih alhamijado pjesama koja govori isključivo o ženama i njihovim manama. Rukopis je u *Orijentalnom institutu* u Sarajevu.

(S) *Ako ste vi kàdune; Mužu hátir ne kvarite; Mužu hizmet činite; Hāk mužev nek znade; Džennet teci zarana; Kad je nestalo pečē; Džehennem je vrlo plah; Brez iżuna kad hodi; Lánēt na nju dohodi; Sve zínēt u ujiše; I azába u iše; Zècāt valja podati; I u ćefine se obuć; Hūšer, nēšer znade; Čuvajte namáza; (nećitko)... aváza* (Nametak 1981: 115-120).

(15 orijentalizama; 11 ar., 1 tur., 1 jevr., 2. perz. porijekla)

XXIV) Omer Hazim Humo – *Dova na bosanskom* (1808–1880), skraćena OHH

Omer Hazim Humo (Mostar, oko 1808 – Sarajevo, 1880), obrazovani teolog i pisac prve štampane alhamijado knjige, *ilmihal Sehletul-vusul* u kojoj se nalazi i pjesma *Dova na bosanskom*.

(S) *Allah će mu dat bēlāj; Tebi šūćur na nūmetim; I na ilmu na sve turke; Ti si zāhir; mi smo pišmān; Turskom caru nūsret; Dušmane mu kāhar učiniti; Gáfīle nam ti probudi; Sve zácire ukabuli; I ábide ti napuni; Ráhat, sàfa ti si meni džènnētom; Šta će smetat muka, džéfa* (Nametak 1981: 245-246).

(13 orijentalizama; 11 ar., 1 jevr., 1 perz. porijekla)

XXV) Muhamed Dizdarević Rušdi(ja) (1825–1905), skraćena MR

Muhamed Rušdi pjesničko je ime Muharem-age Dizdarevića iz Trebinja, “najplodniji je i najraznovrsniji pjesnik bosanske alhamijado književnosti” (Nametak 1981: 32). Dijapazon tema koje je obrađivao kreće se od unutarnjih odnosa u porodici, savjeta o načinu vjerovanja i poslovanja, narodnog predanja, biblijsko-kur’anskih legendi i sl.

a) *Crna noćca*

(S) *Kèvser, šērbe, a ni na zem(l)ja ne spava; Niti džennet, ni džehennem ne spava* (Nametak, 1981: 248).

(3 orijentalizma; 2 ar., 1 jevr. porijekla)

b. Dobro gledaj oca, majku

(S) Mučit svoje roditelje golem **àzāb** od Boga; Jedna muka pogan **hūja**, kad je žena hujljiva; Oca, majku valja slušat, dosta ima **hākōvā**; Pod nogama ocu, majki valja **džènnèt** tražít (Nametak 1981: 249-250).

(4 orijentalizma; 3 ar., 1 perz. porijekla)

c. Miradž

(S) Od **mīrādža** da kažemo ta **zèman**, svakom je to **àjān**; **Džebrāilu èmer** Allah učini; **Mutèber buráka** nađi ti; Šta je **sèbeb**, te činiš ta **būkā**; Iznenada dođe bir **ávāz**; Ja sam **ášik** srcem; Ali ja sam u **azábu** velikom; **Džebrailu** mu **hāber**; nemoj činiti **mèrāk**; Sve od **núra** na nj je sedlo udrijo; Svi **mèleći** tebe **házir** čekaju; **Húrije** se po **džennetu** vesele; Na **Zèmzemu** sebi **àbdest** ponovi; **Kalàuz** je njemu **Džebrail** Emin; Svakakije **hìcmēta** je vidijo; Lipo **džènnèt i džehènnem** video; Tvo(j) je **mèjdān** posle sada; To je **māhsūz** tvome **zātu**; Kad tvoj **ùmmet** pro **Siráta**; **Sirade** čineći **Džebrailom kèlam**; **Hāl** je mučan mog jedna **ummeta**; Bože dragi, moj je **hážet** kod tebe; Allah njemu **izun** dade da ide; **Hàzreti** Ammar ta rivájet on veli (Nametak 1981: 251-259).

(30 orijentalizama; 24 ar., 2 jevr., 2 perz., 1. tur., 1 ar.-tur. porijekla)

XXVI) Fejzo Softa – *Ašikliski elif be* (1892), skraćena FS

Ova pjesma sačuvana je samo u usmenoj tradiciji i nije pronađen original niti ijedan prepis. Sistem stihovnog obučavanja arapskog alfabeta bio je uobičajen posebno kada bi se učila vokalizacija slova. Ovaj metod je poslužio pjesniku da, upoređujući slova arapskoga alfabeta, nađe i motiv i inspiraciju za svoja ljubavna osjećanja prema voljenoj djevojci. Nastala je potkraj XVIII stoljeća, a o njenom autoru se zna samo onoliko koliko je spomenuto u pjesmi tj. da mu je ime Fejzo, da je bio softa – učenik medrese i da je njegovoj djevojci bilo ime Fata. U cjelokupnoj alhamijado poeziji poznat je samo jedan primjer sličan ovoj pjesmi čiji je autor Šejh Abdurahman Sirija.

(S) **Elif èdi**,; pod njim **nòkta**, Dao bih mu **àltum sáde**; “še” **sèvāb** je tebe učiti; Sinoć sam ti **hārfe** svezio; “Hā”- **hàsta** sam kad te vidim; Budi, dušo, moj **evlade**; Ondje bih ti u **džān** puko; Tad će **sòfta** mučit muku; Ti si **softin dūl-dilber**; I strpati u **tèvtere**; “Zi” je **zjān** tako biti; “A’jn” je **záhir**, ko ga uči **hajir**; Ko ne uči – **kijámet**; Dobićeš **selámet**; “Kejf” imade jednu **kàzmu**; S njim ću **mèzār** iskopati; “Nun” je čanak pun **šèrbeta**; “Jé” je **čàkmač**, čelik tvrd (Nametak 1981: 65-72).

(21 orijentalizam; 9 ar., 6 perz., 4 tur., 1 grč., 1 jevr. porijekla)

XXVII) Abdulah Bjelavac – *Tèbrīk* (1857–1905), skraćena AB

Abdulah Bjelavac rođen je i umro u Mostaru, bio je sitno posjednik i sahadžija. „Bjelavac je drugi i koliko se zna posljednji alhamijado pjesnik iz Mostara“ (Nametak 1981: 225).

(S) *Bog veselo da učini **bajram** vam; Da provedeš veselo **sābah, àhšam*** (Nametak 1981: 224).

(3 orijentalizma; 1 ar., 1 tur., 1 tur.-pers.)

XX stoljeće

XXVIII) Alija Sadiković – *Očino pismo* (1872-1936), skraćena AS

Alija Sadiković (Janja, 1872- Janja, 1936) jedan je od posljednjih alhamijado pjesnika. Izuzetne je teološke naobrazbe, te se može reći da je “više didaktik nego pjesnik, sa boljim poznavanjem turskog i arapskog jezika nego svog maternjeg” (Nametak 1981: 31).

(S) *Svaka **zerra** savjetuje pametne; Uzmi **ibret** ti od svake trunčice; za to ima **hadis**, nek ti na 'm padne; Kad bi poš'o **hillu** skrojiti' nekome; **Ilum** je imetak nepotrošiv; Kad **kabuliš** date prođu drugovi; evo jadni **džahil**, nek ti na 'm pane; **mimber** i **sedžada**, nek ti na 'm pane; Nemoj vršiti' na **adželu** poslove; **fitilj** u **kandilju** nek' ti na 'm pane; Huja **amel** ništi, gubi **dostove**; ti si njemu **akran**; taj je **azad** posve; nemoj da mu **hater** ostane* (Huković 1997: 113-127).

(17 orijentalizama; 14 ar., 1 lat., 2 pers. porijekla)

XXIX) Anonim – *Zaplakala iz Dženneta hurija* (1926), skraćena A5

Ova pjesma zabilježena je u *Sokolovićevom Zborniku* “zabilježio ju je Sinan Sokolović, sin hadži Hafis Junusa Sokolovića iz Sarajeva 15. džumazul ahira 1345. i *franga*, kako je zapisivač napisao, 12.2.1926. godine. Sa sigurnošću se može utvrditi da njen autor nije Sokolović, nego ju je on zabilježio prema usmenom predanju. Nije pronađen više niti jedan prijepis ove pjesme” (Nametak 1981: 80). Pjesma je zanimljiva zbog slobodoumnog gledanja i ocjene ljudskih zasluga, jer prema piscu, rituali nisu zasluga dženneta, ako čovjek ne radi dobra djela i ako nije plemenit.

(S) *Zaplakala iz **dženneta húrija**; Pitala je **hàzreti Fatima**; Dragi **dōste**, kako neću plakat; Kad se otvori sve sedam **džèhennema**; Klanjala si pet **vàkti namáza**; Bolja vam je na **tabútu** skinula; Ti si **sōfru** od komšije krila: Od **fukàre** vrata **màndalila*** (Nametak 1981: 79-80).

(11 orijentalizama; 7 ar., 1 tur., 1 jevr. 2 perz. porijekla)

Tabela zabilježenih orijentalizama

U sljedećoj tabeli prikazani su orijentalizmi zabilježeni unutar analiziranog korpusa:

abdest , m (pers.) <i>pranje, (ritualno umivanje) lica, ruku do laktova i nogu do članaka, ispiranje usta i nosa i potiranje mokrom rukom po vratu, ušima i tjemenu glave, što je kod muslimana vjerska obaveza prije klanjanja – namaza.</i> < tur. abdest < pers. ābdest, āb “voda” dest “ruka” (Škaljić 1966: 66); ābdest , perz. m. isl. ritualno pranje dijelova tijela prije obavljanja molitve (namaza) i u drugim prilikama. < osm. tur. ābdest < perz. āb – voda i perz. dast – ruka < perz. ābdast – voda kojom se peru ruke i lice; pranje prije molitve (Haverić, Šehović 2017: 147).	UČ(a), MR (c)	poč. 19. st. 1825–1905.
ābid , (ar.) < ābid ”pobožni” (Škaljić, 1966: 68).	OHH	1808–1880.
adālet , m (ar.) <i>pravednost, pravda, pravica.</i> < tur. adalet < ar. adālā „pravednost, pravda“ (Škaljić 1966: 69).	AI (d)	16.st.
adžela , f (ar.) <i>hitnja, žurba.</i> < tur. acele < ar. ‘ağābā, ak. od ‘ağāb “čudo” (Škaljić 1966: 71).	AS	1872-1936.
ahjána , vjerovatno od <i>āhinjak</i> m (pers.) <i>zabava, zabavljanje.</i> < tur. ahenk < pers. āhenk “sklad, harmonija, svirka, zabava. (Škaljić 1966: 74); ahinjak , m. perz. zast. <i>zabava, zabavljanje.</i> < osman. tur. āhenga < perz. āhanga – melodija; ton (Haverić, Šehović 2017: 148).	SK	1727/1728.
aján , m (ar.) 1. <i>prvak, odličnik, velikaš, ugledan čovjek; istaknuti predstavnik jedne klase, staleža ili najistaknutijih slojeva građanskog stanovništva</i> 2. <i>Ajani u jednom periodu turske vladavine u Bosni bili su funkcioneri lokalne uprave. Tamo gdje nije bilo kapetana, postojali su ajani, a oni su obično bili ljudi iz najistaknutijih begovskih porodica.</i> < tur. âyan, sa značenjem gore opisanim < ar. pl. ayān, sg. ayn “prvak, oko, izvor, vrelo”; arapski pl. upotrijebljen u tur. i našem jeziku kao sg. (Škaljić 1966: 76).	MP, MR (c)	1782. 1825-1905.
ākran , m (ar.) <i>parac, vršnjak; ravan, podjednak.</i> < tur. akran “vršnjak, parac, ravan < ar. pl. aqrān “parci, jednaki” (Škaljić 1966: 79).	AS	1872-1936.
ākšam , m (tur.-perz.) 1. <i>prvi mrak, zalazak sunca.</i> 2. <i>četvrta po redu muslimanska molitva.</i> < tur. akşam i ahşam < pers. ahšām (Škaljić 1966: 79-80); ākšam , tur.-perz. m. 1. vrijeme neposredno nakon zalaska sunca do potpunog mraka 2. isl. četvri namaz, obavlja se nakon zalaska sunca. < osm. tur. akşam i ahşam < tur. āq – bijel i perz. šām – večer; perz. āqšām – akšam, vrijeme zalaska sunca (Haverić, Šehović 2017: 149).	AB, AK	1857–1905. 1740.
alámet , m (ar.) <i>znak, simptom, predznak.</i> < tur. alâmet < ar. alâmā (Škaljić 1966: 85).	HK(a)	1652–1691.

âl-biniš , m (perz.-tur.) <i>crveni binjiš, crveni ogrtač</i> . < tur. al biniš (Škaljić 1966: 86); âl , perz. pridj. nepromj. zast. svijetlocrven, rumen. < osm. tur. al < perz. āl – svijetlocrven (Haverić, Šehović 2017: 150)	UČ(a)	poč. 19. st.
âlim , m (ar.) <i>učen čovjek, vjerski naučenjak</i> . < tur. âlim < ar. âlim (Škaljić 1966: 89).	A3	poč. 19. st.
âltum , (tur.) <i>zlato, zlatni novac</i> . < tur. altın, vulg. altun (Škaljić 1966: 91).	FS	1892.
âmān interj. i âmān supst. (ar.) 1. a) <i>uzvik preklinjanja i vapaja: pobogu! zaboga!</i> 2. <i>âmān kao supst. “milost, oprostenje, pomilovanje</i> . < tur. aman sa značenjem kao kod nas < ar. âmān “milost, sigurnost” (Škaljić 1966: 92).	MP	1782.
âmel , m (ar.) <i>posao, rad, postupak</i> . < tur. amel < ar. amāl (Škaljić 1966: 93).	AI (d), AS, ŠAS(a), MČ A4(a)	16.st., 1872–1936, 1785–1847. 1870. prva pol. 19.st.
ârdija , f (ar.) <i>mala pomoćna prostorija iza dućana</i> . < tur. ardiye “magaza iza dućana” < ar. arđiyyā; ar. arđ “širina” + ar. suf. f. – iyyā (Škaljić 1966:97).	A4(b)	prva pol.19.st.
arzuhal , m (ar.) <i>molba, memorandum</i> < tur. arzuhal (<i>arz-i-hal</i>), pers. izvedeno od ar. arđ “izložiti, iskazati, predstaviti” i ar. hāl “stanje” (Škaljić 1966: 100).	HJL, MF, MP	1618. 1815. 1728.
âşik , âšk, m (ar.) <i>ljubav, ljubavni zanost, čežnja za nečim</i> . < tur. aşk < ar. išq (Škaljić 1966: 103).	ŠAS(b), AI(b), AI(c), MR(c), UČ(a), MČ, ŠAS(c)	1785–1847. 16. st. 16. st. 1825-1905. poč. 19. st 1870. 1785-1847.
âvāz , perz. m. razg. ekspr. glas. < osm. tur. âvāz < perz. āwāz – glas, pjevanje; pjesma (Haverić, Šehović 2017: 151)	EJ, MR(c)	1872. 1825- 1905.
âvlija , f (grč.) <i>kućno dvorište ograđeno zidom</i> . < tur. avlı < grč. avlī (Škaljić 1966: 106).	AK	1740.
âzāb , (ar.) 1. <i>pripadnik posebnog reda vojske u Turskoj carevini</i> 2. <i>neženja, bećar</i> . < tur. azap, azab sa značenjem kao pod 1. < ar. azāb „neženja, bećar“ (Škaljić 1966: 106).	A4(a), MR(b), MR (c), MČ, AK	prva pol.19.st. 1825-1905. 1825-1905. 1807. 1740.

âzād , indecl. adj. (pers.) <i>slobodan, oslobođen (iz ropstva); azab činiti – biti na muci.</i> < tur. azab, azap < ar. âzād “oslobođen” (Škaljić 1966: 106); âzād , perz. pridj. nepromj. zast. koji je oslobođen (ob. iz ropstva), slobodan. < osm. tur. âzād < perz. âzād – slobodan; oslobođen (Haverić, Šehović 2017: 152).	AS	1872-1936.
bâdža , m (tur.) <i>muž ženine sestre (u odnosu na muža druge joj sestre), muževi dviju sestara u odnosu jedan na drugog.</i> < tur. bacanak (Škaljić 1966: 111).	A2	kraj 18. st.
bâhča , f (perz.) <i>1. vrt 2. voćnjak.</i> < tur. bahçe, bağçe < perz. bāgče (bāg-če), deminutiv od bāg “voćnjak” (Škaljić 1966: 123); bâšča , perz. ž. zemljište oko kuće ili blizu kuće. < osm. tur. bahçe, bağçe < perz. bāg – vrt i perz. suf. -če, perz. bāgče – vrtić (Haverić, Šehović 2017: 157).	A1	1765/66.
bajraktar , m (tur.-perz.) <i>zastavnik, onaj koji nosi bajrak.</i> < tur. bayraktar < perz. bayrakdār (Škaljić 1966: 114); bajraktār , tur.-perz. m onaj koji nosi bajrak a. hist. vojn. u vojsci; zastavnik b. etnol. u svatovima. < osm. tur. bayrakdār < tur. bayrak – zastava i perz. suf. -dāe; perz. beyraqdār – onaj koji nosi zastavu, bajrak (Haverić, Šehović 2017: 155-156).	UČ(a)	poč. 19. st.
bajram , m (tur.) <i>muslimanski vjerski praznik.</i> < tur. bayram (i pers. bayram) “vjerski praznik, praznik uopšte, veselje (Škaljić 1966: 114).	AB	1857–1905.
baklava , f (ar.) <i>slatka pita, slatko jelo, koja se peče u tepsiji, a pravi se od tankih jufki koje se slažu jedna na drugu, a između njih se prosipaju smljeveni orasi, bademi ili lješnici, a neki stavljaju još i tirit</i> < tur. baklava < ar. bāqlawā (od ar. bāqlā, s obzirom na oblike komada na koje se baklava u Arapa reže) (Škaljić 1966: 116).	MMB	1731–1804.
bâška , adv. i adj. indecl. (tur.) <i>1. odvojeno, rastavljeno 2. poseban, odvojen.</i> < tur. başka (Škaljić 1966: 124).	AI (d)	16.st.
bâšlija , f (tur.) <i>igla sa glavicom, čioda, ukrasna igla – pribadača.</i> < tur. başlı (baş-li) „ glavat, s glavom“ (Škaljić 1966: 124).	AAZ	1651.
bazèrdān , bazèrdān , perz. m. zast. trgovac, prodavač. < osm. tur. bāzārgān, bāzergān < perz. bāzār i perz. suf. -gān; bāzārgān – trgovac (Haverić, Šehović 2017: 158).	AK	1740.
bèlāj , m (ar.) <i>nesreća, zlo, jad, nevolja, patnja</i> < tur. belâ < ar. bālā “briga, iskušenje, tuga, Božija kazna (Škaljić 1966: 134).	ŠAS(a), OHH	1785–1847. 1808-1880.
bèli , adv. (ar.) <i>1. sigurno, zasita 2. da, tako je</i> < tur. belli (jasno, otvoreno i belli da) < ar. bālā “da, dakako!” (Škaljić 1966: 135).	AAZ	1651.

bèlkim , adv. (ar.-perz.) <i>možda, valjda, vjerovatno</i> . < tur. belki, vulg. belkim < ar. konjuk. bāl “nego” i perz. suf. – ki (Škaljić 1966: 134); bèlkim , ar.-perz. čest. razg. < osm. tur. belki < ar. vezn. bal i perz. vezn. ke, ki; perz. balke (Haverić, Šehović 2017: 160)	MMB	1731–1804.
bèrāt , m (ar.) <i>1. carski dekret kojim se dodjeljuju zvanja, odlikovanja, privilegije ili kakva dobra. 2. dekret, povelja, dozvala</i> . < tur. beret < ar. bārāt „pismo“ (Škaljić 1966: 137).	AI (c)	16.st.
berècāt , množina od beričet, berèket, m (ar.) <i>1. obilje, izobilje, obilan rod, plod. 2. sreća, napredak, izdašnost</i> . < tur. bereket < ar. bārākā “blagoslov, napredak, sreća” (Škaljić 1966: 138).	RV	1731–1786.
berèket , m (ar.) <i>1. obilje, izobilje, obilan plod 2. sreća, napredak, izdašnost</i> . < tur. bereket < bārākā “blagoslov, napredak, sreća” (Škaljić 1966: 138).	AK	1740.
bôj , m (tur.) <i>1. stas, uzrast, rast; 2. kat, sprat; 3. mjera za dužinu</i> < tur. boy – stas, uzrast, debljina, veličina itd. (Škaljić 1966: 146).	AAZ	1651.
bu kasidu , <i>ovu kasidu; bu, ova, ovaj; kasida</i> , f (ar.) <i>poduža pjesma na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku, rimovana na jednu rimu. Nije nikada kraća od 15 distiha, a može imati i preko 100. Po sadržaju: njome se pohvaljuje i uzvisuje</i> . < tur. kaside < ar. qašīdā (Škaljić 1966: 399).	AD	kraj 17.st..
bùdžak , m (tur.) <i>kut, ugao</i> . < tur. bucak (Škaljić 1966: 151).	A3	poč. 19. st.
bujrùldija , f (tur.) <i>naredba, zapovjedno pismo paše, valije</i> . < tur. buyrultu, buyruldu supst. i pas. oblik perf. 3. lica sg. od buyurmak “zapovijedati, naređivati” (Škaljić 1966: 152).	HK	1775/1776.
bujumišdur , f (tur.) <i>naredba, zapovjedno pismo paše, valije</i> . < tur. buyrultu, buyruldu supst. i pas. oblik perf. 3. lica sg. od buyurmak „zapovjedati, naređivati“ (Škaljić 1966: 152).	HK(b)	1652–1691.
bùla , f (tur.) <i>1. muslimanska žena 2. udata žena</i> < tur. bula, bola “strina, tetka” (Škaljić 1966: 153).	SK	1727/1728.
burák , m (ar.) <i>krilati rajski konj koji je, po islamskom vjerovanju, odnio jedne noći Muhammeda najvećom brzinom na nebo i vratio ga</i> . < ar. burāq (Škaljić 1966: 154).	MR(c)	1825–1905.
bùtum , (tur.) <i>sav, čitav, cio</i> . < tur. bütün (Škaljić 1966: 156).	UČ(a)	poč. 19. st.
čàkmak , m (tur.) <i>1. kresalo, ognjilo kojim se kreše kremen, a upotrebljava se za paljenje vatre, lule ili cigare. 2. kresalo, ognjilo na starim puškama</i> . < tur. çakmak (Škaljić 1966: 160).	FS	1892.

čaršija , perz. ž. 1. <i>trgovački dio grada u kojem se odvoja zanatski, trgovački i društveni život.</i> 2. <i>veće naseljeno mjesto sa dugom tradicijom.</i> < osm. tur. çarşı, çarşū < perz. čahār i perz. sū; perz. čahārsū) (Haverić, Šehović 2017: 168).	MP, AK	1782. 1740.
ćefini , m (ar.) <i>bijelo platno, šifon u koji kod muslimana zamotava mrtvac za sahranu, mrtvačke haljine.</i> < tur. kefen < ar. kāfān. (Škaljić 1966: 186).	EJ	1872.
ćejf , m (ar.) <i>1. dobro raspoloženje, naslada, naslađivanje, uživanje. 2. volja, prohtjev, hir. 3. pripito stanje u frazi „u ćejfu je“.</i> < tur. keyif < ar. kāyf (Škaljić 1966: 187).	AI (d)	16.st.
ċitāb , (ar.) <i>knjiga; zakon, knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise.</i> < tur. kitab, kitap < ar. itā „knjiga“ (Škaljić 1966: 142).	A4(a), MČ, ŠAS(c), AI(a), AI(d)	prva pol.19.st. 1870. 1785-1847. 16. st. 16. st.
čòrfes , m (grč.) <i>morski zaljev</i> < tur. körfez „morski zaljev“ < grč. chólpos (Škaljić 1966: 196).	HK(a)	1652–1691.
ċüfur , m (ar.) <i>1. bezvjerstvo, nevjerovanje u jednog Boga. 2. napuštanje vjere islama.</i> < tur. küfür < ar. kufr „nevjerovanje, nevjerstvo (Škaljić 1966: 198).	AI (c)	16.st.
dâimā , adv. (ar.) <i>uvijek, vazda.</i> < tur. daima < ar. dā`imā “uvijek” (Škaljić 1966: 205).	ŠAS(b)	1785–1847.
deftèrdār , m (grč.-perz.) <i>u Turskoj Carevini u prvo vrijeme ministar finansija: kasnije šef finansija jednog vilajeta.</i> < tur. defterdar osn. znač. “ računovođa” < tefter + perz. - dār, perz. osnova od infinitiva dāten “imati, držati” (Škaljić 1966: 606): deftèrdār , m (grč.-perz.) 1. <i>hist. u doba Osmanskog carstva, visoko pozicionirani finansijski službenik. 2. zast. a. blagajnik b. knjigovođa, računovođa.</i> < osm. tur. defterdār < grč. dífthera – oderana i strojena koža; što je načinjeno od kože i perz. suf. -dār; perz. daftardār – računovođa, knjigovođa; direktor registra; šef matičnog ureda. (Haverić, Šehović 2017: 185).	MP	1782.
dèrviš , m (perz.) <i>1. pripadnik derviškog reda 2. skroman, povučen i pobožan čovjek.</i> < tur. derviş < pers. derwīš, osn. značenje “siromah” (Škaljić 1966: 219-220); dèrviš , perz. m. 1. isl. pripadnik posebnog reda (tarikata) koji se temelji na mističkoj spoznaji 2. pren. onaj koji živi skromno, pobožan i povučen čovjek. < osm. tur. dervīš < perz. darwīš – derviš, sufija; isposnik, prosjak (Haverić, Šehović 2017: 187).	ŠAS(a), ŠAS(c)	1785–1847. 1785-1847.

dervišluk , m (perz.-tur.) <i>dervištvo, derviški život</i> . < tur. dervišlik derviš + tur. suf. –lik (Škaljić 1966: 214); dervišluk , perz.-tur. m. derviški život, dervištvo < osm. tur. dervišlik < perz. darwīš i tur. suf. –lik (Haverić, Šehović 2017: 187-188).	AI (b)	16.st.
dèvlet , m (ar.) 1. <i>carevina, carstvo, država</i> 2. <i>car</i> 3. <i>sreća, zadovoljstvo, blagostanje, rahatluk</i> . < tur. devlet < ar. dāwlä (Škaljić 1966: 215)	UČ(b)	poč. 19. st.
dilber , kao supst. i adj. (perz.) 1. <i>kao imenica; dragan, ljubljenik, miljenik, ljepotan</i> 2. <i>kao pridjev: lijep, krasan, zanosan</i> . < tur. dilber, istog značenje kao kod nas. < pers. dilber (dil-ber) bukv. sirconoša (Škaljić 1966: 217); dilber , 1. perz. m. jez. knjiž. momak djevojci, dragi, dragan 2. pridj. nepromj. jez. knjiž. a. lijep, krasan b. drag, mio. < osm. tur. dilber < perz. del i perz. bar, perz. osn. gl.bordan – odnijeti; perz. delbar – voljen, drag (Haverić, Šehović 2017: 188).	UČ(b), FS	poč. 19. st. 1892.
din , m (perz.) <i>vjera, vjerozakon</i> . < tur. din < perz. dīn (Škaljić 1966: 218); din , perz. m. 1. razg. ekspr. religija, vjera, vjerozakon 2. isl. ukupnost islamske religije. < osm. tur. dīn < perz. dīn – vjera, religija (Haverić, Šehović 2017: 304).	MČ	1870.
dīn-düşman , m (pers.) <i>vjerski neprijatelj</i> < tur. dindüşman, kompon. din i düşman (Škaljić 1966: 219); dīn , perz. m. 1. razg. ekspr. religija, vjera, vjerozakon 2. isl. ukupnost islamske religije ·düşmanin, zakleti protivnik vjere. < osm. tur. dīn + düşman < perz. dīn – vjera, religija + doşman (Haverić, Šehović 2017: 192/304).	AI (d)	16.st.
dòlāf , m (perz.) 1. <i>nepomičan ormar sa policama pričvršćen uza zid ili uzidan u zidu</i> . 2. <i>postrojenje za navodnjavanje, kolo na rijeci</i> . < tur. dolap < perz. dūlāb, sa oba značenja kao u nas. (ar. također dūlāb) (Škaljić 1966: 222); dòlāf , perz. m. 1. ugrađeni ormar s policama koji je pričvršćen uza zid ili uzidan 2. drvena naprava u obliku točka namijenjena za navodnjavanje zemlje. < osm. tur. dolap, dolāb, dūlāb < perz. dūlāb – dolap, vodenički točak; sef koji je ugrađen u zid (Haverić, Šehović 2017: 190).	SK	1727/1728.
dòlama , f (tur.) <i>vrsta starinske muške i ženske nošnje, slična kaputu od ljubičaste, zelene ili crvene kože / dolama janjičarski kaftan</i> < tur. dolama (Škaljić 1966: 222).	UČ(b)	poč. 19. st.
dóst , perz. m. razg. ekspr. 1. <i>prijatelj</i> , 2. <i>putnik namjernik</i> (< osman. tur. dost < perz. dūst) (Haverić, Šehović 2017: 190)	MHU(a), A5, AS, MČ, ŠAS(b), AI(a), AI(b)	1601–1651. 1926. 1872-1936. 1870. 1785-1847. 16.st. 16.st.

dòva , f (ar.) <i>1. molitva Bogu 2. blagoslov.</i> < tur. dua < ar. duā´ ”molitva” (Škaljić 1966: 224).	AI (d), UČ(a), A1	16.st. poč. 19. st. 1765/66.
duhándžija , m (ar.-tur.) <i>pušač.</i> < tur. duhancı, duhan + tur. suf. -cı (Škaljić 1966: 226).	AK	1740.
dùn`jā , indecl. m (ar.) <i>svijet, ovaj svijet, ovosvjetska prolazna dobra.</i> < tur. dün̄ya < ar. dunyā „ovaj svijet“, osnovno značenje: „najniži svijet“ (Škaljić 1966:227).	MČ, AI(b)	1870. 16.st.
dun`jáluk , m (ar.-tur.) <i>1. ovaj svijet; ljudstvo na zemaljskoj kugli 2. materijalna bogatstva, imetak, ovosvjetska dobra.</i> < tur. dünyalık (dünya-lık) dün̄ya + tur. suf. -lık (Škaljić 1966: 227).	AI (c)	16.st.
düşman , perz. <i>neprijatelj, protivnik.</i> < tur. düşman < perz. dušmen. (Škaljić 1966: 229-230); < osm. tur. düşman < perz. došman – neprijatelj (Haverić, Šehović 2017: 192).	BV	1763/64.
džafáde , f (ar.) <i>svađa, prepiranje, galama.</i> < tur. cefa < ar. ġāfā´ “mučenje, uznemiravanje, napadanje” (Škaljić 1966: 235).	MP	1782.
džáhil , m (ar.) <i>neznalica, nepismen čovjek.</i> < tur. cahil < ar. ġāhil (Škaljić 1966: 231).	AS, AI (d)	1872-1936. 16.st.
džāhiluk , m (ar.-tur.) <i>neznanje, neprosvijećenost.</i> < tur. chailik (Škaljić 1966: 232).	A3	poč. 19. st.
džamija , f (ar.) <i>muslimanska bogomolja sa jednim ili više minareta.</i> < tur. cami < ar. ġāmi “bogomolja”, bukvalno “onaj koji skuplja, okuplja (svijet)” (Škaljić 1966: 232).	AK	1740.
džân , f (perz.) <i>duša.</i> < tur. can < perz. ġān (Škaljić 1966: 233); džân , perz. m. razg. ekspr. 1. duša 2. život. < osm. tur. cān < perz. ġān – život; duša, duh (Haverić, Šehović 2017: 195).	FS, MČ	1892. 1870.
džânum , perz.- tur. čest. jez. knjiž. <i>dušo moja! dušo draga! draga moja! dragi moj!</i> < osm. tur. canım < perz. ġān i tur. prisv. zamj. za prvo l. jd. -ım(-um) (Haverić, Šehović 2017: 195).	ŠAS(b)	1785–1847.
Džebrāil , m (jevr.) <i>anđeo preko koga je Muhamedu došla Božija objava.</i> < tur. Cebrail < ar. Ġābrā`īl, Ġibrīl (Škaljić 1966: 235).	MR(c)	1825–1905.
džéfa , f (ar.) <i>svađa</i> < tur. cefa < ar. ġāfā´ „mučenje, uznemiravanje“ (Škaljić 1966: 235).	AI (a), OHH	16.st. 1808-1880.
džehènnem , m (jevr.) <i>pakao.</i> < tur. cehennem < ar. ġāhānām (Škaljić 1966: 235).	MČ, OHH, EJ, MR(a), MR(c), A5	1870. 1808-1880. 1872. 1825-1905. 1825-1905. 1926.

džemāt , m (ar.) 1. <i>skupina, društvo, zajednica</i> . 2. <i>skup ljudi koji zajednički obavljaju molitvu</i> . 3. <i>muslimanska vjerska opština, područje jedne džamije</i> . < tur. cemat < ar. ġāmāa (Škaljić 1966: 236-237).	RV	1731–1786.
džènnèt , m (ar.) <i>raj</i> . < tur. cennet < ar. ġännā “raj”, osnovno značenje “bašča” (Škaljić 1966: 238).	A1, MR(a), MR(b), MR(c), A5, EJ, AK, A2	1765/66. 1825-1905. 1825-1905. 1825-1903. 1926. 1872. 1740. kraj 18. st.
džèvāb , m (ar.) <i>odgovor</i> . < tur. cevab, cevap < ar. ġāwāb „odgovor“ (Škaljić 1966: 239).	AI (d), MČ, A4(a)	16.st. 1870. prva pol.19.st.
džifa , treba - džéfa , f (ar.) <i>svađa</i> < tur. cefa < ar. ġāfā` „mučenje, uznemiravanje“ (Škaljić 1966: 235).	ŠAS(a)	1785–1847.
džigèrum = <i>moje džigerice, džigerica</i> , f (perz.) < tur. <i>ciġer</i> < perz. <i>ġiger</i> (Škaljić 1966: 240-241); džigerica , perz. 1. jajasti unutrašnji organ kod ljudi i životinja koji je smješten u gornjem dijelu trbušne duplje 2. unutrašnji organ kod ljudi i životinja koji je smješten u grudnom košu, omogućava disanje; bijela džigerica; pluća (Haverić, Šehović 2017: 196).	MP	1782.
džinzàli , m (ar.) 1. <i>nevidljivo duhovno biće, duh, demon (dobar ili zao)</i> ; 2. <i>div</i> ; 3. <i>fig. udarljiv i nemiran, ali dosjetljiv i bistar čovjek ili dijete</i> . < tur. cin < ar. ġinn (Škaljić 1966: 242).	HK(a)	1652–1691.
đàh , konj., (perz.) <i>čas, nekad</i> . < tur. gâh < perz. gâh “nekad, ponekad” (Škaljić 1966: 246); đàh , perz. pril. razg. 1. čas, ponekad 2. (đah...đah) čas...čas, nekad...nekad. < osm. tur. gâh < perz. gâh – vrijeme; ponekad (Haverić, Šehović 2017: 199).	MP	1782.
đène , adv. (tur.) <i>opet, još, i još</i> . < tur. vulg. gene, knjiž. yine “opet”(Škaljić 1966: 249).	MP	1782.
đül , perz. m. jez. knjiž. 1. cvijet iz porodice <i>Rosaceae</i> ; ima lijepe mirisne cvjetove; koristi se u kozmetici, medicini i kulinarstvu 2. pren. rumena, lijepa djevojka. < osm. tur. gül < perz. gol – cvijet; ruža (Haverić, Šehović 2017: 200-201).	FS	1892.
đùnāh , m (perz.) <i>griješ</i> < tur. günah < perz. gunāh (Škaljić 1966: 257); đùnāh , perz. m. isl. postupak kojim se krši neki zakon ili propis; grijeh. < osm. tur. günāh < perz. gonāh – grijeh; zločin; greška; krivnja (Haverić, Šehović 2017: 202).	AI (c), MČ	16.st. 1870.

efëndija , m (grč.) <i>1. gospodin, gospodar. Dodaje se iza ličnog imena ili imenica odvojeno ili spojeno crticom. Ako se lično ime ili imenica svršavaju sa našim nastavkom "ja" ovaj nastavak redovno otpada "Hamdi efendija" 2. titula muslimanskog sveštenika ili vjerski obrazovanog muslimana.</i> < tur. efendi < ngrč. <i>authentēs</i> odnosno od <i>afthendi</i> i <i>afendi</i> (Škaljić 1966: 263).	HJL	1618.
eglendžija , m (tur.) <i>onaj koji se zabavlja; govorljiv čovjek, koji puno govori.</i> < tur. eglenci "onaj koji zabavlja" (Škaljić 1966: 264).	AK	1740.
ëlif , m (jevr.) <i>ime prvog slova arapske abecede</i> < tur. elif < ar. älif < jevr. alef (Škaljić 1966: 267).	ŠAS(a), FS	1785–1847. 1892.
ëmer , (ar.) <i>Božija odredba, sudbina.</i> < tur. emir, perz. adj. pers. izved. od ar. ämr "zapovjed, odredba" (Škaljić 1966: 268).	MR(c)	1825–1905.
ërväh , – indecl. ar.-perz. i ar. – tur. <i>puki, isti, u glavu isti. evrah</i> < ar. äewäh pl. od rûh <i>duša</i> (Škaljić 1966: 370); ërväh , množ. od arap. rîh – vjetar = vjetrovi (Nametak 1981: 123).	MHU(b)	1601–1651.
ëvläd , m (ar.) <i>porod, djeca, potomak, rođeno dijete.</i> < tur. evläd < ar. pl. äwläd, sing. wäläd „dijete“ (Škaljić 1966: 272).	AI (b), FS	16.st. 1892.
evlijaskä , m (ar.) <i>sveti čovjek „dobri“</i> < tur. evliya „istog značenja kao kod nas. ar. pl. i u turskom jeziku kao i kod nas koristi se kao sg. < ar. äwliyā`, sg. wäliyy „prijatelj, pomoćnik, skrbnik“ (Škaljić 1966: 273).	AI (c)	16.st.
ëzän , m (ar.) <i>poziv (zov) na molitvu koji upućuje (učı) mujezin na arapskom jeziku sa džamijske munare.</i> < tur. ezan < ar. ädän "objava, objavljivanje" (Škaljić 1966: 273-274).	A1, AK	1765/66. 1740.
fäjda , f (ar.) <i>korist, dobit.</i> < tur. fayda < ar. fä`idä (Škaljić 1966: 276).	MP	1782.
fäkır , m (ar.) <i>1. siromah 2. indijski religiozni asket koji upornim vježbanjem, mučenjem i odricanjem postiže takva stanja, zbivanja koja za čovjeka izgledaju nemoguća.</i> < tur. fakir < ar. faqır „siromah“ (Škaljić 1966: 276).	AI (b)	16.st.
fäni , indecl. adj. (ar.) <i>prolazan.</i> < tur. fani < ar. fänı (Škaljić 1966: 277).	MMB	1731–1804.
färz , m (ar.) <i>stroga islamska vjerska zapovijed koja ne bi smjela ostati neizvršena (kao što su: klanjanje namaza, ramazanski post itd.)</i> < tur. farz < ar. farđ (Škaljić 1966: 277).	MČ, ŠAS	1870. 1785.-1847.
fitilj , m (ar.) <i>1. pamučni gajtan ili traka u svijeće i petrolejske lampe. 2. upaljač u starinskih topova i pušaka. 3. u narodnom ljekarstvu: uvijeno voščano platno koje se stavlja u uho i pali.</i> < tur. fitil < ar. fätıl (Škaljić 1996: 284).	AS	1872-1936.

fitnèluk , m (ar.-tur.) <i>smutnja, spletko, intriga</i> . < tur. fitnelik, fitne + suf. -lık (Škaljić 1966: 285).	A3	poč. 19. st.
frtūna , f (tal.) <i>mećava</i> . < tur. fırtına “bura” < tal. fortuna “bura na moru” (Škaljić 1966: 285).	RV	1731–1786.
fukàra , f (ar.) <i>siromah, sirotinja</i> . < tur. fukara < ar. fuqarā`. singl. faqīr “siromah” Arapski plural se u turskom i u našem jeziku upotrebljava kao singular (Škaljić 1966: 285-286).	A3, A5, MF, UČ(a)	poč. 19. st. 1926. 1815. poč. 19. st.
gáfıl , m (ar.) <i>onaj koji je nehajan, nemaran, indolentan</i> . < tur. gafıl < ar. gāfil (Škaljić 1966: 287).	MČ, OHH	1870. 1808-1880.
gàflet , m (ar.) <i>nemar, nehaj, indolencija</i> . < tur. gaflet < ar. gaflā (Škaljić 1966: 287).	MČ, ŠAS(a), AI(a), AI(d)	1870. 1785-1847. 16. st. 16.st.
gàjret , m (ar.) <i>nastojanje, zauzimanje, revnost, pomoć, zagrijanost, privrženost</i> . < tur. gayret < ar. gayrā (Škaljić 1966: 288).	MP	1782.
gāvga , f (perz. ili ar.) <i>svađa, prepirka ili bitka</i> . < tur. kavga, gavga „velika, golema, swađa, bitka“ < perz. gawgā „bitka, boj: prepirka“ u ar. gawgā znači „skup ljudi koji višu, galame: vika, galama (Škaljić 1966: 402).	AD	kraj 17.st.
gàzap , (ar.) <i>1. srdžba, ljutnja, bijes, 2. nesrećnik, nesreća 3. “gazap učiniti” – unesrećiti se</i> . < tur. gazap, gazab sa značenjem kao u nas < ar. gaḏap (Škaljić 1966: 290).	AK	1740.
gázija , gāzi, indecl. i gázija , m (ar.) <i>heroj, ratni junak, pobjednik</i> . < tur. gazi < ar. gāzī (Škaljić 1966: 290).	RV, UČ(a), AI	1731–1786. poč. 19. st. 1765/66.
gıbet , m (ar.) <i>ogovaranje</i> . < tur. giybet < gıbā (Škaljić 1966:291).	MČ	1870.
gurèma , f pl (ar.) <i>vjerovnici; oni koji imaju potraživanja iz zaostavštine umrloga</i> . < tur. gurāmā < ar. pl. gurāmā, sg. garīm “vjerovnik” (Škaljić 1966: 293).	MČ	1870.
hàber , m (ar.) <i>1. vijest, glas. 2. saznanje, pojam, mar, osjećaj</i> . < tur. haber < ar. ḥabār (Škaljić 1966: 294).	MR(c)	1825–1905.
hàdīs , m (ar.) <i>govor, izreka Muhammeda, usmena tradicija od Muhammeda</i> . < tur. hadīs < ar. ḥadīṭ (Škaljić 1966: 295).	AS	1872-1936.
hàdže , indecl. ar. <i>onaj koji je izvršio hadž tj. kod muslimana koji je posjetio svetu zgradu Kabu u Meki, a kod krišćana, koji je išao na poklonjenje Hristovu grobu u Jeruslimumu</i> . < tur. hacı < ar. ḥāğğ, part. akt. od gl. ḥāğğā (Škaljić 1966: 296).	A2	kraj 18. st.
hàjat , m (ar.) <i>život</i> . < tur. hayat < ar. ḥayāt (Škaljić 1966: 299).	AI (a)	16.st.

hàjir , (ar.) <i>1. sreća, dobro 2. dobrota, korist.</i> < tur. hayır < ar. hayr “dobro, dobar (Škaljić 1966: 297).	FS, MČ, A3, ŠAS(a)	1892. 1870. poč. 19. st. 1785-1847.
hàjrat , m (ar.) upotrebljava se i kao sg. i kao pl. <i>dobro djelo, dobrotvorna ustanova, zadužbina i dobra djela, zadužbine</i> < tur. hayrat < ar. hayrāt (Škaljić 1966: 300).	MČ	1870.
hàjvān , m (ar.) <i>životinja, stoka.</i> < tur. hayvan < ar. haywān (Škaljić 1966: 301).	A4(a), ŠAS(c), AI(d)	prva pol.19.st. 1785-1847. 16. st.
hàk , m (ar.) <i>1. pravo, pravda, istina 2. zasluga 3. određeni dio prinosa zemlje koji je čifčija davao godišnje vlasniku zemlje.</i> < tur. hak < ar. haqq “pravo, istina” (Škaljić 1966: 301).	MR(b), EJ, MČ, ŠAS(a)	1825–1905. 1872. 1870. 1785.-1847.
hâl , m (ar.) <i>1. stanje, prilika, okolnost, situacija, položaj. 2. neprilika, loše stanje, nevolja, bijeda.</i> < tur. hal < ar. hāl “ stanje, okolnost (Škaljić 1966: 302-303).	MR(c), A4(b), A3, AI(d), AK, MP, MF	1825–1905. prva pol.19.st. poč. 19. st. 16.st. 1740. 1782. 1815.
hâla , f (ar.) <i>zahod, nužnik.</i> < tur. halâ < ar. ḥalā` (Škaljić 1966: 303).	HK(b)	1652–1691.
hâlî , indecl. adj. (ar.) <i>pust, sam, bez ikoga, prazan, nenaseljen</i> < tur. hâli < ar. ḥâlî (Škaljić 1966: 304).	MHU(b)	1601–1651.
hâlk , m (ar.) <i>narod, ljudstvo, stvorenje.</i> < tur. halk < ar. ḥalq (Škaljić, 1966: 305).	A4(b)	prva pol.19.st.
hâlva , f (ar.) <i>slatko jelo od pšeničnog ili bijelog brašna, maslaca i šećera</i> < tur. helva < ar. ḥalwā, ḥalwā` (ar. ḥalwā “ slatkoća” ḥuluww “sladak” (Škaljić 1966: 306).	A2	kraj 18. st.
hân , m (perz.) <i>zgrada (kuća) koja služi za svratište i prenočište putnika. Hanovi se nalaze u gradovima i na drumovima.</i> < tur. han < perz. ḥān, ḥāne “kuća” (Škaljić 1966: 309); hân , perz. m. hist. <i>konačište, prenočište u gradovima i na drumovima za putnike.</i> < osm. tur. hān < xān – kuća; veliko istočnjačko konačište karavana, karavan-saraj, han) (Haverić, Šehović 2017: 210).	MP	1782.
hârām , m (ar.) <i>1. sve ono što je po muslimanskoj vjeri nedozvoljeno, zabranjeno. 2. ono što je grešno, nedopustivo. 3. prokleta.</i> < tur. haram < ar. ḥarām (Škaljić 1966: 312-313).	MČ	1870.
hârâr , tur. <i>vreća od kozije dlake.</i> < tur. harar < girārā vulg. garārā (Škaljić 1966: 313-314).	MP	1782.
hârf , m (ar.) <i>slovo.</i> < tur. harf < ar. ḥarf (Škaljić 1966: 315).	FS	1892.

hárūn , m (ar.) <i>konj, obijestan, nemitan, silovit, ljut.</i> < tur. harın < ar. ḥarūn (Škaljić 1966: 316).	MP	1782.
hasènat , pl (ar.) <i>dobra djela, dobročinstva.</i> < tur. hasenat < ar. pl. ḥāsānāt, sing. ḥāsāa (Škaljić 1966: 316-317).	MČ	1870.
hàsna , f (ar.) <i>korist.</i> < tur. hasna < ar. hasānā (Škaljić 1966: 317).	A3	poč. 19. st.
hàsret , m (ar.) <i>1. nesreća, žalost, tuga za nečim izgubljenim. 2. čežnja, želja, ljubav.</i> < tur. hasret < ar. ḥasrā „čežnja“ (Škaljić 1966: 317).	AI (d)	16.st.
hàsta , f (perz.) <i>bolesnik, bolestan.</i> < tur. hasta < perz. ḥaste (Škaljić 1966: 317); hàsta , perz. m. i ž. (u mn. ž.) razg. ekspr. osoba koja je teško bolesna te je vezana za postelju. < osm. tur. hasta, haste < perz. xaste – košpica; obrađena zemlja, uvrijeđen, porijeden; ranjen; bolestan (Haverić, Šehović 2017: 211).	FS	1892.
hāšā , interj. (ar.) <i>ne! nipošto!</i> < tur. hāşa! < hāšā! (Škaljić 1966: 318).	MP	1782.
hāšer , m (ar.) <i>uništenje, upropaštenje, propast.</i> U našem jeziku uvijek sa gl. biti ili učiniti. < tur. haşır < ar. ḥaşr “ skupiti sve na jedno mjesto; istjerati, protjerati cijelu jednu skupinu ljudi iz njihovog stalnog prebivališta. U tur. znači i “sudnji dan” (Škaljić 1966: 318).	EJ	1872.
háter , m (ar.) <i>1. misao, pamet, pamćenje, sjećanje. 2. ljubav, volja, želja. 3. žao (mi je). 4. pristranost.</i> < tur. hatır < ar. ḥaṭır “pamet, misao” (Škaljić 1966: 319-320).	AS	1872-1936.
hátir , m (ar.) <i>1. misao, pamet. pamćenje, sjećanje. 2. ljubav, volja, želja. 3. žao (mi je). 4. pristrasnost.</i> < tur. hatır < ar. ḥaṭır “pamet, misao” (Škaljić 1966: 319-320).	EJ	1872.
hàzna , f (ar.) <i>blagajna, riznica, blago.</i> < tur. hazne, hazine, vulg. hazna < ar. ḥazīnā „blagajna, riznica“ (Škaljić 1966: 323).	HK(a)	1652–1691.
hàzreti , indecl. (ar.) <i>sveti, uzvišeni, poštovani. Stavlja se kao počasna titula ispred imena Allaha, peygambera, anđela, Muhammedovih drugova.</i> < tur. hazret < ar. ḥaḍrā osnov. značenje: “blizina, prisustvo nekoga” (Škaljić 1966: 324).	MR(c), A5	1825–1905. 1926.
hazùrluk , (ar.) < ar. ḥaḍır „spreman, gotov“ (Škaljić 1966: 323).	AI (b)	16.st.
hāžet , m (ar.) <i>potreba, nužda.</i> < tur. hacet < ar. ḥāğā (Škaljić 1966: 295).	MR(c)	1825–1905.
hèle, hèlem , konj. (tur.) <i>tako, na koncu.</i> < tur. hele, “ipak, dobro” (Škaljić 1966: 326).	MMB	1731–1804.
hesáb , m (ar.) <i>račun, broj, procjena.</i> < tur. hesap < ar. ḥisāb (Škaljić 1966: 328).	MČ, A4(a), MF, AI(d)	1870. prva pol.19.st. 1815. 16.st.

hïcmet , m (ar.) <i>1. mudrost, filozofija. 2. čudo, tajna</i> .< tur. hikmet < ar. hikmā”mudrost” (Škaljić 1966: 329).	MR(c)	1825–1905.
hila , f (ar.) <i>varka, prevara, podvala</i> .< tur. hile < ar. hīlā (Škaljić 1966: 330).	AS	1872-1936.
hilāf , hilećárluk, m (ar.-perz.-tur.) <i>prijevara, špekulacija, nepoštenje u poslu</i> . < tur. hilekârlık, hilećar + tur. sufiks -lik (Škaljić 1966: 330).	SK, AD	1727/1728. kraj 17.st.
hizmèćar , (ar.-perz.) m. ekspr. 1. onaj koji koga služi, sluga. 2. onaj koji kome čini hizmet, dvorbu, uslugu < osm. tur. hizmetkâr < ar. ĥidma – služenje, usluga i perz. suf. -kâr; perz. xedmatkâr – sluga, služitelj, hizmećar. (Haverić, Šehović 2017: 214).	MP	1782.
hizmet , m (ar.) <i>služba; dvorba, podvorenje, usluga; “hizmet učiniti” – podvoriti, poslužiti</i> . < tur. hizmet < ar. ĥidmā (Škaljić 1966: 332).	EJ	1872.
hódža , perz. m. (u mn. ž.) 1.a. isl. onaj koji je obrazovan i stručno osposobljen da predvodi vjernike u različitim vjerskim obredima b. razg. onaj koji je vjerski obrazovan. < osm. tur. hoca, hāce < perz. xāĝe – velikan, uglednik; bogataš, trgovac; vezir (Haverić, Šehović 2017: 214).	AI (a)	16.st.
hòjrat , m (ngrč.) <i>prost čovjek, seljak, neotesanac, seljak</i> . < tur. hoyrat i horyat < ngrč. chārinatīs “seljak” (Škaljić 1966: 332).	UČ(b)	poč. 19. st.
hòrjan , m (ngrč.) <i>prost čovjek, seljak neotesanac, prostak</i> . < tur. hoyrat i horyat < ngrč. chāriatīs “seljak” (Škaljić 1966: 332).	MP	1782.
húja, hújja , perz. ž. razg. ekspr. <i>ljutnja, srdžba, gnjev, bijes</i> . < osm. tur. hūy < perz. xūy – svojstvo, ćud, osobina, karakteristika (Haverić, Šehović 2017: 215).	MR(b), ŠAS(a)	1825–1905. 1785-1847.
húrija , f (ar.) <i>dženetska (rajska) ljepotica</i> < tur. huri < ar. pl. hūr, sg. ĥawrā` „žena krupnih lijepih očiju kao u gazele“ (Škaljić 1966: 336).	A1, MHU(a), A5, MR(c)	1765./66. 1601-1651. 1926. 1825-1905.
hürmet , m (ar.) <i>poštovanje, uvažavanje</i> . < tur. hürmet < ar. ĥurmā (Škaljić 1966: 336).	A2, MČ	kraj 18. st. 1870.
ibret , m (ar.) <i>1. pouka, primjer, ogledalo. 2. mnoštvo u frazi “ibret svijeta” 3. čudo</i> . < tur. ibret < ar. ibrā (Škaljić 1966: 338).	AS	1872.-1936.
ilmihāl , m (ar.) <i>udžbenik za osnovna znanja iz islamske nauke</i> . < tur. ilmihal, ilm-i hal (Škaljić 1966: 344).	ŠAS(b)	1785–1847.

ilum , m (ar.) <i>nauka, znanje, znanost.</i> < tur. ilim < ar. ilm (Škaljić 1966: 344);	AS, OHH, AI(b), A3	1872-1936. 1808-1880. 16.st. poč. 19. st.
imām , m (ar.) <i>1. muslimanski sveštenik kojem je glavna dužnost da predvodi skupno klanjanje namaza u džamiji 2. imam se zove i svako ono vjerski obrazovano lice, makar i ne bio sveštenik, koje rukovodi skupnim klanjanjem 3. titula velikih islamskih učenjaka 4. glavno zrno u tespihu.</i> < tur. imam < ar. imām, osnovno značenje „vođa“ (Škaljić 1966: 345).	AI (d)	16.st.
imán , m (ar.) <i>vjerovanje u jednog Boga; vjera islam.</i> < tur. iman < ar. imān (Škaljić 1966: 345).	RV, MČ	1731–1786. 1870.
ináditi se , <i>svađati se, prepirati se.</i> izvedeno od inad < tur. inat < ar. inād (Škaljić 1966: 346).	HK	1775/1776.
inasan , m (ar.) <i>čovjek, osoba.</i> < tur. insan < ar. insān (Škaljić 1966: 347).	A4(a), AI(d), ŠAS(b) MČ A4(a)	prva pol.19.st. 16.st. 1785-1847. 1870. Prva polovina 19.st-
irèza , f (ar.) <i>zatvarač za vrata, zapor</i> < tur. raze < ar. räzzä (Škaljić 1966: 535).	HK(a)	1652–1691.
izun , (ar.) <i>dozvola, dopuštanje, privola.</i> < tur. izin < ar. idn (Škaljić 1966: 355).	EJ, MR(c)	1872. 1825-1905.
ja hû , <i>o Bože</i> (doslovno: <i>o On</i>).	ŠAS(b)	1785–1847.
jabàn , indecl. adj. (perz.) “divlji” < tur. yabani < perz. yabānī – jabànlija , m (perz.-tur.) “stranac, tuđin, nesrodnik” < tur. jabanlı, jaban + tur. suf. -lı < pers. yabān (Škaljić 1966: 356); jabàna , perz. ž. zast. 1. (i m.) tuđin, tuđinac, stranac 2. tuđa zemlja; tuđina 3. pusta zemlja; pustolina. < osm. tur. yābān < perz. yābān, biyābān – pustinja (Haverić, Šehović 2017: 219).	RV, MP	1731–1786. 1782.
jâkūt , m (grč.) <i>rubin.</i> < tur. yakut < ar. yāqūt i perz. yāqūt < grč. yákindos (Škaljić 1966: 359).	A1	1765/66.
jàlija , f (grč.) <i>pust, prazan prostor uz riječnu ili morsku obalu, obala, poveće prazno mjesto na periferiji grada, ledina, polje.</i> < tur. yalı „obala“ < grč. yealós (Škaljić 1966: 360).	HK(a)	1652–1691.
jànjičari , m (tur.) <i>poznati red turske vojske koju je osnovao sultan Orhan 1328.g.</i> < tur. yeniceri < tur. yeni “nov” i ceri – vojska (Škaljić 1966: 361-362).	UČ(a)	poč. 19. st.

jārān, jārān , perz. m. razg. 1. prijatelj, drug 2. jez. knjiž. momak djevojci, dragi, voljeni 3. općenito u obraćanju sugovorniku, najčešće u urbanim sredinama. < osm. tur. yārān < perz. mn. yārān od yār – dragi, voljeni, drug (Haverić, Šehović 2017: 220).	RV	1731–1786.
jātak , m (tur.) <i>1. postelja, ležaj 2. onaj koji pomaže i skriva hajduke i uopšte odmetnike i neprijatelje vlasti i prekršitelje zakona.</i> < tur. yatak “sa oba značenja kao kod nas” (Škaljić 1966: 364).	MP	1782.
jāzuk , (tur.) <i>1. šteta 2. šteta! žalibože! nasramotu!</i> < tur. yazık (Škaljić 1966: 365).	HK, MČ	1775/1776. 1870.
jētīm , m (ar.) <i>siročče, dijete bez ijednog roditelja.</i> < tur. yetim < ar. yātīm (Škaljić 1966: 370).	AI (b)	16.st.
jōldaš , m (tur.) <i>saputnik, drug.</i> < tur. yoldaş “saputnik” jol + tur. postpoz. – daş u značenju udruživanja ili zajednice (Škaljić 1966: 372).	HK	1775/1776.
jōrdām , m (tur.) <i>oholost, ponositost, umišljenost, upeto držanje.</i> < tur. yordam (Škaljić 1966: 373).	AI (d)	16.st.
kabāhat , m (tur.) <i>krivica, krivnja.</i> < tur. kabahat < ar. qabāḥa (Škaljić 1966: 376).	MP	1782.
kābūl , indecl. (ar.) <i>primljen, uslišan, prihvaćen.</i> < tur. kabul < ar. qabūl “primanje, privola” (Škaljić 1966: 377).	AS	1872-1936.
kābur , m (ar.) <i>grob, raka.</i> < tur. kabir < ar. qabr (Škaljić 1966: 377).	AI (a), AI(d), A1	16.st. 16.st. 1765/66.
kadija , m (ar.) <i>šerijatski sudija</i> < tur. kadı < ar. qādī, qāḍin, part. akt. od qaḍā (qḍy) “suditi“ (Škaljić 1966: 378).	MČ, AK, HK, RV, HJL,	1870. 1740. 1775/76. 1731-1786. 1618.
kādove , (ar.- tur.) <i>1. kadijsko zvanje, 2. nadležno područje jednog kadije, srez,</i> tur. kadılık , kadija + tur. suf. -lık (Škaljić 1966: 378-379).	HK(a)	1652–1691.
kāduna , f (tur.) <i>gospođa, ugledna žena, dobra domaćica.</i> < tur. kadın < tur. hatun stariji oblik katun (u perz. ḥātūn, u ar. ḥātūn “žena” (Škaljić 1966: 527).	EJ	1872.
kāfez , m (perz.) <i>1. krlетка 2. drvena rešetka na prozorima u starinskim kućama (mušepci)</i> < tur. kafes “krlетка, drvene rešetke na prozorima” < perz. qafes (i u ar. qafaş) (Škaljić 1966: 380).	AK	1740.
kāhar , m (ar.) <i>1. žalost, tuga, briga. 2. ružnja, pogrda, nasilje.</i> < tur. kahir < ar. qahr (Škaljić 1966: 380).	OHH	1808–1880.

kahvèdžija , m (ar.-tur.) <i>1. onaj koji kuha kafe/onaj koji drži kafanu 2. onaj koji voli da pije kafu ili pije mnogo kafe.</i> < tur. kahveci, kahva + turski sufiks -ci (Škaljić 1966: 381-382).	AK	1740.
kàjserija , pl.t. f (lat.-ar.) <i>cipele od kajsara tj. od crvene kozje kože.</i> < tur. kayseri, kajsar + ar.-perz. adj. suf. -ī (Škaljić 1966: 384).	UČ(a)	poč. 19. st.
kalàuz , m (tur.) <i>1. puto-vođa, vodič. 2. poseban ključ kojim se može otvoriti svaka obična brava.</i> < tur. kılavuz (Škaljić 1966: 386).	MR(c)	1825–1905.
kàmiš , m (tur.) <i>trstika, štap od dugog čibuka, čibuk.</i> < tur. <i>kamış</i> (Škaljić 1966: 390).	HK(b)	1652–1691.
kàndilj , m (lat.) <i>staklena posudica sa uljem u kojem je zamočen fitilj koji gori.</i> < tur. kandil < qandīl < grč. chantéla < lat. candēla (Škaljić 1966: 391).	AS	1872-1936.
kânūn , (grč.) <i>1. zakon, 2. stari arapski muzički instrument.</i> < tur. kanun < ar. qānūn < stgrč. kanōn (Škaljić 1966: 392).	A3	poč. 19. st.
kâr , m (ar.) <i>1. žalost, tuga, briga; 2. ružnja, pogrda, nasilje.</i> < tur. kahir < ar. qahr (Škaljić 1966: 380).	MHU(a), MHU(b)	1601–1651. 1601-1651.
kàrâr , m (ar.) <i>1. zaključak, odluka. 2. stepen, mjera, prava mjera nečega, prilika.</i> < tur. karar < ar. qarār (Škaljić 1966: 396).	MP	1782.
kàrdaš , m (tur.) <i>drug, prijatelj.</i> < tur. kardaş, karındaş “brat” < tur. karın “trbuh” i tur. postpoz. suf. u značenju udruživanja ili zajednice – daş (Škaljić 1966: 397).	MP, AI(c)	1782. 16.st.
kàrpuza , f (perz.) <i>lubenica.</i> < tur. karpuz < ar. ĥarbuze, ĥarbus (Škaljić 1966: 389); kàrpuza , perz. ž. reg. 1. bot. jednogodišnja biljka iz porodice <i>Citrullus vulgaris/Citrullus lanatum</i> ; lubenica. < osm. tur. karpuz, harbüz, harbüze < perz. xaeboze – bot. harbuza, vrsta dinje (Haverić, Šehović 2017: 224).	RV	1731–1786.
kasàba , f (ar.) <i>varoš, manji provincijski grad.</i> < tur. kasaba < ar. qaşabā (Škaljić 1966: 398).	AK	1740.
kàzā , (ar.) <i>nadoknadno izvršenje: naklanjavati one molitve (namaze) koji se nisu klanjali u njihovo određeno vrijeme</i> < tur. kaza < ar. qaḏā „ispuniti, izvršiti, provesti“ (Škaljić 1966: 403).	MČ	1870.
kàzma , f (tur.) <i>trnokop, pijuk.</i> < tur. kazma part. od inf. kazmak “kopati zemlju” (Škaljić 1966: 404).	FS	1892.
kèlam , m (ar.) <i>govor, besjeda.</i> < tur. kelâm < ar. kâlām (Škaljić 1966: 405).	MR(c)	1825–1905.
kèmāl , m (ar.) <i>1. savršenost, potpunost, vrhunac moći, slave 2. fizička, umna zrelost momka ili djevojke.</i> < tur. kemal < ar. kāmāl. (Škaljić 1966: 188).	A4(b)	prva pol. 19.st.

kìdisati , tur. 1. <i>žrtvovati se, ubiti se, okončati život</i> 2. <i>žrtvovati, upropastiti, nepožaliti, pregorjeti</i> . 3. <i>navaliti</i> . < tur. kıymak, istog značenja kao kod nas kidisati (zapravo < tur. kıydi. perf. 3. lica sing. od inf. kıymak) (Škaljić 1966: 407-408).	SK	1727/1728.
kijáfet , m (ar.) <i>odjelo, odjeća, nošnja</i> . < tur. kıyafet < ar. qiyāfā (Škaljić 1966: 408).	AI (d)	16.st.
kijámet , m (ar.) 1. <i>sudnji dan, smak svijeta</i> . 2. <i>fig. a) nesreća; uzbuna metež, b) mnoštvo iskupljenog svijeta</i> . < tur. kıyamet < ar. qiyāmā (Škaljić 1966: 408).	FS, MČ	1892. 1870.
kímet , m (ar.) <i>vrijednost</i> < tur. kıymet < ar. qīmā (Škaljić 1966: 408).	A4(a), AI(d)	prva pol. 19.st. 16.st.
korùnluk , m (tur.) <i>tmina, mrak, pomračina</i> . < tur. karanlık < tur. kara “crn”(Škaljić 1966: 396)	A1	1765/66.
kùdret , m (ar.) <i>moć; moć Božija</i> . < tur. kudret < ar. qudrā (Škaljić 1966: 422).	MMB	1731–1804.
kùrbān , (ar.) 1. <i>bravče ili goveče koje muslimani kolju na Kurban-bajram</i> . 2. <i>žrtva</i> . < tur. kurban < ar. qurbān (Škaljić 1966: 426).	A1	1765/66.
lāf , m (perz.) <i>govor, razgovor, prazan govor</i> . < tur. lâf < perz. lâf (Škaljić 1966: 430); lāf , perz. m. 1. <i>žarg. onaj koji je lijep, zgodan, naočito te se dopada osaubama suprotnog spola</i> 2. <i>žarg. općenito u obraćanju sagovorniku</i> 3. <i>zast. a. govor, razgovor b. govor bez sadržaja, brbljanje</i> . < osm. tur. lâf < lâf – hvalisanje, razmetanje; tvrdnja, naklapanje (Haverić, Šehović 2017: 228).	ŠAS(a)	1785–1847.
lānet , m (ar.) <i>prokletstvo</i> . < tur. lânet < ar. lanā (Škaljić 1966: 432).	EJ	1872.
lāzim , indecl. adj. i adv. (ar.) 1. <i>kao pridjev: potreban</i> 2. <i>potrebno</i> . < tur. lâzım < ar. lâzım „potreban“ (Škaljić 1966: 432).	AI (a)	16.st.
lòkum , m (ar.) 1. <i>vrsta kolača: po sastavu sličan gurabiji</i> . 2. <i>vrsta uštipka duguljastog oblika</i> . 3. <i>„lokum šećera“ ili „lokuma“ kocka šećera</i> . < tur. lokum, skraćeno od rahatlokum (Škaljić 1966: 435).	MČ	1870.
māhsūz , (ar.) <i>naročito, specijalan, osobito</i> . < tur. mahsus < ar. maḥṣuṣ “posebno određen, odlikovan” (Škaljić 1966: 442).	MR(c)	1825–1905.
māhzar , m (ar.) 1. <i>kolektivna molba ili tužba, peticija</i> 2. <i>izvještaj</i> . < tur. mahzar < ar. maḥḏar (Škaljić 1966: 442).	MF	1815.
māl , m (ar.) 1. <i>imovina, imetak</i> 2. <i>stoka, blago</i> . < tur. mail < ar. māl “imetak” (Škaljić 1966: 444).	A3	poč. 19. st.
māla , m (ar.) 1. <i>imovina, imetak</i> 2. <i>stoka, blago</i> . < tur. mal < ar. māl „imetak“ (Škaljić 1966: 444).	HK(b)	1652–1691.

màndalila , zatvaranje vrata stavljanjem mandala. màndal , m (tur.) 1. zasovnica, zavor; drvene grede koje se stavljaju preko vrata radi zatvaranja. 2. djelovi meteriza koji vežu najdonji sud s kapkom. < tur. mandal (Škaljić 1966: 445)	A5	1926.
mèjdān , m (ar.) 1. povelik prazan prostor u gradu, polje, trg. 2. marvena pijaca. 3. fig. vidjelo, javnost. 4. “izići na mejdan”, boriti se s nekim na mejdanu. < tur. meydan < ar. mäydān (Škaljić 1966: 454).	MR(c), MP	1825–1905. 1782.
mèkteb , m (ar.) muslimanska osnovna vjerska škola. < tur. mekteb, mektep < ar. mäktāb “škola” (nom. od kātābā, kātb “pisati” (Škaljić 1966: 455).	AI (c), A1	16.st. 1765/66.
mèlec , m (ar.) anđeo. < tur. melek, melâike “anđeo” < ar. sg. mālāk “anđeo”, pl. mālā`ikā. Ovaj ar. plural upotrebljava se u tur. i našem jeziku kao singular (Škaljić 1966: 456).	ŠAS(c), MR(c)	1785–1847. 1825-1905.
mémur , m (ar.) službenik, činovnik < tur. memur < ar. mä`mūr (Škaljić 1966: 457).	A3	poč. 19. st.
mèrāk , m (ar.) 1. naslada, uživanje, ugodno osjećanje. 2. stras, žudnja, želja, volja. 3. melanholija sa posljedicama pretjerane žudnje < tur. merak, sa značenjem kao kod nas < ar. mārāqī “hipohondrija” (Škaljić 1966: 458).	MR(c)	1825–1905.
mertèba , f (ar.) 1. stepen, rang, položaj. 2. cijenjenost, poštovanje. < tur. mertebe < ar. märtābā (Škaljić 1966: 460).	AI (c)	16.st.
mèvdžūd , adj. (ar.) prisutan < tur. mevcut < ar. mäwğūd (Škaljić 1966: 462).	AI (a)	16.st.
mèzār , m (ar.) grob, raka. < tur. mezar “grob” < ar. mazīr, osnovno značenje: “mjesto obilaska” (Škaljić, 1966: 462).	FS, MČ	1892. 1870.
mìmber , m (ar.) govornica u džamiji sa više stepenice, ozidana od kamena, mramora ili izrađena od drveta sa koje imam drži propovjed (hutbu). < tur. minber, member, member, menber < ar. minbār (Škaljić 1966: 464).	AS	1872-1936.
mudèris , m. (ar.) nastavnik, profesor medrese. < tur. müderris < ar. mudārris (Škaljić 1966: 468)	AI (d)	16.st.
mukàva , f (ar.) 1. debela dugačka lojana svijeća 2. debeli karton. < tur. mukavva < ar. muwawwā “ojačan, učvršćen”(Škaljić 1966: 472).	A1	1765/66.
mulázim , m (ar.) poručnik u vojsci. < tur. mülâzım < ar. mulāzım (Škaljić 1966: 472).	HK(b)	1652–1691.
mumin , m (ar.) vjernik, musliman. < tur. mümin < ar. mü`min “onaj koji vjeruje u Boga” (Škaljić 1966: 473).	AK	1740.

munáfik , m (ar.) <i>licemjer, smutljivac, spletkar, onaj koji se prikazuje vjernikom, a uistinu nije vjernik.</i> < tur. munafik < ar. munāfiq (Škaljić 1966: 473).	AI (d)	16.st.
múrād , m (ar.) <i>želja, ono za čime se čezne: ispunjavanje želje.</i> < tur. murad, murat < ar. murād “cilj, želja” (Škaljić 1966: 474).	A4(b)	prva pol. 19.st.
muráija , m (ar.) <i>farisej, onaj koji se izdaje za pobožnog čovjeka, a ustvari nije istinski pobožan.</i> < tur. mūrai < ar. murā`ī (Škaljić 1966: 474).	HJL	1618.
murdar, mürdār , perz. m. zast. pejor. a. onaj koji je sklon nečasnim postupcima b. onaj koji je zapuštene vanjštine c. pridj. nepromj. zast. pejor. prljav, zapušten. < osm. tur. murdār < perz. mordār (Haverić, Šehović 2017: 239-240).	ŠAS(a), AK	178–1847. 1740.
mùrtat , m (ar.) <i>1. izdajica 2. otpadnik od vjere.</i> < tur. murtat < ar. murtādd (Škaljić 1966: 475).	AI (d)	16.st.
musáf , m (ar.) <i>kur'an.</i> < tur. musaf, mushaf < ar. mušhāf osnovno značenje “uvezana knjiga” (Škaljić 1966: 476).	MČ	1870.
muslim , m (ar.) <i>musliman.</i> < tur. müslim < ar. muslim “musliman” part. akt. od islām “predan Bogu” (Škaljić 1966: 477).	AK	1740.
mutèber , (ar.) <i>ugledan, cijenjen, uvažen.</i> < tur. muteber “cijenjen, hvaljen” < ar. mutābār “poučen, pouka” (Škaljić 1966: 479).	MR(c)	1825–1905.
nahija , f (ar.) <i>župa, upravna jedinica manja od kadiluka; dvije ili više nahija čine sudbenu jedinicu (srez) kadiluka.</i> < tur. nahiye < ar. nāhiyā (Škaljić 1966: 483).	HJL	1618.
naib , m (ar.) <i>1. kadijin zastupnik ili namjesnik u nahiji koji je imao rang kadije. 2. zamjenik, zastupnik u upravnoj službi.</i> < tur. naib < ar. nā`ib “zastupnik, zamjenik” (Škaljić 1966: 483).	HJL	1618.
nām , m (perz.) <i>glas, popularnost.</i> < tur. nam < perz. nām “glas, ime” (Škaljić 1966: 486); ; nām , perz. m. ekspr. 1. slavno ime, dobar glas; ugled, obraz 2. ponos, gordost < osm. tur. nām < perz. nām – ime, naziv, ugled, dobar glas, slava (Haverić, Šehović 2017: 243).	SK	1727/1728.
(nàmāz , perz. m. isl. obredna muslimanska molitva, klanjanje muslimana. < osm. tur. namaz, namāz < perz. namāz (Haverić, Šehović 2017: 244).	MČ, A5, ŠAS(b), EJ, AK, A1	1870. 1926. 1785-1847. 1872. 1740. 1765/66.

nâr , m (perz.) <i>pitomi šipak</i> . < tur. nar < perz. nâr, enâr (Škaljić 1966: 487); nâr , perz. m. bot. i agr. grmasta voćka iz porodice <i>Lythraceae</i> ; raste u toplijim krajevima, ima zvonolike cvjetove i plod crvenkasto-žučkaste boje ispunjen jestivim slatkim i kiselkastim zrnima. < osm. tur. nâr < perz. anâr – bot. narovo drvo, šipak, nar (Haverić, Šehović 2017: 245).	MČ	1870.
nèfer , m (ar.) <i>običan vojnik, vojnik-pješak: običan građanin</i> . < tur. <i>nefer</i> < ar. <i>näfär</i> (Škaljić 1966: 490).	MP	1782.
nèfs , m (ar.) <i>stras.</i> < tur. nefis < ar. nâfs (Škaljić 1966: 490).	ŠAS(a), AI(a), ŠAS(b), MČ	1785–1847. 16.st. 1785–1847. 1870.
nijâz , (perz.) < tur. niyaz < pers. niyâzi “ potreba, molba, želja (Škaljić 1966: 492).	ŠAS(b) A2	1785–1847. kraj 18.st.
nijet , m (ar.) <i>1. namjera, nakana, naum. 2. izreka na arapskom jeziku ili na našem jeziku neposredno pred klanjanje molitve koja sadrži odluku da će dotično lice klanjati određenu molitvu</i> . < tur. niyet < ar. niyyâ. (Škaljić 1966: 492).	ŠAS(c), FS	1785–1847. 1892.
nímet , m (ar.) <i>1. Božija blagodat, Božiji dar. 2. fig. hljeb</i> . < tur. nimet < ar. nimâ (Škaljić 1966: 432-493).	AI(d), OHH, A4(a)	16.st. 1808-1880. prva pol.19.st.
nízâm , m (ar.) <i>1. regularna vojska u Turskoj Carevini 2. red, poredak, raspored</i> . < tur. nizam < nizâm „red, poredak, pravilo (Škaljić 1966: 493-494)	A4(a), AI(d)	prva pol. 19.st. 16.st.
nòkta , f (ar.) <i>tačka</i> . < tur. nokta < ar. nuqta (Škaljić 1966: 494).	FS	1892.
nûr , m (ar.) <i>1. svjetlo, svjetlost, svježina. 2. svjetlost, plamen koja se po narodnom vjerovanju pojavljuje na grobovima pobožnih ljudi, svetitelja i na mjestima gdje se nalazi zakopano blago</i> . < tur. nur < ar. nûr (Škaljić 1966: 495)	A2, MMB, A1, AK, MR(c)	kraj 18. st. 1731-1804. 1765/1766. 1740. 1825-1905.
nùsret , ar. < ar. nuşrâ “pomoć” (Škaljić 1966: 496).	OHH	1808–1880.
otùrak , m (tur.) <i>1. ono na čemu se sjedi ili na čemu nešto stoji. 2. stražnjica, čmar. 3. onaj čunjasti dio mangale na kome ona stoji, 4. mjesto za odmor, odmor</i> . < tur. oturak, izvedeno od infinitiva oturmak “sjesti” (Škaljić 1966: 505).	MP	1782.
pâša , m (tur.) <i>titula visokih dostojanstvenika i vojnih lica osim u duhovnoj hijerarhiji; rang generala</i> . < tur. paşa prvobitni oblik başa (Škaljić 1966: 511).	UČ(a)	poč. 19. st.

pazáriti , (perz.) <i>1. pijaca, pijačni dan; 2. kupoprodaja, trgovanje, novac od trgovačkog prometa.</i> < tur. pazar < perz. bāzār. (Škaljić 1966: 512); pazáriti , <i>dvov. razg. 1.</i> (Šta) obaviti/obavljati čin kupoprodaje; <i>trgovati 2.</i> (☞) pogoditi/ pogađati se o kupoprodaji < osm. tur. <i>pazarlık</i> < perz. <i>bāzār</i> i tur. sufiks. – <i>lık</i> (Haverić, Šehović 2017: 256).	HK(a)	1652–1691.
pèder , m (perz.) <i>otac.</i> < tur. peder < perz. peder (Škaljić 1966: 513); pèder , m. zast. otac. < osm. tur. peder < perz. pedar – otac (Haverić, Šehović 2017: 256).	AI (b)	16.st.
pendžer , m (perz.) <i>prozor</i> < tur. pencere < perz. penğere (Škaljić 1966: 515); pendžer , m. razg. <i>prozor.</i> < osm. tur. pencere < perz. penğa(e)re – prozor, rešetka, okno (Haverić, Šehović 2017: 257).	A1	1765/66.
pišmān biti , (perz.) <i>pokajati se, odustati od neke nakane.</i> < tur. pişman < perz. pešimān. (Škaljić 1966: 519); pišmān , perz. m. zast. kajanje - biti/ se činiti: zast. odustati od kakve nakane , pogodbe, dogovora isl. < osm. tur. pişmān < perz. pašimān – postideñ; pokajnik (Haverić, Šehović 2017: 262).	OHH, AI(a)	1808–1880. 16.st.
póša , f (perz.) <i>1. vrsta stare vojničke kape u janjičara, slična turbanu 2. starinski kupovni šal na kockice koji se zamotava oko fesa</i> < tur. puşu < perz. pūš, prez. osnova od inf. pūšīden”pokriti” (Škaljić 1966: 522); póša , perz. ž. 1. hist. vrsta starinske janjičarske kape koja nalikuje turbanu i saruku 2. etnol. starinski šal ili ma(h)rama na kockice koja se a. zamotava oko fesa te se tako napravi saruk b. nosi oko vrata. < osm. tur. pūş < perz. pūš – odjeća, odijelo; šator; ratnički oklop, rez. osn. gl. pūšīdan – pokriti se, obući (Haverić, Šehović 2017: 263).	UČ(a)	poč. 19. st.
ràgbet , m (ar.) <i>vrijednost, poštenje, cijena.</i> < tur. ragbet < ar. rāgābā, rāgbā “ težiti za nečim” (Škaljić 1966: 528).	MČ	1870.
ráhat , adj. (ar.) <i>zadovoljan, miran, spokojan, bezbrižan, komotan.</i> < tur. rahat < ar. rāḥa (Škaljić 1966: 528).	AI (a)	16.st.
ràhmet , m (ar.) <i>1. Božija milost, 2. plodonosna ljetna kiša. 3. “ rahmet biti” smiren biti“. 4. „rahmet predati“ rahmet nazvati. 5. rahmet mu duši, neka mu se Bog smiluje.</i> < tur. rahmet < ar. raḥmā (Škaljić 1966: 529).	MČ, AK, MP, AD	1870. 1740. 1782. kraj 17.st.
ramàzān , m (ar.) <i>ime devetog mjeseca muslimanskog vjerskog kalendara, mjesec posta</i> < tur. ramazan < ar. ramaḏān (Škaljić 1966: 530).	AK, A2	1740. kraj 18. st.

Rèdžeb , m (ar.) 1. <i>ime sedmog mjeseca po muslimanskom vjerskom kalendaru.</i> < tur. Recep < ar. Rāğāb (Škaljić 1966: 533).	HK	1775/1776.
rèvān , m (perz.) <i>nosiljka u obliku zatvorenih kočija (bez točkova) koju nose konji ili četvorica ljudi.</i> < tur. tahtıran < perz. tahtrewān, pers. taht “prijestolje” i perz. rewān “pokretan” (Škaljić 1966: 596); rèvān , perz. m. hist. skr. od osm. tur. tahtirevān < perz. taxt – prijesto, stolica, mimber i perz. rawān – onaj koji ide; tekući, tečan (Haverić, Šehović 2017: 266).	MP	1782.
rizā , (ar.) < tur. riza < ar. riḏā` (Škaljić 1966: 525).	ŠAS(a), ŠAS(c)	1785–1847. 1785–1847.
sabah , (ar.) 1. <i>zora, jutro.</i> 2. <i>sabah ili sabah namaz je jutarnja muslimanska molitva.</i> < tur. sabah < ar. ṣabāḥ (Škaljić 1966: 538).	AK, RV, AB	1740. 1731/1786. 1857-1905.
sàbur , m (ar.) <i>strpljivost, strpljenje.</i> < tur. sabır < ar. ṣabr (Škaljić 1966: 539).	MČ, ŠAS(a)	1870. 1785-1847.
sādikāne , (ar.) ṣādiq “iskren, prav” – <i>iskreno</i> (Škaljić 1966: 540).	A4(b)	prva pol.19.st.
sàdžak , m (tur.) 1. <i>željezni tronožac na kome se na ognjištu, u tendžeri ili kakvom drugom sudu vari jelo.</i> 2. <i>tronožac uopšte.</i> < tur. sac ayak “željezni tronožac” < tur. sac “sač” i tursko ayak “noga” (Škaljić 1966: 540-541).	SK	1727/1728.
sahibija , m (ar.) <i>vlasnik, gospodar, posjednik.</i> < tur. sahib, sahip < ar. saḥīb (Škaljić 1966:542).	A4(a)	prva pol. 19.st.
salāvāt , (ar.) <i>posebna dova na arapskom jeziku kojom se poziva Božija blagoslov na Muhammeda.</i> < tur. salāvāt < ar. pl. ṣalawāt, sg. ṣalā (Škaljić 1966: 545).	MČ	1870.
sàndžak , m (tur.) 1. <i>zastava, bajrak.</i> 2. <i>oblast ili okruženje u bivšoj Turskoj Carevini.</i> 3. <i>sàndžak-bajrak – glavni bajrak sandžaka.</i> < tur. sancak (Protivno tur. leksikografima Zenkeru i dr., Š. Sikirić tvrdi da riječ dolazi od perz. sanğūk) (Škaljić 1966: 548).	SK	1727/1728.
sàrāf , m (ar.) <i>mjenjač novca, zlatar koji se bavi kupoprodajom strane valute i zlatnog novca.</i> < tur. sarraf < ar. ṣarrāf (Škaljić 1966: 550).	HK(b)	1652–1691.
sèbeb , m (ar.) 1. <i>kao imenica: uzrok, razlog, povod.</i> 2. <i>kao konj. radi, poradi.</i> < tur. sebep, sebeb < ar. sābāb (Škaljić 1966: 552).	MR(c)	1825–1905.
sedžada , f (ar.) <i>prostirač, ćilimče na kojem muslimani klanjaju namaz</i> < tur. seccade < ar. sāğğādā (Škaljić 1966: 553).	AS	1872-1936.
sehúr , m (ar.) <i>ramazanski ručak u rano doba prije zore.</i> < tur. sahur < sāḥūr (Škaljić 1966: 554).	A2	kraj 18. st.

sèlām , m (ar.) 1. <i>muslimanski pozdrav</i> < tur. selâm < ar. sālām “pozdrav, spas, mir, smirenost” (Škaljić 1966: 556).	HK, MP	1775/1776. 1782.
selâmet , m (ar.) 1. <i>spas, spasenje, povoljno stanje</i> . 2. <i>pravi put</i> . < tur.selâmet < ar. sâlâmâ (Škaljić 1966: 557).	FS, AI(d), ŠAS(a), MČ, HK(a)	1892. 16.st. 1785-1847. 1870. 1652-1691.
sèrhat , m (perz.-ar.) <i>krajina, pogranični kraj, granica</i> . < tur. serhat < perz. serhad < perz. ser “glava” i ar. ḥadd “granica” (Škaljić 1966: 560); sèrhat , (perz.-ar.) m. hist. u doba Osmanskog carstva, pogranična oblast, kraj. < osm. tur. serhat < perz. sar i ar. ḥadd – oštrica, perz. sarha(d) – granica, međa, predio (Haverić, Šehović 2017: 272).	HK, MF	1775/1776. 1815.
sèvab , m (ar.) <i>dobro djelo koje zaslužuje Božiju nagradu; nagrada za dobro djelo</i> . < tur. sevap < ar. tāwāb (Škaljić 1966: 561).	FS, AI(d), MČ, MMB, ŠAS(a)	1892. 16.st. 1870. 1731-1804. 1785-1847.
sijâset , m (ar.) 1. <i>mnoštvo, velika količina nečega</i> 2. <i>kazna</i> 3. <i>bijeda, nevolja, stradanje, napast</i> . < tur. siyaset „politička ili sudska uprava; politika, kazna, izvršenje kazne < ar. siyāsā „upravljati, suditi“ (Š. Sikirić smatra da je ova riječ dobila značenje „mnoštva“ odatle što su tijelesne kazne izvršavane javno na „sijaset-mejdanu“ u prisustvu mnoštva ljudi) (Škaljić 1966: 564).	AI (d)	16.st.
Sîrât-ćuprija , f (ar.-tur.) 1. <i>opasni most; opasni put, koji prema islamskom vjerovanju, vodi preko pakla i preko koga se mora preći da bi se ušlo u raj</i> . 2. <i>fig. opšte opasan i mućan put</i> . < tur. sîrat köprüsü, izft. od ar. şîrât “put” i tur. köprüs “most” (Škaljić 1966: 566).	MČ, MR(c)	1870. 1825-1905.
sófiya , m. (ar.) 1. <i>veoma pobožan čovjek</i> 2. <i>pristaša mističke filozofije</i> . < tur. sofı < ar. şūfiyy “mistik”, osnovno značenje “vuneni” < ar. şūf. “vuna” i ar. sdj. suf. -iyy. Naziv je došao otud što su mistici nosili vunene ogrtače (Škaljić 1966: 568).	HJL	1618.
sófra , f (ar.) 1. <i>trpeza, sinija</i> . 2. <i>zaokružena učinjena koža na čijem su rubu povezane duge petlje također od kože. Služi za odnošenje hrane težacima kad rade na njivi</i> . < tur. sofrı < sufrā (Škaljić 1966: 568).	A5	1926.
sòfta , m (perz.) <i>učenik medrese</i> . < tur. softı < perz. suḥte i sūḥte “iskuhan, prekaljen u nauci. (Škaljić 1966: 568-569); sòfta , perz. m (u mn. ž.) isl. onaj koji pohađa medresu. < osm. tur. softı, sūḥte < perz. sūxte – izgorio, sagorio (Haverić, Šehović 2017: 274).	FS	1892.
sòhbet , m (ar.) <i>razgovor, sjedeljka, sijelo, sastanak</i> . < tur. sohber < ar. şuhba (Škaljić 1996: 569).	MČ	1870.

spahiluk , (perz.-tur.) m. hist. u doba Osmanskog carstva, zemljišni posjed koji je dekretom sultana dodjeljen spahiji na korišćenje, timar. < osm. tur. spahilik < perz. sepāh i tur. suf. -lik (Haverić, Šehović 2017: 275).	HK(a)	1652–1691.
sūnnet , m (ar.) <i>sve što je Muhamed radio, preporučio ili odobrio da se radi</i> < tur. sūnnet < ar. sunnā (Škaljić 1966: 574).	MČ, ŠAS(a)	1870. 1785-1847.
šeftèlija , f (perz.), <i>breskva</i> < tur. <i>şeftali</i> < perz. šeftālū (Škaljić 1966: 582); šeftèlija , perz. ž. <i>agr. i bot.</i> biljka iz porodice <i>Rosaceae</i> ; ima košunjičav i veoma sladak plod (< osm. tur. <i>şeftālū</i> < perz. <i>šaftālū</i>) (Haverić, Šehović 2017: 280).	AAZ	1651.
šèher , m (perz.) <i>veliki grad</i> < tur. şehir < perz. šehr (Škaljić 1966: 583); šèher , perz. m. ekspr. <i>veliki grad.</i> < osm. tur. şehir, şehr < perz. šahr – grad; carstvo, zemlja (Haverić, Šehović 2017: 280).	UČ(b)	poč. 19. st.
šehid , m (ar.) <i>musliman koji junačkom smrću pogine u borbi za vjeru; nevino pogubljen; mučenik.</i> < tur. şehit < ar. šāhīd (Škaljić 1966: 583).	MF, AI	1815. 1765/66.
šejh(ul)-islam , m (ar.) <i>najstariji vjerski dostojanstvenik muslimana u Turskoj Carevini</i> < tur. şeyhülislām şehislām < ar. šāyḥu-l-islām „poglavar islama“ (Škaljić 1966: 584).	AI (d)	16.st.
šèjh , m (ar.) <i>1. starješina arapskog plemena 2. poglavica.</i> < tur. şeyh < ar. šāyḥ „starac, časni starac, poglavica plemena, učitelj, poglavica derviša (Škaljić 1966: 584).	AI (a)	16.st.
šèjtan , m (jevr.) <i>1. đavo, vrag 2. dovitljiv čovjek.</i> < tur. şeytan < ar. šāyṭān < jevr. posredstvom etiopskog jezika (Škaljić 1966: 584)	AI (a)	16.st.
šèrbe , m (ar.) <i>1. dobro zaslađena voda koja se pije radi osvježenja; obično se stavlja još kakav mirisni začim ili limun. 2. slatki voćni sok koji se toči u čaše i kojim se gosti poslužuju. 3. uzvarena voda u šerbetnjaku pripremljena za kuhanje kafe. 4. uvaren šećer kojim se zalijevaju slatke pite</i> < tur. şerbet < ar. šārbā “piće” (Škaljić 1966: 586).	MR(a), FS	1825–1905. 1892.
šicār , perz. m razg. ekspr. 1. dobitak, korist, čar 2. blago, imetak. < osm. tur. şikār < perz. šekār – lovljenje; lov, lovina; ulov; ciljanie neprijateljskih borbenih sredstava; pljačka (Haverić, Šehović 2017: 282).	ŠAS(c), MP	1785–1847. 1782.
šūćur , m (ar.) <i>1. hvala, zahvala (Bogu upućena) 2. “šućur učiniti” Bogu se zahvaliti.</i> < tur. şükür < ar. šukr (Škaljić 1966: 591).	ŠAS(a), ŠAS(b), OHH, AI(b), A4(a)	1785–1847. 1785–1847. 1808-1880. 16.st. prva pol. 19.st.

tabút , m (ar.) <i>mrtvački sanduk kod muslimana, bez poklopca. Muškarci se obično ne kopaju u tabutu već se na njemu donose do groba, dok se žene kopaju u tabutu.</i> < tur. tabut < ar. tābūt (Škaljić 1966: 594-595).	A5	1926.
tākát , m (ar.) <i>tjelesna snaga, moć, sposobnost, mogućnost.</i> < tur. takat < ar. ṭāqa (Škaljić 1966: 507).	AI (d), RV	16.st. 173-1786.
tāleb/talib , f (ar.) <i>učenik, učenici.</i> < tur. talebe < ar. pl. ṭalābā, sing. ṭālib “učenik” (Škaljić, 1966: 598).	ŠAS(c), AK	1785–1847. 1740.
tarih , m (ar.) 1. <i>historija, 2. hronogram, natpis sa datumom građenja ili popravka, ispisan arapskim pismom u vidu rečenice ili stihova, koji se stavlja iznad vrata džamije, tekije, knjižnice, imareta ili nad česmama, na mostovima itd.</i> < tur. tarih < ar. tāriḥ (Škaljić 1966: 601).	SK	1727/1728.
tèrzija , m (perz.) <i>krojač, krojač čohe.</i> < tur. terzi < perz. derzi (Škaljić 1966: 613); tèrzija , perz. m (u mn. ž.) 1. zast. općenito, krojač 2. onaj koji se bavi krojenjem čohe. < osm. tur. terzi, derzī < perz. darzī – krojač (Haverić, Šehović 2017: 290).	A1	1765/66.
tèvhid , m (ar.) 1. <i>muslimanski pomen za mrtve koji se sastoji u zajedničkom učenju pobožnih izreka i molitvi. 2. grupno derviško učenje pobožnih izreka.</i> < tur. tevhid, tevhit < ar. tāwḥīd (Škaljić 1966: 616).	ŠAS(a), ŠAS(b)	1785–1847. 1785–1847.
tèvter , m (grč.) <i>bilježnica, registar.</i> < tur. defter < grč. diftíra (Škaljić 1966: 606).	FS	1892.
tunhàzli , vjerovatno pogrešno, treba tùmbās , m (perz.) <i>poton, vrsta čamca.</i> < tur. tombaz “poton” < perz. dum “rep, kraj, krma” (Škaljić 1966: 623); tùmbās , perz. m. zast. vrsta čamca specifična oblika. < osm. tur. tombaz < perz. dam – rep; krma i perz. bāz – otvoren; perz. dombāz – čamac otvorene krme (Haverić, Šehović 2017: 293).	UČ(a)	poč. 19. st.
tùrcija <i>turska melodija, arija, turska pjesma.</i> < tur. türkiye, pl. türkiyât < ar. turrkiyât, pl. turkiyyât (ar. Turk “Turčin” + ar. adj. suf. -iyyā, -iyyât (Škaljić 1966: 625)	ME	1588/89.
tùtun , m (tur.) <i>duhan</i> < tur. tütün (Škaljić 1966: 626).	RV, HK(b)	1731–1786. 1652-1691.
tutùndžija , m (tur.) <i>duhandžija, onaj koji se bavi duhanom.</i> < tur. tütüncü, tutun + tur. suf. – cü, - ci (Škaljić 1966: 626).	HK(b)	1652–1691.
ugùrsuz , m (tur.) <i>nevaljalac, nesretnik; nesređen, zapušten čovjek.</i> < tur. uğursuz “nesretan, koban”, uğur + tur. postpoz. – suz, -siz “bez” (Škaljić 1966: 629).	SK	1727/1728.

ulèma , f kao sg. i kao pl. (ar.) <i>muslimanski vjerski učenjak, muslimanski vjerski učenjaci</i> . < tur. ulema < ar. ulāmā', sg. 'ālim (Škaljić 1966: 631).	AI (d)	16.st.
ùmet , ummet, m (ar.) <i>narod, sljedbenici jednog pejgambera</i> . < tur. ümmet < ar. ummā (Škaljić 1966: 632).	MR(c), A3	1825–1905. poč. 19. st.
váda , f (ar.) <i>rok, termin</i> . < tur. vâde „rok, termin“ < ar. wadā „obećanje“ (Škaljić 1966: 636).	AD	kraj 17.st.
vakat , m (ar.) <i>1. vrijeme, doba. 2. vrijeme muslimanske molitve</i> . < tur. vakit < ar. waqt (Škaljić 1966: 636).	A5, MČ	1926. 1870.
vâz , m (ar.) <i>propovijed</i> < tur. va'z. < ar. waḡ (Škaljić 1966: 639).	MČ	1870.
vèzir , (ar.) <i>najviša titula u državnoj hijerarhiji Turske Carevine</i> < tur. vezir < ar. wazīr (Škaljić 1966: 641).	UČ(a)	poč. 19. st.
vùdžūd , m (ar.) <i>tijelo, organizam živog bića</i> . < tur. vücud, vücut „tijelo“ < ar. wāğādā, wuğūd, „postojati, nalaziti se“ (Škaljić 1966: 641).	AI (d)	16.st.
zácír , <i>onaj koji spominje Božije ime sa zahvalnošću</i> ; ; zićir , zìkr, m (ar.) tur. zikir < ar. ḡikir (Škaljić 1966: 653).	AI (a), AI(b)	16.st. 16.st.
zàgarije , f (slav.) <i>gunj izrađen od smeđeg sukna, koje se proizvodilo u Staroj Zagori u Bugarskoj</i> < tur. zağara “vrsta gunja” (Škaljić 1966: 644); Oblik zàgar je balkanska riječ: < bug. zağar < ar. zağar < tur. zağar - janjičarski čin zagorč; izvedenica na -džija segerdomšija »naziv časti u janjičarskoj organizaciji (Skok 1971: 547).	UČ(a)	poč. 19. st.
zâhir , (ar.) < tur. zâhir „jasni“ < ar. zâhir „jasan, vidljiv“ (Škaljić 1966: 644)	AI(a), AI (b), FS, OHH	16.st. 16.st. 1892. 1808-1880.
zâlim , m (ar.) <i>tiranin, zulumćar</i> . < tur. zalim < ar. zâlim (Škaljić 1966: 646).	ŠAS(a)	1785–1847.
zanat , m (ar.) <i>zanat</i> . < tur. sanat < ar. şana. (Škaljić 1966: 646).	RV	1731–1786.
zarár , m (ar.) <i>šteta, gubitak</i> . < tur. zarar < ar. ḡarar (Škaljić 1966: 647).	RV, MP	1731–1786. 1782.
zât , (ar.) <i>osoba, ličnost (kaže se za odličniju osobu)</i> < tur. zat < ar. ḡāt (Škaljić 1966: 648).	MR(c)	1825–1905.
zâvâl , m (ar.) <i>1. krivnja, odgovornost. 2. zapreka, branjenje</i> . < tur. zeval “krivnja, odgovornost” < ar. zâwâl osnovno značenje “proći, propasti” (Škaljić 1966: 648).	A4(b)	prva pol. 19.st.

zècāt , m (ar.) <i>milostinja koju je obavezan davati svaki imućniji musliman svake godine</i> < tur. zekât < ar. zākā(t) “čistoća, čišćenje” (Škaljić 1966: 649)	A3, EJ	poč. 19. st. 1872.
zèhra , f (ar.) <i>sićušni dijelić, trunčica.</i> < tur. zerre < ar. dārrā „veoma mali, sićušni mrav“ (Škaljić 1966: 650).	AS	1872-1936.
zèmān , (ar.) <i>vrijeme.</i> < tur. zeman < ar. zāmān (Škaljić 1966: 651).	A1, MP, MR(c), MČ, A4(a), A3, AI(d)	1765/66. 1782. 1825-1905. 1870. prva pol. 19.st. poč. 19. st. 16.st.
Zèmzem , m (ar.) <i>vrelo, bunar u blizini Ćabe u Mekki.</i> < tur. zemzem < ar. zāmzām (Škaljić 1966: 651).	MR(c)	1825–1905.
zìcir , m (ar.) <i>1. pobožno izgovaranje invokacije Božijeg imena 2. zajedničko derviško učenje u slavu Boga.</i> < tur. zikir < ar. dīkir (Škaljić 1966: 653).	ŠAS(b), OHH, ŠAS(a)	1785–1847. 1808-1880. 1785-1847.
zìjāfet , m (ar.) <i>gozba, ručak ili večera sa više raznih jela i za više gostiju.</i> < tur. ziyafet < ar. dīyāfā (Škaljić 1966: 653).	AI (d), MP	16.st. 1782.
zìjān , m (perz.) <i>šteta, kvar, gubitak.</i> < tur. ziyān < ar. ziyān (Škaljić 1966: 653); zìjān , perz. m. razg. ekspr. 1. šteta, gubitak 2. pren. postupak ili radnja koja se vrši u tajnosti jer nije u skladu sa društvenim normama. < osm. tur. ziyān < perz. ziyān – gībitak, šteta, kvar, oštećenje (Haverić, šehović 2017: 298-299).	FS, HK	1892. 1775/1776.
zīnā , m (ar.-tur.) <i>blud, prostitucija.</i> < tur. zinalık < ar. zinā` (Škaljić 1966: 654).	A3	poč. 19. st.
zīnāluk , m (ar.-tur.) <i>blud, prostitucija.</i> < tur. zinalık < ar. zinā` “blud” + turski sufiks – lık (Škaljić 1966: 654).	SK	1727/1728.
zīnet , m (ar.) <i>nakit, ukras.</i> < tur. ziyinet < ar. zīnā “nakit, ukras” (Škaljić 1966: 654).	EJ	1872.
zòrba , f (perz.) <i>nasilje, teror.</i> < tur. zorba < perz. zōrbā “nasilje” < perz. zōr “sila” + perz. bāz, perz. osn. od inf. bāhten (Škaljić 1966: 655); zòrba , perz. ž. zast. <i>nasilje, teror.</i> < osm. tur. zorbāz, zūrbāz < perz. zūr i perz. bāz, perz. osn. gl. bāxtan – igrati; (iz)gubiti; perz. zūrbāz – jak, snažan; moćan, silan (Haverić, Šehović 2017: 300).	MP	1782.
zùđur , adj. (tur.) <i>bez novca, bez pare dinara, siromašan.</i> < züğürt (Škaljić 1966: 655).	MP	1782.
zùlum , (ar.) <i>nepravda, nasilje, bezakonje, terror</i> < tur. zūlum < ar. zulum (Škaljić 1966: 656).	HJL, AI(d)	1618. 16.st.

Razmatranja

O mjestu orijentalizama u alhamijado pjesništvu govorit ćemo na osnovu statističkih podataka kako bismo dobili egzaktnije pokazatelje i pouzdaniju predodžbu o broju ovih riječi unutar ograničenog korpusa koji se sastoji od – četrdeset pjesama, dok je broj različitih autora dvadeset devet. Podaci do kojih se došlo na osnovu ovakvog pristupa građi bit će predstavljeni prema dva kriterija – najprije, prema učestalosti leksema kroz vrijeme, zatim, prema porijeklu jezika davaoca:

- a) odnos broja zabilježenih leksema orijentalog porijekla kroz četiri stoljeća omogućava uvid u dijahronijske okolnosti koje su mogle utjecati na njihovo uslozljavanje ili zanemarivanje:

XVI stoljeće – 1 orijentalizam (1 pjesma); prosjek po pjesmi: 1;

XVII stoljeće – 38 orijentalizama (7 pjesama); prosjek po pjesmi: 4,5;

XVIII stoljeće – 131 orijentalizam (9 pjesama); prosjek po pjesmi: 14,5;

XIX stoljeće – 316 orijentalizama (21 pjesma) prosjek po pjesmi: 15,04;

XX stoljeće – 28 orijentalizama (2 pjesme) prosjek po pjesmi: 14.

Broj zabilježenih jedinica orijentalnog porijekla, u usporedbi sa brojem pjesama koje pripadaju određenom korpusu, najveći je u XIX stoljeću, nešto manji broj takvih odrednica je u XVIII stoljeću, još manjiu XX stoljeću. Međutim, najmanji broj jedinica zabilježen je u XVII stoljeću, njih trideset i osam u ukviru sedam pjesama. U XVI stoljeću zabilježen je samo jedan primjeru jedinoj pjesmi koju iz tog vremena imamo.

- b) odnos zabilježenih leksema orijentalog porijekla poređenih prema porijeklu jezika “davaoca”

U analiziranom korpusu od 514 upotrebljenih orijentalizma zabilježeno je: a) orijentalizama arapskog porijekla: 353; b) turskog porijekla: 41; c) perzijskog porijekla: 71; d) grčkog porijekla: 9; e) hebrejskog porijekla: 10; f) slavenskog porijekla: 1; g) latinskog porijekla: 2; h) italijanskog porijekla: 1; i) arapsko-perzijskog porijekla: 6; j) arapsko-turskog porijekla: 10; k) perzijsko-tursko porijekla: 6; l) arapsko-perzijsko/ arapsko-turskog porijekla: 1; m) arapsko-perzijsko-turskog porijekla: 2; n) grčko-perzijskog porijekla: 1.

Iz statističkog uvida možemo zaključiti kako su posuđenice orijentalnog porijekla u najvećem broju arapskog porijekla, zatim perzijskog i turskog porijekla dok su posuđenice iz drugih jezika zabilježene u manjem broju slučajeva.

Frekventnost i uloga orijentalizama unutar tematsko-sadržajnih okvira alhamijado pjesama

Stihovno stvaranje bošnjačke alhamijado literature u Bosni i Hercegovini po svojoj sadržini, unutarnjem karakteru, a djelomično po izrazu, stilsko-strukturalnim karakteristikama i osobenostima versifikacije može se podijeliti u nekoliko glavnih vrsta. Jednu od klasifikacija prema tematsko-sadržajnom kriteriju ponudio je i Huković (1997: 11) - ilahije, kaside; zatim, poslanice, pozivi, poruke; poezija političko-društvene sadržine; pjesme po uzoru na narodnu poeziju; i, na kraju, rječnici. Upotreba orijentalizama uvjetovana je i tematski, pa se razlike u upotrebi ovih riječi (brojnost, ali i njihova semantička određenost) uočavaju i kod pjesama jednog autora, a čije pjesme pripadaju različitim tematskim krugovima alhamijado poezije. Prva zabilježena alhamijado pjesma *Hirvat turkisi* Muhameda iz Erdelja pripada tematskom krugu ljubavne lirike. U ovoj pjesmi prisutan je utjecaj književne struje iz Dubrovnika i Dalmacije u Bosnu, posebno petrarkističke likrike na ton, formu, ali i leksiku ove pjesme (Nametak 1981: 10). Pored Muhameda Erdeljaca, poznata su još dva autora ljubavne lirike – Fejzo Softa iz Travnika (krajem XVIII stoljeća), autor pjesme *Ašiklijski elfi-be* i prva muslimanska pjesnikinja ovog tla Umihana Čuvidina. Za pjesmu *A ja pođoh i povedoh konja na vodu* prepostavlja se da je autor Ahemd-aga Aršinović sa pjesničkim imenom Zirai. U ljubavnoj alhamijado poeziji primjetno je ugledanje na narodnu poeziju, što možemo vidjeti u pjesmama Umihane Čuvidine koja piše kao znak revolta protiv rata i „pjeva“ u ime svih djevojaka čiji zaručnici ginu. Kada je riječ o jezičkoj strani ovih pjesama, tu pronalazimo leksiku ne baš tipičnu za alhamijado pjesništvo, što ukazuje na šire utjecaje, kao što su: nebog, Gospodi kao supstitucija za Bože, zatim gospa i sl. Također, orijentalna leksika, kao jedna od standardnih karakteristika alhamijado književnosti, nije stalna crta ljubavne lirike, te se pojavljuju u pojedinačnim slučajevima, pa tako u prvoj pjesmi zabilježen je samo jedan orijentalizam u njenom naslovu, dok ih ne susrećemo u samoj pjesmi. Međutim, kod ovog orijentalizma dolazi u pitanje i nešto drugo, imajući u vidu činjenicu da sami autor pjesme bosanski glas *ć* bilježi arapskim grafemom *kef* naslov pjesme trebao bi se izgovarati *Hirvat türćisi*, ukoliko bi se ona čitala bosanskim arebičkim pravopisom koji je dosljedno sproveden u ostatku pjesme, ali ostaje pitanje da li je takav pristup ovom natpisu ispravan s obzirom na to da je sam naziv pjesme dat na turskom jeziku, a čemu svjedoči i gramatički nastavak *-si*. U ovom slučaju orijentalizam je upotrijebljen isključivo u svrhe određenja pripadnosti ove pjesme turskom nacionalnom kodu to jeste turskoj melodiji. U *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka (Nametak 1981: 58), te u *Zborniku alhamijado književnosti* Muhameda Hukovića (Huković 1997: 30) pjesma je naslovljena kao *Ah, nevista, duša moja* prema početnim stihovima pjesme, i ako pjesmi pristupimo kao takvoj, onda bismo trebali ustanoviti kako ona u sebi ne sadrži niti jedan orijentalizam. Slično stanje, kada su orijentalizmi u pitanju, susrećemo i u pjesmi Zirai – unutar ove pjesme zabilježena su četiri orijentalizma. Prvi primjer *šeftèlija* perzijskog je porijekla, te je u posredstvom turskog pronašao svoje mjesto u našem jeziku. Orijentalizam *bāšlija* u naš jezik ušao je kroz potrebu za imenovanjem novog predmeta. Posljednja dva primjera ne odlikuju se

izrazitom posebnošću svoje upotrebe u kontekstu pjesme, pa kao takvi predstavljaju dio autorovog komunikacijskog koda. Nisu zapažene zakonomjernosti u upotrebi orijentalizama prema formi ili tematskom polju kojem pripadaju. Pjesma Fejza Softe, jedan je od rijetkih primjera ljubavne lirike u kojoj je zapažen znatan broj upotrijebljenih orijentalizama koji se odlikuju pripadnošću različitim semantičkim krugovima, te prema tom kriteriju nije moguće ustvrditi određene zakonomjernosti. U formalnom smislu, neki od upotrijebljenih orijentalizama imaju ulogu građenja rime: *ako li ti mati znade; Budi, dušo, moj evlade, i strpati u tevtere; na duškeke devetere*, “*Sat je tvoja pletenica kad će biti malenica; ko ne uči kijamet dobiće selamet* (FS). Ono što je važno znati pri jezičkoj analizi jeste i činjenica kako je pjesma *Ašiklijski elif be* jedina pjesma u alhamijado književnosti zabilježena bez svog arebičkog predloška (Kalajdžija 2013: 96), što znači da je pjesma zapisana “iz druge ruke”, a da su njenu jezičku strukturu mogli mijenjati ne samo pjevači, nego i zapisivači ove pjesme. Ta činjenica mogla bi rasvijetliti fenomen upotrebe znatnog broja orijentalizama netipičnih za ljubavnu alhamijado liriku, a koji se u njoj pojavljuju kao posljedica ukupnog jezičkog razvitka i aktuelne literarne jezičke zajednice u kojoj je pjesma zabilježena i u kojoj se prenosila. Ljubavna lirika Umihane Čuvidine po mnogo čemu odstupa od uzusa koje postavlja taj tematski krug – svi elementi pjesme potčinjeni su narodnoj pjesmi (Huković 1997: 46), dok unutar leksičke slike pronalazimo čestu upotrebu orijentalizama, a čija je uloga isticanje motiva pjesme. Iako tematski pripadaju krugu ljubavne lirike, obje pjesme predstavljaju svojevrsan krik protiv rata, te s tim u vezi nailazimo na orijentalizme koji pripadaju semantičkim poljima u vezi sa ratom, vojskom, vojnicima i titulama: *paša, vezir, bajraktar, jeničar, dolama, devlet* (UČ). Dok s druge strane, u znatno manjem broju, nailazimo na primjere orijentalizama vjerskog karaktera: *abdest, dōva* i sl. (UČ), koji su u funkciji iskazivanja nade za promjenom trenutnog ratnog stanja. Pjesma *Sad zazeleni gora*, također, pripada korpusu ljubavnih pjesama u kojima ne pronalazimo jezičke karakteristike tipične za alhamijado književnost. Također, zabilježeno je i odsustvo orijentalizama kao što je vidljivo i u pjesmi Visočaka – zabilježen samo jedan orijentalizam: *dūšman*. Ciklus ljubavne alhamijado poezije završava se, “uglavnom krajem XVIII stoljeća, sa rijetkim izuzecima koji su nastajali poslije” (Nametak 1981: 12) (U. Čuvidina, početak XIX stoljeća).

Od posebnog su značaja i oni bosanskohercegovački alhamijado tekstovi koji čine stvarnu rezonancu društveno-političkih prilika Bosne osmanskog perioda. Kao važan faktor ove književnosti, još od početka XVII stoljeća, javljaju se “tužaljke” zbog nepravde vladajućeg sloja, zbog nepravilnih suđenja, zbog sporova sa vlastima, zbog zapostavljanja domaćih branilaca (Nametak 1981: 13), te traju sve do početka XIX stoljeća do nastanka pjesme A. Ilhamije *Čudan zeman nastade*. Ovom tematskom krugu, pored Ilhamije, pripadaju i autori – Hadži Jusuf Livnjak, Hasan Kadija, Hasan Kaimija, Mehmed-aga Pruščanin, Mustafa Firakija, te pjesme nepoznatih autora – *Bosanska ilahija sačinita u novom*¹¹ i *Drugi stihovi na bosanskom jeziku* koja je sastavljena od dva dijela, a u kojoj se može uočiti snažan utjecaj Ilhamijinog stvaralaštva i njegove pjesme *Čudan zeman nastade*. Ovakav tip pjesama češće je umjetnički neuspjeliji ili

---

¹¹Iako je nepoznati autor ovu pjesmu naslovio kao *ilahiju*, ona nema elemente ilahije, te svom kontekstu pripada pjesmama koje tematiziraju društveno-političke prilike.

slabiji, ali zato predstavljaju potvrdu društveno-političkih prilika i odraz intelektualnog duha autora (Kalajdžija 2019: 42), te svojevrsan doprinos buđenju svijesti naroda. Ovoj funkciji pjesama podređeni su i orijentalizmi zabilježeni u njima. Brojnost orijentalizama nije stalna i različita je od autora do autora, te se pojava orijentalizama ne može smatrati stalnom odlikom ovog tematskog kruga. Zajednički element, kada su orijentalizmi u pitanju, predstavlja i njihova pripadnost materijalnoj strani života, ali i sličnim tematskim poljima kojima pripadaju: a) pravo, državno uređenje, vojska i vojni izrazi: *arzuhal*, *mahzar*, *serhat*, *bujrukdija*, *nizam*, *jalija*, *spahiluk*, *kadovi*, *nahija* b) građanske titule, staleži, zanimanja: *imam*, *šejhul-islam*, *ulema*, *farisan*, *pašalija*, *kadija*, *naib* c) izazi u službi opisivanja lošeg stanja, nepravde i imenovanja onih koji je čine: *hal*, *azab*, *zorbe*, *zijaniti*, *din-dušmanin*, *munafik*, *džahil*, *kabahat*, *džinzali*, *zulum*, *sahibija*. Rijetki zabilježeni primjeri pripadaju duhovnoj strani života, kao što su: *selamet*, *dova*, *nimet*, *redžebi* sl. Izuzetak navedenom čini Ilhamijina pjesma *Čudan zeman nastade*, koja u svom fondu orijentalizama sadrži znatan broj onih koji pripadaju duhovnoj strani života. Ovaj fenomen može se objasniti činjenicom kako je Ilhamija bio poznati vjerski autoritet, kao i to da se bavio misticizmom, što je implicitno utjecalo na frekventnu upotrebu orijentalizama uopće, ali i onih vezanih za vjerske pojmove i vjersku terminologiju, kao što su: *ćitab* (u kontekstu svete knjige), *imam*, *šeh-islam*, *šućur*, *kagbur* (*kabur*), *dua* (*dova*), *selam*, *murad* (želja upućena Bogu) (AId). Važno je napomenuti kako su orijentalizmi često postajali i sredstvo u građenju rime, što je, zasigurno, utjecalo na njihovo pojavljivanje u pjesmama ovog korpusa, pa su tako zabilježeni primjeri: *Mahzar piše bosanska fukara; ter se mole svoga gospodara, Pišemo ti sitna arzuhala; nu poslušaj i našega hala; što imasmo siromašnog mala* (MF); *Pišem vam arzuhal; da vam kažem svoj hal; poharačismo vas mal, Ni čaršije ni hana; a nestade nam duhana* (MP); *Turčin nema amela; krivda pravdu zamela, Ulemskog sada hala; zalud njima djakad fala; vrat slomiše pored mala*. (AId.); *Prijaše sve kadove; oprazniše sve gradove; zadaše vam te jadove* (HK).

Nasuprot autorima koji su pripadali ovom korpusu pjesama nalazili su se i oni autori koji se nisu osvrtni na savremena društvenopolitička zbivanja i odnose unutar bosanskog društva ili na vanjsko-političke odnose i događaje. Oni su pripadali korpusu vjerskog tematskog kruga, čija je zajednička crta bila pogledi na svijet kroz ideje sufizma i misticizma. Misticizam su u turskoj književnosti najviše proširili derviški redovi kojih je bilo i na tlu Bosne, te se on na taj način prenio i do naše književnosti (Nametak 1981: 20). Ovaj tematski krug zahtijevao je i znatno obrazovanje i intelektualnu snagu, te je kao takav bio u centru interesovanja manjeg broja autora. Jedan od predstavnika ovog tipa alhamijado pjesništva je Muhamed Hevai Uskufi. Dokaz njegovog pjesničkog talenta jeste i pjesma *Višnjem Bogu sve koji sazda*. Iako se u alhamijado tesktovima općenito, a naročito u ovoj vrsti poezije, očekuje veliki broj orijentalizama, to nije slučaj u ovoj pjesmi. O jeziku Uskufijevog stvaralaštva pa i o jeziku analizirane pjesme moglo bi se reći na sljedeći način: *Jezik u Hevajinim pjesmama i rječniku veoma je čist, a u pjesmama gotovo bez imalo turcizama sa nešto većim brojem arhaizama i njegovih vlastitih neologizama* (Nametak, 1968: 242). U pjesmi su zabilježena samo tri orijentalizma: *kar*, *dost* i *hurija*. Prvi primjer jedan je od elementata rime: *Drži sebe ti uvik na varu; da se ne nađes sa zlom u karu; rad bi dolazit zavitnom daru* (MHU), dok u upotrebi druga dva orijentalizma u pjesmi ne

pronalazimo zakonomjernosti njihove upotrebe. Drugi predstavnik ovog korpusa alhamijado pjesništva jeste i Abdulvehab Ilhamija, pripadao je derviškom redu nakšibendija (Nametak 1981: 21), pa otuda i njegovo uzdizanje i veličanje derviškog reda i njegova zainteresiranost za vjerski motiv unutar pjesništva. Tri od četiri njegove pjesme, koje se nalaze u korpusu, pripadaju vjerskom krugu alhamijado pjesama, te se kao takve odlikuju znatnim brojem orijentalizama, a najizražajniji su oni koji pripadaju vjerskom semantičkom krugu, kao što su: *hodžā, šejh, džennet, neḥs, šejtan, ċitāb, zācīr, dervišluk, dova* (AI a.,b.) Česta upotreba orijentalizama u Ilhamijinom pjesništvu je nešto što potječe iz njegove bliskosti sa turskim jezikom. Ilhamija je, naime, pisao i na turskom jeziku. Šejh Abdurrahman Sirrija, posljednji je poznati pjesnik ilahija na našem prstoru (Nametak 1981: 22). *Ilahija* je pjesma kojom se slavi i veliča Bog. Međutim, u bosanskoj alhamijado književnosti ona ima i šira značenja: „ona ne predstavlja samo pohvalu i glorifikaciju Boga, već često poprima obilježje praktičnih uputa o načini života.“ (Nametak 1981: 29). Aburahman Sirrija bio je derviš nakšibendijskog reda, a u svojim ilahijama direktno se obraćao narodu sa savjetima kako čovjek treba živjeti kako bi stekao Božiju naklonost. Kao dio korpusa izdvojene su tri Sirijine pjesme, a formalno gledano, pjesma koja se najviše ističe jeste *Ah dervišu, otvor oči*, u kojoj su slova po arapskom alfabetskom redu kao akrostih svakog stiha koji je jedna moralno-poučna sentenca, započeta jednim slovom alfabeta. Jezik u sve tri pjesme pretrpan je orijentalizmima koji mogu otežati razumijevanje čitateljima koji nisu upoznati sa turskim jezikom. Semantička polja upotrijebljenih orijentalizama, u najvećem broju primjera, svode se na vjerske/duhovne pojmove, kao što su: *tevhid, sevab, zićir, riza, selamet, farz, šejh, elif, ilmihal, šeriat, serviš, šićir, nijjet, sofo, ċitab, meleć* (ŠAS). S druge strane, orijentalizmi koji pripadaju materijalnoj strani života semantički su podređeni opominjanju na loše stvari i ljude: *batiluk, džifa (džefa), hak, belaj, dalalet, zalim, gaḥlet, murad* (ŠAS). Pjesma *Dova na bosanskom jeziku* autora Omera Hazima Hume, također, pripada ovom krugu alhamijado pjesama. U pjesmi je uočljiv utjecaj Ilhamije, od koga je preuzeo i neke stihove (Ilhamija: *Sve je dušman potlje tebe* – Humo: *Sve je dušman osim tebe*). Humo je bio obrazovani teolog (Nametak 1981: 30), pa je iz njegovog obrazovanja proizišla i upotreba orijentalizama vjerskog porijekla: *nimet, salat, mevdžud, zaćir, abid, rahat* (OHH). Bjelevčev *Tebrik*, kraća je pjesma, ima karakter bajramske čestitke (*Bog veselo da učini Bajram vam* (AB), te sadrži mali broj orijentalizama koji su vjerskog karaktera – a) ime vjerskog praznika: *Bajram* (AB); b) imena molitvi kod muslimana: *sabah, akšam* (AB).

Kao posebna vrsta alhamijado pjesništva, izdvaja se i korpus moralno-poučnih pjesama. Ova lirika odlikuje se crtama islamske didaktike koja zhavata i materijalnu i duhovnu stranu čovjekovog života, te dvije strane nisu odvojive u pjesmama pa samim tim u njima podjednako nailazimo na orijentalizme koji pripadaju semantičkim krugovima i materijalnog i duhovnog karaktera. Ovaj krug alhamijado pjesništva blizak je vjerskom krugu po svojim elementima islamske didaktike, ali ipak izlazi iz njegovih okvira jer ih karakterizira odsustvo sufijskog poimanja svijeta, kao i njihova podređenost odgojno-didaktičkoj namjeni. Ovom krugu poezije pripadaju autori i njihove pjesme kao što su: Murad-beg Čengiće *Abdija*, Ahmed ef. Karahodža *Bošnjakuša*, Razi Velihodžić *Kasida*, Ethem Jalimam *Nasihati Nisa – savjeti ženama*, Alija

Sadiković *Očino pismo*, Ševkija *Nut pogledaj sada tko si*, Hasan Kaimija *Protiv pijenja duhana*, M.H. Uskufi *Poziv na vjeru*, te pjesma nepoznatog autora *O hurmetima ramazana*. Čengićev *Abdija* jedna je od najpoznatijih pjesama bosanske alhamijado književnosti (Nametak 1981: 25). Posljednje tri stofe teksta koji je objavljen u *Hrestomatiji* (Nametak 1981: 88-96) predstavljaju slobodnu preradu u stilu *Abdije*, Ilhamijinih stihova i njegove pjesme *Čudan zeman nastade*, a koji se odnose na neukost i oholost uleme tj. učenih ljudi. Pjesma ima metričke odlike ilahija, iako tematski-sadržajno ne pripada takvom krugu pjesama. Ona ima više karakter moralno-poučne pjesme koja kroz vjerske norme ljude opominje na to šta je dobro raditi, a šta ne. Pjesma je ispjevana u sedmercu. Obiluje orijentalizmima, u većini slučajeva vjerskog semantičkog kruga kao što su: *farz, ašk, haram, dost* (u kontekstu Boga), *kaza, halal, Azrail, resul, sevab, đunah, džanhajrat, hasenat, rahmet, sunnet, salavat, musaf, mahšer, Sirat-ćuprija, Kijamet* (MČ), ali kako je karakteristično za ovaj tip pjesma, ni orijentalizmi materijalne strane nisu izostavljeni i po svojoj semantičkoj pripadnosti su raznovrsni te iskazuju – stanja: *asi, jazuk, haram, lokma, amel, hesab, azab, hurmet, joldžija, zarar, bekčija, avdžija* (MČ). Kao i u *Abdiji* tako i u Karahodžinoj *Bošnjakuši* u najvećem broju susrećemo orijentalizme vjerskog karaktera: *mumin, muslim, Džennet, džamija, ezan, ramazan, sabah, akšam*, ali i one koji pripadaju materijalnoj strani života kao što su: *avlija, bazerđani, kahvedžije, duhandžije, eglendžije* (AK). *Kasida Mehmeda Velihodžića* pripada korpusu moralno-poučnih alhamijado pjesama, te je u njoj jasno vidljiva crta islamske didaktike koja se odnosi kako na duhovni tako i na materijalni život (savjeti i pouke o dužnosti čovjeka prema čovjeku, čovjeka prema Bogu i čovjeka prema drugu). Ovoj osobini pjesme podređena je i upotreba orijentalizama koji su kako: a) vjerski orijentirani: *sabah, džemāt, imán* b) obuhvataju i svjetovnu sferu: *kàdije, kàrpuz, tütun* i sl. (MV). Pjesma *Savjet ženama* jedna je od rijetkih alhamijado pjesama u kojoj se govori isključivo o ženama i njihovim manama. Ona predstavlja potpuni odraz srednjovjekovnih shvatanja o dužnostima žene da bude slabiji i potčinjeniji, poslušni partner u bračnoj zajednici (Nametak 1981: 27). U pjesmi nije zabilježen veliki broj orijentalizama, a oni koji su upotrebljeni, u funkciji su opisa žene i njenih obaveza prema mužu: *kaduna, hatir, hizmet, hak, izun, zinet* (EJ). Alija Sadiković po svojoj opredijeljenosti bio je didaktičar, veoma upoznat sa turskim i arapskim jezikom (Nametak 1981: 31) iz čega proizilazi činjenica velikog broja orijentalizama u njegovoj pjesmi *Očino pismo*. Ova pjesma je, zapravo, poslanica koju učeni teolog upućuje svome sinu koji je pošao na školovanje izvan svog mjesta stanovanja (Huković 19997: 113). U pjesmi ima vrlo malo religijskih pouka, savjeti se odnose na svakodnevni život. Teološko obrazovanje autora utjecalo je i na pojavu orijentalizama vjerskog karaktera, koji potvrđuju određenost ove pjesme pravilima islamske didaktike, kao što su: *hadis, member*, (AS). Ševkija, “koji je inače tvrdio da je bosanski jezik riječima bogatiji i od turskog i od arapskog” (Bašeskija 1968: 5-7 i 18-20) u svojim djelima ne upotrebljava veliki broj orijentalizama. Međutim, neki od rijetkih upotrijebljenih mogu se okarakterizirati kao “nестandardni” (dakle, oni koji nisu bili u čestoj upotrebi u narodnom jeziku), što dovodi i do toga da su pojedini stihovi pjesme razumljivi samo onima koji poznaju turski jezik (*Be haj, Šefki, amel lazum*). Pri analizi izdvojeni su oni primjeri čije sam porijeklo mogla utvrditi, kao što su: *kùdret, sèvab, nûr, baklava i dr.* Među

upotrebljenim orijentalizmima ne postoje zakonomjernosti kako ni u semantičkoj tako ni u formalnoj upotrebi. Uskufijeva moralno-didaktiča pjesma *Poziv na vjeru* u sebi sadrži mali broj orijentalizama pa u njoj možemo izdvojiti nekoliko primjera apstraktnih imenica kao što su: *kavur, zamet, kar, uhar* koje se ne izdvajaju prema zajedničim semantičkim osobinama, a u formalnom smislu samo orijentalizam *zamet* ima funkciju konstrukcije rime: *Ko god ima čistu pamet; Ne misli on čini zamet* (MHU). Kaimijina pjesma o štetnosti pušenja duhana kao dio svoje leksičke građe sadrži mali broj orijentalizama koji su najvećem broju slučajeva orijentirani ka materijalnoj strani života: *tutun, tutundžija, hala, zarar, mal, saraf, kad* (HK), te je njihova upotreba podređena didaktičkoj namjeni pjesme. Pjesma nepoznatog autora *O hurmetima ramazana*, u kojoj pjesnik veoma sažeto najbrazja vrline potrebne čovjeku i ukazuje na poroke koji mogu dovesti u pitanje ispravnost vjerovanja, odlikuje se manjim brojem orijentalizama vjerskog karaktera: *ramazān, džennet, sehūru* (A2). Islamski didaktički elementi utjecali su kako na sam karakter pjesme tako i na ulogu zabilježenih orijentalizama.

Pjesma Saliha Kalajdžića *Garibić* slobodnijeg je karaktera u pogledu autora na svijet. Orientalizmi zabilježeni u ovoj pjesmi u najvećem broju slučajeva pripadaju materijalnoj strani života i to semantičkim poljima: a) predmeti: *sadžak, dolaf* (SK); b) apstraktne imenice/ nositelji osobine: *garibić, bula, kuja, ugursuz, kidisan* (SK). Pjesma *Zaplakala iz Dženneta hurija*, u kojoj nepoznati autor unutar religijskog konteksta ispoljava svoja slobodoumnija gledanja i ocjene ljudskih zasluga, kao i subjektivni stav prema kojemu rituali (5 dnevnih molitvi, post) nisu garancija za blagodati, ako čovjek ne radi dobra djela. U pjesmi nije zabilježen veliki broj orijentalizama, ali oni koji jesu pripadaju kategorijama a) vjerskih pojmova i izraza: *hurija, hazreti, tabut* (A5); b) nositelji osobina: *azman, šerif, fukara* (A5)

U alhamijado književnosti ima i nekoliko zabilježenih tekstova koji se tematski ne mogu strogo razgraničiti. Najizračajniji motivi u njima u najvećem broju su vjerski i poučni, ali ima i drugih slučajeva - npr. pjesma *Ovi svit cvit* nepoznatog autora najviše se može okarakterizirati kao uspavanka, Rušdijev *Miradž* je učen na svečanostima mevluda, Ajvaz-dedina *Kasida* govori o konkretnom historijskom događaju (Huković 1997; 201). Muhamed Rušdi, najplodniji je i najraznovrsniji pjesnik bosanske alhamijado književnosti (Nametak 1981: 32). Dijapazon tema koje je obrađivao kreće se od unutarnjih odnosa u porodici *Dobro gledaj oca, majku* – orijentalizmi pripadaju materijalnoj strani života: *azab, huja, hak, asi* (MRb). Njegova pjesma *Miradž* motivirana je religijskim događajem „putovanjem poslanika Muhameda kroz nebo“, premda je pjesma određena religijskim elementima teško je definirati njenu pripadnost određenom tematskom krugu. Međutim, karakter teme kojom se Rušdi bavi u ovoj pjesmi, uveliko je utjecao na pojavu velikog broja orijentalizama vjerskog porijekla tj. onih koji se odnose na vjerske pojmove, izraze: *miradž, Džebrail, burak, nur, meleć, hurija, Azrail, Zemzem, ikamet, resul, Sirat, rahim, hazreti* (MRc.), dok su apstraktne imenice kao nositelji određenih stanja ili osobina u kontekstu pjesme, također, podređeni religijskom ustrojenju pjesme: *muteber* (kao opis „rajskog konja“), *emer* (u kontesktu Božije zapovijedi), *avaz* (glas koji se obraća Muhamedu), *ašik* (zaljubljenik u vjeru), *džemal* (ljepota Muhamedova koja se ne odnosi samo na

fizički izgled, odnosi se na njegovu pojavu), *davet* (Božiji poziv) (MRc.) *Ajvaz-dedina Kasida* tematizira historijski događaj, te glorificira jednu manju pobjedu Bosanaca nad manjim austrijskim odredom kod Prusca (Nametak 1981: 18). Rijetka upotreba orijentalizama svjedoči dokumentarnom karakteru pjesme, te zabilježeni primjeri pripadaju materijalnoj strani života, kao što su: *gavga, vada, hilaf* (AD). Pjesma nepoznatog autora *Ilahija Ovi svit cvit...* prema svojoj metrici i tonu najviše podsjeća na uspavanke, dok ju je sam autor već u naslovu odredio kao ilahiju. Međutim, njenu tematsku pripadnost teško je razgraničiti između ova dva žanra, ona svojim sadržajem ima elemente religijskih pjesama, pa u njoj pronalazimo i znatan broj orijentalizama religijskog karaktera kao što su: *gazi, mekteb, šehid, ezan, dova, tuba drvo, kurban* (A1), ali nisu rijetki ni oni koji pripadaju materijalnoj strani života, a pripadaju semantičkim poljima kao što su: a) predmeti: *mahšrafa, merdžan, mukavva* (A1) b) zanimanja; *terzija* (A1) ili pak označavaju c) imenice kojima se označavaju ljudi koji zbog određene osobine pripadaju toj skupini: *gilman, duldan* (A1).

Prema analiziranom korpusu, možemo zaključiti kako je najveći broj orijentalizama vjerskog karaktera, te je njihovo pojavljivanje uvjetovano tematsko-sadržajnim kriterijom, ali u velikoj mjeri i autorovim komunikacijskim kodom, kao i njegovom bliskosti sa orijentalnim jezicima. Brojnost orijentalizama i njihova semantička pripadnost individualna je od autora do autora, ali zavisi i od kruga alhamijado pjesništva kojem pripada određena pjesma. Vjerski tematski krug, te moralno-poučne pjesme obiluju najvećim brojem orijentalizama, dok oni nisu specifično obilježje ljubavne alhamijado lirike.

Fonetsko-fonološki nivo

Riječi orijentalnog porijekla u procesu preuzimanja iz jezika davaoca u jezik primaoca nužno su podlijegale procesu adaptacije. Prije svega dešavala se supstitucija fonema jezika davaoca fonemima jezika primaoca. Riječi koje su u naš jezik posuđivane dolazile su uglavnom iz turskog jezika (i to osmanskog) ili barem njegovim posredovanjem u odnosu na jezik izvornik: arapski, perzijski, čak i grčki, latinski i dr. (Vajzović 1999: 90). Stoga je za proces transfonemizacije posuđenica u našem jeziku od primarnog značaja poređenje fonoloških sistema našeg i turskog jezika (Haverić, Šehović 2017: 27). Pri poređenju fonoloških sistema savremenog bosanskog i turskog jezika Vajzović (1999) zaključuje kako ne nailazi na veliki broj razlika *-turski alfabet* ima ukupno 29 glasova: 8 samoglasnika i 21 suglasnik, a u poređenju sa našim jezikom uočavaju se: a) sličnosti i to: u vokalskom sistemu: 5 zajedničkih vokala (*a, e, i, o, u*) i u konsonantskom sistemu: 20 konsonanata iste ili gotovo iste artikulacione vrijednosti, te b) razlike i to: u vokalskom sistemu: turski ima 3 vokala više nego bosanski jezik (*ı, ö, ü*) i u konsonantskom sistemu: 6 je dinstiktivnih fonema – za razliku od našeg jezika turski ima tzv. „mehko ğ“, dok bosanski jezik, za razliku od turskog, ima u svom fonološkom sastavu 5 konsonanata više (*c, ć, đ, lj, nj*).

Ovdje ću pokušati predstaviti koje su se to sve vokalske i konsonantske promjene desile u zabilježenim orijentalizmima, unutar alhamijado pjesništva, kako bi se oni prilagodili pravilima bosanskog jezika.

Adaptacija vokala

Nisu svi orijentalizmi nužno doživjeli vokalske adaptacije, neki od njih su zadržali oblik preuzet iz turskog jezika, kao naprimjer:

- **zùlum** < tur. *zi̇lum* (HJL); **naib** < tur. *naib* (HJL); **dóst** < tur. *dost* (MHUa.); **hâli** < tur. *hâli* (MHUb.); **râhmet** < tur. *rahmet* (AD) **hân** < tur. *han* (MP); **sêlâm** < tur. *selâm* (MP); **zarár** < tur. *zarar* (MP); **kârâr** < tur. *karar* (MP); **hârâr** < tur. *harar* (MP); **namáz** < tur. *namaz* (A1, AK)

Kod navedenih primjera ne postoji razlika između modela i replike. Međutim, postoje i oni primjeri kod kojih je došlo do vokalske adaptacije:

1. Turski vokla /a/u najvećem broju zabilježenih primjera u bosanskom jeziku se reflektirao u vokal /e/ (Vajzović 1999: 94):
  - **šeftèli** < tur. *şeftalı* (AAZ); **gurèma** < tur. *gurâmâ* (MČ); **sehúr** < tur. *şahur* (A2)
2. Turski vokal /e/ u zabilježenim primjerima unutar alhamijado pjesama reflektirao se kao vokal /a/ (Vajzović 1999: 94):
  - **türćija** < tur. *türkiye* (ME); **nahija** < tur. *nahiye*; **hàzna** < tur. *hazne*; **váda** < tur. *vâde* (AD); **berècât** < tur. *bereket* (RV); **bàhča** < tur. *bahçe, bağçe* (A3); **halva** < tur. *helva* (A2); **bazèrdân, bazardân** < tur. *bezirgân* (AK); **mùrdâr** < tur. *murder* (AK); **hódža, ódža** < tur. *hoca, hacc* (A1a.); **bèrât** < tur. *beret* (A1c.); **mertèba** < tur. *mertebe* (A1c.); **jànjičari** < tur. *yeniceri* (UČa); **zàvâl** < tur. *zeval* (A4a); **sedžáda, serdžáda** < tur. *seccade* (AS); **adžèla** < tur. *acele* (AS).
3. Turski vokal /e/ reflektirao se i kao vokal /i/ (Vajzović 1999: 94):
  - **talib** < tur. *talebe* (AK); **ćefini** < tur. *kefen* (EJ).
4. U narednim primjerima turski vokal /i/ u bosanskom jeziku reflektirao se kao vokal /e/ (Vajzović 1999: 94):
  - **bazèrdân, bazardân** < tur. *bezirgân* (AK); **šèher** < tur. *şehir* (UČb.); **èmer** < tur. *emir* (MRc.); **selámet** < tur. *sâlamet*, ali oblik ove riječi u bosanskom jeziku postoji i bez ove vrste jezičke promjene: **salámet** (Škaljić 1966: 557).
5. Turski vokal /i/ u bosanskom se jeziku, također, reflektirao kao vokal /a/ (Vajzović 1999: 94):
  - **vakat** < tur. *vakit* (MČ); **zácir** < tur. *zikir* (A1a.).
6. Turski vokal /i/ reflektirao se u bosanskom jeziku i kao vokal /u/ (Vajzović 1999: 94):
  - **kâbur** < tur. *kabir* (A1a.); **dervísluk** < tur. *dervişlik* (A1b.); **ilum** < tur. *ilim* (A1b.); **dun'jáluk.** < tur. *dünyalık* (A1c.); **kâbur** tur. < tur. *kabir* (A1d); **zináluk** < tur. *zinalik* (A3);

fitnèluk < tur. *fitnelik*, (A3); **džähiluk** < tur. *chailik* (A3); **izun** < tur. *izin* (EJ, MRc.); **käbur** < tur. *kabir* (A1)

7. Turski vokal /ɪ/ u navedenim primjerima reflektiran je kao vokal /a/ (Vajzović 1999: 95):

- **kähar** < tur. *kahir* (OHH); **kalàuz** < tur. *kılavuz* (MRc.); **hátar** < tur. *hatır* (AS)

8. Turski vokal /ɪ/ imao je i vrijednost bosanskog vokla /u/ (Vajzović 1999: 95):

- **firtūna**, < tur. *firtına* (RV); **sàbur** < tur. *sabır* (ŠASa.); **džânūm** < tur. *canım* (ŠASb.); **jàzuk**, **jàzuk!** < tur. *yazık*. (MČ); **kàduna** < tur. *kadın* (EJ); **àtum** < tur. *altın*, FS); **zinàluk** < tur. *zinalık* (SK); **hárūn** < tur. *harın* (MP.); **korùnluk** < tur. *karanlık* (A2); **jàzuk** < tur. *yazık* (HK).

9. Vokal /ɪ/ iz turskog jezika, u bosanskom jeziku imao je i vrijednost vokala /e/ (Vajzović 1999: 95):

- **hàšer** < tur. *haşır* (EJ); **hater** < tur. *hatır* (AS); **hàdže** < tur. *hacı* (A2).

10. Turski vokal /u/ u bosanskom jeziku reflektirao se kao vokal /o/ (Vajzović 1999: 95):

- **póša** < tur. *puşu* (UČa.)

11. Zabilježena je i vokalska adaptacija turskog vokala /ü/, koji se u bosanskom jeziku reflektirao kao vokal /i/ (Vajzović 1999: 96):

- **tutùndžija** < tur. *tütüncü* (HKb.)

Adaptacija konsonanata

Turski konsonanti u procesu primanja riječi orijentalnog porijekla u bosanski jezik, zadržavali su svoju konsonantsku vrijednost tj. nisu podlijegali konsonantskoj adaptaciji kao što je slučaj u sljedećim primjerima:

- **kàrār** < tur. *karar* (MP); **hàrār** < tur. *harar* (MP); **namáz** < tur. *namaz* (A1, AK)

Međutim, to nije bio slučaj sa svim zabilježenim primjerima, pa su neki turski konsonanti u procesu prelaska u jezik primaoca bili reflektirani kao jedan od konsonanata bosanskog jezika:

1. Turski konsonant /p/ u određenom broju zabilježenih orijentalizama reflektirao se kao bosanski konsonant /b/ (Vajzović 1999: 103):

- **Rèdžeb** < tur. *Recep* (KH); **sèvab** < tur. *sevap* (MMB); **gàzap**, **gàzab** < tur. *gazap*, *gazab*, ali postoje i oba oblika i u bosanskom i u turskom jeziku. (AK); **àzab**, **àzap** < tur. *azab*, *azap*, ali postoje i oba oblika i u bosanskom i u turskom jeziku (AK); **çitāb** < tur. *kitab*, *kitap* (AIa.); **džèvāb**, **džèvāp** < tur. *cevab*, *cevap* (AId) **hèsāb** < tur. *hesap* (AId, MF).

2. Turski konsonant /p/ u izdvojenim primjerima u bosanskom jeziku se rjeđe reflektirao i kao konsonant /f/ (Vajzović 1999: 112):

- **dòlāf** < tur. *dolap* (SK) poznat je i oblik *dòlāp* u bosanskom jeziku, bez konsonantske adaptacije. (Škaljić 1966)

3. Turski konsonant /c/ u bosanskom jeziku podliježe adaptaciji, te se u bosanskom jeziku reflektira kao konsonant /dž/ (konsonant /dž/ ne nalazi se u sastavu konsonantskog sistema turskog jezika) (Vajzović 1999: 103):
- **džin** < tur. *cin* (HKa.); **tutùndžija** < tur. *tütüncü* (HKb.); **sàndžak** < tur. *sancak* (SK); **džafáde** < tur. *cefa* (MP); **džigèrum** < tur. *ciğer* (MP); **pendžer** < tur. *pençere* (A1); **džènnèt** < tur. *cennet* (A1, A2); **Rèdžeb** < tur. *Recep* (KH); **hádže** < tur. *hacı* (A2); **bâdža** < tur. *bacanak* (A2); **džamija** < tur. *cami* (AK); **kahvèdžija** < tur. *kahveci* (AK); **duhándžija** < tur. *duhancı* (AK); **eglendžija** < tur. *eğlenci* (AK); **hódža** < tur. *hoca* (AIa.); **mèvdžūd** < tur. *mevcut* (AIa.); **džéfa** < tur. *cefa* (AIa.); **džèvâb** < tur. *cevab* (AId.); **vùdžūd** < tur. *vücut, vücut* (AId.); **džáhil** < tur. *cahil* (AId.); **bùdžak** < tur. *buçak* (A3); **sedžáda** < tur. *seccade* (AS).
4. Turski konsonant /k/ u bosanskom jeziku reflektirao se kao konsonant /ć/ (Vajzović 1999: 109):
- **ćofes** < tur. *körfez* (HKa.); **hizmèćâr** < tur. *hizmetkâr* (MP); **šićâr** < tur. *şikâr* (MP); **berèćât** < tur. *bereket* (RV); **ćitâb** < tur. *kitab, kitap* (AIa.); **záćir** < tur. *zikir* (AIa.); **šúćur** < tur. *şükür* (AIb., ŠASa.); **ćùfur** < tur. *küfür* (AIc.); **ćèjf** < tur. *keyif* (AId.); **zèćât** < tur. *zekât* (A3); **mèleć** < tur. *melek* (ŠASc.); **ćefini** < tur. *kefen* (EJ).
5. Turski konsonant /ç/ u bosanskom jeziku imao je vrijednost konsonanta /č/ (Vajzović 1999: 104):
- **čaršija** < tur. *çarşı* (MP)
6. Turski konsonant /g/ u zabilježenim primjerima reflektirao se kao konsonant /đ/ (Vajzović 1999: 106):
- **đene** < tur. vulg. *gene* (MP); **đâh** < tur. *gâh* (MP); **bazèrdân** < tur. *bezirgân* (AK); **đunâh** < tur. *günah* (AIc., MČ); **đül** < tur. *gül* (FS).
7. Tursko „mehko“ /ğ/ u bosanskom jeziku reflektiralo se, također, kao konsonant /đ/ (Vajzović 1999: 107):
- **zùđur** < tur. *züğürt* (MP)
8. Turski konsonant /t/ u bosanskom jeziku reflektirao se kao konsonant /d/ (Vajzović 1999: 103):
- **šehíd** < tur. *şehit* (A1); **ináditi se** < tur. *inaç* (KH); **mèvdžūd** < tur. *mevcut* (AIa.); **vùdžūd** < tur. *vücut, vücut* (AId.).
9. Turski konsonant /d/ reflektirao se kao konsonant /t/ (Vajzović 1999: 103):
- **tèvter** < tur. *defter* (FS). U istom primjeru zabilježena je i konsonantska adaptacija turskog konsonanta /f/ koji se reflektirao kao konsonant /v/ u bosanskom jeziku (Vajzović 1999: 110): **tèvter** < tur. *defter* (FS)
10. Turski konsonant /s/ u pojedinačnim slučajevima analiziranih orijentalizama reflektirao se kao konsonant /z/ (Vajzović 1999: 103):
- **kàfez** < tur. *kafes* (AK); **zanat** < tur. *sanat* (RV).
11. Turski konsonant /n/ mogao je biti adaptiran u bosanskom jeziku u konsonant /m/ (Vajzović 1999: 102). Takav slučaj je i u primjeru:

- **bùtum** < tur. *bütün* (UČa.)
12. Turski konsonant /t/ u jednom zabilježenom primjeru reflektirao se kao konsonant /n/:
- **hòrjan** < tur. *hoyrat* i *horyat* (MP), ali i oblici bez metateze. Za ovaj orijentalizam poznato je više oblika (Škaljić 1966), ali je konsonantska adaptacija t>n zabilježena samo u autorovom obliku **hòrjan**.

Metateza

U bosanskom jeziku zabilježena je i metateza glasova (Vajzović 1999: 130), u analitiranom korpusu izdvojen je sljedeći primjeru:

- **hòrjan** < tur. *hoyrat* i *horyat* (MP), ali i oblici bez metateze.

Umetanje glasova ili slogova

- **kadija** < tur. *kadı* (HJL, KH, AK); **sófiya** < tur. *sofu* (HJL); **muráija** < tur. *mürai* (HJL); **húrija** < tur. *huri* (MHUa., A1); **šeftèlija** < tur. *şeftalı* (AAZ); **bàšlija** < tur. *başlı* (AAZ); **jàlija** < tur. *yalı* (HKa.); **čaršija** < tur. *çarşı* (MP, AK); **kadija** < tur. *kadı* (RV); **gáziya** < tur. *gazi* (RV, A1, UČa.); **dòva** tur. *dua* (A1, AId., UČa.); **džamija** < tur. *camı* (AK); **àvlija** < tur. *avlı* (AK); **kahvèdžija** < tur. *kahveci* (AK); **duhándžija** < tur. *duhancı* (AK); **eglendžija** < tur. *eğlenci* (AK); **džafáde** < tur. *cefa* (MP).

Ispuštanje glasa h

Još jedna od adaptacija ogledala se u ispuštanju glasa *h* u bosanskom jeziku, (Vajzović 1999: 115), a koja je zabilježena u sljedećim primjerima unutar korpusa:

- **musáf** < tur. *musaf*, *müşaf* (MČ)
- U primjeru **kâr** (MHUb.) primjećujemo da se konsonantska grupa *hr* u turskom jeziku razdvaja vokalom /i/ koji se pak u bosanskom jeziku reflektira kao vokal /a/. <tur. *kahir* < ar. *qahr*. U ovom primjeru, također, primjetno je ispuštanje konsonanta *h*. Međutim, ispuštanje konsonanta *h* u ovom slučaju ne može se označiti kao stalna fonetsko-fonološka odlika ovog orijentalizma, već je ona odraz autorove slobode koja mu dozvoljava da izmijeni oblik riječi kako bi na taj način zadovoljio formalnu stranu pozije. Oblik *kâr* skraćeni je oblik riječi *kàhar*, odnosno jedna od njenih varijanti.

S obzirom na veliku sličnost vokalskog i konsonantskog sistema savremenog turskog i bosanskog jezika jasno je da ni razlike u vokalskim i konsonantskim adaptacijama nisu trebale biti previše izražajne. U supstituciji glasova, najveći izazov, prema analiziranim primjerima, predstavljao je turski vokal /i/ koji se pored adaptacije u svog artikulaciono najbližeg parnjaka iz vokalskog sistema bosanskog jezika (/i/), reflektirao se i u vokale /a/, /e/ i /u/. Razlog neujednačenosti reflektiranja ovog turskog vokala u analiziranim primjerima, moguće je, leži u njegovoj artikulacionoj nepodudarnosti niti sa jednim našim samoglasnikom, pa se njegova

„pozicija“ dopunjavala/zamjenjivala po principu kompromisa ili slobodne transfonemizacije (Vajzović 1999: 95) tj. postojala je mogućnost da se ovaj vokal zamjeni sa bilo kojim od 5 vokala iz našeg jezika. Supstitucija turskog vokala /ö/ u neki drugi vokal osim njemu artikulaciono najbližeg našeg vokala /o/, nije zabilježena. Dok je turski vokal /ü/ samo u jednom primjeru zamjenjen vokalom /i/. Od preostalih supstitucija turskih vokala bosanskim, najbrojnija je supstitucija turskog vokala /e/ koji se, u najvećem broju slučajeva, u finalnoj poziciji u riječi reflektira kao vokal /a/. Promjene vezane za konsonantizam riječi orijentalnog porijekla, najviše se vežu za afrikatske parove, te glasove h i f. Rijetke su supstitucije drugih konsonanata, kao što su, /d/, /t/, /n/, /m/. Prema Ademoviću (1973: 233) objašnjenje pojavljivanja konsonanta /ć/ i to pretežno na početku sloga na mjesu osmanskog /k/, može se tražiti u „balkansko-osmanskim dijalektima u kojima se opšteosmansko /k/ na početku sloga palatalizuje u k' (Makedonija) ili čak u ć (Kosovo). Isto to vrijedi i za pojavljivanje konsonanta /đ/ na mjesto osmanskoga /g/, koje se u „balkanskim dijalektima palatalizira na početku sloga u g' (Makedonija) ili /đ/ (Kosovo)“ (Ademović 1973: 233). Afrikati č-dž u orijentalizmima porijeklom su iz turskog para (ç-c) „koji su u pravilu (sa rijetkim izuzecima) transfonemizirani u naše č-dž“ (Vajzović 1999: 106). Kada je riječ o očuvanju glasa /h/ u orijentalizmima – etimološkoo /h/ se u najvećem broju čuva, te tu ne nailazimo na bilo kakve promjene vezane za konsonantku adaptaciju, sa rijetkim izuzecima.

Tvorbeno-morfološki nivo

Riječi preuzete iz jednog jezika u drugi, nakon obavezne transfonemizacije ispoljene u supstituciji glasova, podliježu i različitim vidovima adaptacije na morfološkom nivou (Vajzović 1999: 133).

Sufiksi orijentalog porijekla

Sufiksi turskog porijekla su najbrojniji i najfrekventniji, osobito sufiksi *-luk*, *-džija/-čija*, *-li*, *-lija*, mada ima i onih što su preuzimani iz perzijskog pa čak i arapskog jezika.

Sufiks *-luk* javlja se u osmanskome turskom jeziku, zavisno od vokalne harmonije riječi na koju se dodaje, u dvije varijante, a u savremenom turskom jeziku u 4 alomorfna lika: *-lik*, *lik*, *-luk*, *lük*. Njegova transfonemizacija u bosanskom jeziku svodila se u najvećem broju slučajeva na jedan jedinstven oblik *-luk*. U korpusu su zabilježeni sljedeći primjeri orijentalizama sa ovim sufiksom:

- **zináluk** < tur. *zinalık* (SK); **korùnluk** < tur. *karanlık* (A1,A3); **dervišluk** < tur. *dervişlik* (Alb.); **dun'jálluk** < tur. *dünyalık* (Alc.); **spahiluku** < tur. *spahilik* (HKa); **fitnèluk** < tur. *fitnelik*, *fitne* + suf. *-lik* (A3); **džāhīluk** < tur. *chailik* (A3).

Sufiks *-džija/-čija* imenički je sufiks koji u savremenom turskom jeziku ima 8 varijanata: *-ci/-ci/-cü/-cu/-çi/-çü*, *-çu* (vokalna harmonija), pri čemu je izbor između *-ci/çi*, tj. *-džija/-čija* (zvučni/bezvučni) uvjetovan završetkom osnove na koju se sufiks dodaje (Vajzović 1999: 155):

- **turčija** < tur. *türkiye* (ME); **kahvèdžija** < tur. kahveci, kahva + turski sufiks -ci (AK); **duhándžija** < tur. duhancı, duhan + tur. suf. -cı (AK); **eglendžija** < tur. eđlenci (AK).

Sufiks -li pridjevski je sufiks turskog porijekla. Dodan na imenicu, ovaj sufiks u turskom jeziku gradi primjere koji označavaju da se nešto ima, sadržava ili da je nešto od nečega sačinjeno. (Vajzović 1999: 156). Ovaj sufiks nije zabilježen u obrađenom korpusu.

Sufiks -lija imenički je sufiks. Rod ovih imenica nije uvjetovan formalnim završetkom već njihovom semantičkom vrijednošću, pri čemu mogu imati ili muški ili ženski rod i to pod sljedećim okolnostima:

a) muški rod dobijaju takve imenice ukoliko označavaju nosioca osobine (Vajzović 1999: 156):

jàlija < tur. *yah* (HKa);

b) ženski rod dobijaju ukoliko označavaju predmet ili prostorno određenje koje se odlikuje osobinom izraženom u pridjevu na sufik -li: **bàšlija** < tur. *başlı* (AAZ).

Sufiks -suz turskog je porijekla. Njegova semantička funkcija u turskom jeziku, prenesena i na repliku, jeste da iskazuje odsustvo sadržaja označenog imenicom na koju ovaj sufiks dolazi, pri čemu riječ ili zadržava imeničku vrstu ili se, rjeđe, javlja u funkciji pridjeva (Vajzović 1999: 157). Ovaj sufiks u analiziranoj građi zabilježen je samo u jednom primjeru:

- **ugùrsuz** < tur. *uğursuz* (SK).

Imenički **sufiks -daš** označava nosioca osobine ili vršioca radnje i to „po uzoru na nekog drugog“, a u korpusu je zabilježen samo jedan ovakav primjer:

- **kàrdaš** < tur. *kardaş, karındaş* “brat” < tur. *karın* “trbuh” i tur. postpoz. suf. u značenju udruživanja ili zajednice – *daş* (MP).

Osim sufiksa iz turskog jezika, u analiziranoj građi, zabilježeni su i sufiksi perzijskog porijekla –

a) -*čar/čer*: **hizmèčār** od *hizmet* + pers. suf. -*kār*, koji služi za građenje imenica koje znače zanimanje, kakvu radnju i sl. (MP);

b) -*dar/-tar*: **bajraktar** m (tur.-pers.) < tur. *bayraktar* < pers. *bayrakdār* (UČa.)

Što se tiče obličkih morfema (npr. turski nastavak za posesiv i slično), oni, u pravilu nisu posuđivani (Vajzović 1999: 159), te su rijetki primjeri zabilježeni unutar korpusa:

- **džigèrum**, f (pers.) < tur. *ciğer* + tur. prisv. zamj. za 1. -(i)m = moja džigerica (MP).

U pogledu tvorbe orijentalizama, važno je napomenuti kako postoje i oni primjeri čija se jedina razlika od modela ogleđa u dodavanju našeg nastavka -ja, kako bi se riječ mogla deklinirati. To je slučaj sa riječima koja na kraju imaju nastavke -i, -ı (Vajzović 1999: 140):

- **kadija** < tur. *kadı* (HJL, KH, AK); **sófiya** < tur. *sofi* (HJL); **muráija** < tur. *mürai* (HJL); **húrija** < tur. *huri* (MHUa., A1); **šeftèlija** < tur. *şeftalı* (AAZ); **bàšlija** < tur. *başlı* (AAZ); **jàlija** < tur. *yalı* (HKa.); **čaršija** < tur. *çarşı* (MP, AK); **kadija** < tur. *kadı* (RV); **gáziya** < tur. *gazi* (RV, A1, UČa.); **džamija** < tur. *cami* (AK); **àvlija** < tur. *avlı* (AK); **kahvèdžija** < tur. *kahveci* (AK); **duhándžija** < tur. *duhancı* (AK); **eglendžija** < tur. *eğlenci* (AK).

Zaključak

Riječi orijentalnog porijekla u leksičkom fondu bosanskoga jezika zauzimaju veoma važno mjesto, ne samo po svojoj brojnosti, nego i drugim jezičim i stilskim obilježjima. Orijentalizmi su dio historije, ali i dio savremene stvarnosti – posuđivani su tokom nekoliko vijekova u direktnim kontaktima sa turskim jezikom, a sačuvani su u znatnoj mjeri i do našeg vremena čemu je u velikoj mjeri doprinio “visok stepen adaptiranosti orijentalizama uzusima našeg jezika, a pogodovale su im i brojne izvanjezičke okolnosti koje su pratile ovu leksiku od momenta interferencije do današnjih dana” (Vajzović 1999: 215). O mjestu i brojnosti orijentalizama u bosanskome jeziku svjedoči i istraživani literarni korpus, u kome se ove riječi javljaju kao gotovo nezamjeniv leksički sloj ili kao stilski markirana leksika čijim bi se ispuštanjem potencijalno osiromašio književnoumjetnički izraz te bi se izgubilo na njegovoj ekspresivnosti.

Shodno postavljenim ciljevima ovog rada leksika orijentalno porijekla (u okviru ograničenog korpusa od četrdeset pjesama, te u vremenskom periodu od četiri stoljeća) sagledana je iz različitih uglova - prvenstveno sa etimološkog i hronološkog stajalištva, zatim sam nastojala spoznati koliko sloj leksike orijentalnog porijekla jeste ili nije prisutan unutar bosanskog alhamijado pjesništva, kao i to čime je to prisustvo uvjetovano.

Utvrđivanje etimologije kod posuđenica bio je prvi korak pri analizi izdvojenih primjera koji su predstavljeni u katalogu leksema orijentalnog porijekla prema autorima, pjesmama i prema stoljeću kojem pripadaju. Ovaj katalog imao je za cilj da se pomoću njega omogući jednostavniji uvid u izdvojenu građu, te na etimologiju izdvojenih primjera kako bismo mogli pratit put njihovih adaptacija. Utvrđivanje etimologije kod posuđenica bilo je važno iz razloga što veliki broj riječi u naš jezik dospjeva posrednim putem, a to znači da je na fonetsko-morfološko uobličavanje jedne takve lekseme moglo utjecati više različitih jezičkih sistema. U istraživanom korpusu od četrdeset pjesama zabilježeno je 334 orijentalizama koji su unutar korpusa upotrijebljeni 514 puta, najveći broj njih nalazi se u XIX stoljeću u kojem je zabilježen i najveći broj pjesama. Dakle, iz hronološkog pristupa obrađene građe, možemo zaključiti kako su orijentalizmi u prvim nastalim tekstovima alhamijado književnosti gotovo rijetkost. Daljim razvitkom ovog vida književnosti, kako je vrijeme turske vladavine odmicalo, „ne samo da su postajali brojniji, već su u periodu XVIII i XIX stoljeća bili toliko prisutni, te neselektivno upotrebljavani da je bila upitna njihova razumljivost i svim savremenima, a pogotovo današnjem korisniku jezika“ (Vajzović 2003: 22-23). Najzastupljeniji orijentalizmi, arapskog su porijekla, zatim perzijskog i turskog jezika. Naravno, ova leksika nije podjednako zatupljena kod svih pjesnika iz korpusa.

Na upotrebu orijentalizama u velikoj mjeri utjecao je i tematski okvir kojem su analizirane pjesme pripadale. Tako svjedočimo većem broju orijentalizama u pjesmama vjersko tematskog kruga, kao i kod moralno-poučnih pjesama koje su često bile određene elementima islamske didaktike. Orijentalizmi zabilježeni u takvim pjesma, u najvećem broju primjera, vjerskog su

karaktera, te po svoj ulozi služe kao eksplikatori vjerske naravi određene pjesme. Orijentalizmi koji pripadaju materijalnoj strani života češći su u arzuhalima ili buntovnim pjesmama koje su motivirane društveno-političkim događajima u Bosni. Semantičke odrednice ovakvih orijentalizama nisu podložne izvođenju zakonomjernosti ili određenih pravila prema kojima su oni bili upotrebljavani, već su dio leksičkog koda autora. Također bi trebalo naglasiti kako nisu zapažene zakonomjernosti u upotrebi orijentalizama prema formi ili tematskom polju kojem pripadaju

Na *fonetsko-fonološkom* planu, u primarnoj adaptaciji posmatran je proces transfonemizacije kojim su se prevazišle distinkcije među fonološkim sistemima jezika u kontaktu, promjene su praćene na poređenju *model-replika* (Vajzović 1999: 219). Adaptacija orijentalizama, kada je u pitanju fonetsko-fonološki sloj jezika, dešavala se bez poteškoća i prema izvjesnim pravilnostima, što je posljedica vrlo malih razlika u fonološkim sistemima jezika u kontaktu. Između turskog i bosanskog vokalskog sistema postoje razlike u broju vokala (8:5). U transfonemizaciji se zapažaju određena pravila supstitucije, a problemi u primarnoj adaptaciji su izražajni kod samoglasnika koji predstavljaju diferencijalne fonološke elemente – *ı, ö, ü*. Međutim, kada je riječ o vokalima koji čine zajednički fond oba sistema, također su zabilježene promjene unutar alhamijado korpusa, te suzavjedočeni primjeri transfonemizaciji: turskog vokala /a/ u bosanski vokal /e/, turskog vokala /e/ u bosanske vokale /a/ i /i/; turskog vokala /i/ u bosanske vokale /e/, /a/, /u/; turskog vokala /ı/ u bosanske vokale /a/, /e/, /u/; turskog vokala /u/ u bosanski vokal /o/; turskog vokala /ü/ u bosanski vokal /i/. Kada je riječ o konsonantskoj adaptaciji, razlike između konsonantskog sistema turskog i bosanskog jezika nisu znatne. Postoji, naime, samo šest fonema koji predstavljaju distinktivne elemente: turski za razliku od bosanskog jezika, ima tzv. “mehko ğ”, a naš jezik (za razliku od turskog) glasove: *c, ć, đ, lj i nj*. Promjene koje su se dešavale odnose se, prije svega, na konsonante koji su inače skloni promjenama u našem jeziku kao što su afrikati č-dž, ć-đ. (Vajzović 1999) U istraženom građi zabilježene su sljedeće konsonantske adaptacije: turski konsonant /p/ u bosanskom jeziku reflektirao se kao konsonanti /b/ ili /f/; turski konsonant /c/ u bosanskom se jeziku javljao kao konsonanti /dž/ ili rjeđe /ž/; turski konsonant /k/ prešao je u bosanskom jeziku u konsonant /ć/, tursko /ç/ u bosanskom jeziku javljalo se kao /č/; turski konsonant /g/ u pojedinim slučajevima reflektirao se u bosanskom jeziku kao konsonant /đ/, kao i “tursko mehko ğ” koje se u bosanskom jeziku, također pojavljivalo kao konsonant /đ/; turski konsonant /t/ u bosanskom jeziku adaptirao se u konsonante /d/ ili /n/, turski konsonant /d/ u bosanskom jeziku pojavljivao se i kao konsonant /t/; turski konsonant /s/ pojavljivao se i kao bosanski konsonant /z/, konsonant /n/ kao bosanski konsonant /m/. Iz navedenog možemo zaključiti kako zabilježeni orijentalizmi unutar analiziranog korpusa nisu odstupali od jezičkih adaptacija koje su obuhvatale prisvojene orijentalizme na općem planu bosanskog jezika, kako na vokalskom tako ni na konsonantskoj razini.

Na *tvorbena-morfološkom* nivou, u pogledu formiranja orijentalizama u bosanskom jeziku, a koji su svoje mjesto našli i kao dio leksičke građe alhamijado pjesnika, uočene su sljedeće zakonomjernosti – a) postoje riječi prenesene iz turskog u naš jezik bez ikakve izmjene u

izgovoru; b) kod nekih riječi postoji samo izmjena u tome što je na kraju riječi dodan naš nastavak “-ja” kako bi ta riječ mogla biti deklinirana. Takav je slučaj sa riječima koje u turskom jeziku završavaju na -i, -ı. Turski sufiks “-lik, -lık” i postpozicije “-siz, -sız” u našem jeziku prelaze u oblike “-luk” i “-suz”; imenički sufiks -džija, replika je turskog sufiksa koji se javlja u više oblika -ci, -cu, -cü, -çi, -çu, -çü; dok se imenički sufiks -daš javlja kao nositelj neke osobine. Osim sufiksa iz turskog jezika, u analiziranoj građi, zabilježeni su i sufiksi perzijskog porijekla – a) *-ćar/ćer*: od pers. suf. -kār, koji služi za građenje imenica koje znače zanimanje, kakvu radnju i sl. b) *-dar/ta*. (Vajzović 1999).

Prema analiziranom korpusu, možemo zaključiti kako je najveći broj orijentalizama vjerskog karaktera, te je njihovo pojavljivanje uvjetovano tematsko-sadržajnim kriterijom, ali u velikoj mjeri i autorovim komunikacijskim kodom, kao i njegovom bliskosti sa orijentalnim jezicima. Brojnost orijentalizama i njihova semantička pripadnost individualna je od autora do autora, ali zavisi i od kruga alhamijado pjesništva kojem pripada određena pjesma. Vjerski tematski krug, te moralno-poučne pjesme obiluju najvećim brojem orijentalizama, dok oni nisu specifično obilježje ljubavne alhamijado lirike. Orijentalizmi, u ovom slučaju ograničenog korpusa alhamijado pjesništva, vrlo su prisutni i u pjesmama odabranih autora iskorištavani – manje ili više, ovisno o različitim činiocima lingvističke, sociolingvističke ili pak neke druge naravi. Jezik alhamijado literature vjeran je prenosilac riječi orijentalnog porijekla. Tu je, za razliku od divanske književnosti, u upotrijebnjeni nardoni jezik, onakav kakav se govorio u narodu, na ulici, u najtemeljnijoj ljudskoj komunikaciji, obogaćen arhaičnim izrazima koji daju posebnu vrijednost, ali i predstavljaju izvanredan spoj različitih kultura i civilizacija, a čiji produkt predstavljaju i sami orijentalizmi. Uloga orijentalizama i njihovo pojavljivanje u ovoj vrsti pjesništva, zaključujemo analizom, bilo je podređeno karakteru pjesme, ali i kao odraz posebne autorske stilizacije i ritmizacije teksta.

Literatura

1. Ademović, Milan (1973): *O poreklu srpskohrvatskih osmanizama*, *Južnoslavenski filolog*. Knj. XXX, sv. 1-2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
2. Bašeskija, M. Mustafa (1968): *Ljetopis (1746-1804)*, Preveo s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo.
3. Botić, Josip (2007): *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine*, Institut za jezik, Sarajevo.
4. Ćorović, Vladimir (1927): *Ajvaz-dedina kasida*, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, broj VII, Beograd.
5. Ćušić, Tarik (2015) *Epska formula kao instrument čuvanja orijentalizama u bosanskome jeziku*, Časopis književni jezik, Institut za jezik, Sarajevo.
6. Filipović, M. (1971): *Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slavena*, POF; Sarajevo.
7. Filipović, Rudolf (1986): *Teorija jezika u kontaktu*, Južnoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga, Zagreb.
8. Huković, Muhamed (1997): *Zbornik alhamijado književnosti*, Preporod, Sarajevo.
9. Handžić, Muhamed (1934): *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo.
10. Handžić, Muhamed (1974): *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo.
11. Haverić Đ., Šehović A. (2017): *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo.
12. Haverić Đ., Šehović A. (2017): *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozoski fakultet u Sarajevu; elektronsko izdanje, Sarajevo.
13. Hiti, Filip (1967): *Istorija Arapa*, Sarajevo.
14. Jahić, Dževad (1991): *Jezik bosanskih muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
15. Jahić, Dževad (1999) *Školski rječnikbosanskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo.
16. Juzbašić, Dževad (1999): *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*, ANUBiH Djela LXXIII/42, Sarajevo.
17. Kalajdžija, Alen (2013): *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu – ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo.
18. Kalajdžija, Alen (2019): *Predstandardni idiomi bosanske alhamijado literature*, Institut za jezik, Sarajevo.
19. Lord, Albert B. (1974): *Uticao turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju*, u: Buturović – Palavestra (prir.), Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, Svjetlost, Sarajevo.
20. Lord, Albert B. (1990): *Pevač priča*, Idea, Beograd.
21. Nakaš, Lejla (2005): *Jezički izraz usmeog stvaralaštva Bošnjaka*, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
22. Nametak, Abdurahman (1981): *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo.

23. Okuka, Miloš (1987) U Vukovo doba. Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878, Veselin Masleša, Sarajevo.
24. Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*; Knjiga II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
25. Peco, Asim (1987): *Iz jezičke teorije i prakse*, Naučna knjiga, Beograd.
26. Škaljić, Abdulah (1966): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
27. Vajzović - Glibanović, Hanka (1987): *Arapsko pismo u srpskohrvatskom jeziku* — prilog izučavanju upotrebe pisama u nas — iz: Naučni skup: Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji, ANUBiH, posebna izd. knj. LXXXII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo.
28. Vajzović, Hanka (1999): *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*, Institut za jezik; Posebna izdanja – knjiga 9, Sarajevo.
29. Vajzović, Hanka (2003): *Sociolingvistički aspekti alhamijado književnosti u nas*, Institut za jezik; Književni jezik – br. 21/2, Sarajevo.
30. Vinogradov, Viktor Vladimirovič (1971): *Stilistika i poetika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.